

ΠΜΣ ΕΦΑΡΜΟΣΜΕΝΗΣ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΗΣ
ΤΜΗΜΑ ΟΙΚΟΝΟΜΙΚΩΝ ΕΠΙΣΤΗΜΩΝ
ΠΑΝΕΠΙΣΤΗΜΙΟ ΘΕΣΣΑΛΙΑΣ

**Η “ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΓΟΣΧΟΛΗΣ ΤΑΞΗΣ” ΤΟΥ
VEBLEN ΣΤΗΝ ΙΔΙΑΔΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ**

Νεόφυτος Παντελής Παπαδόπουλος

Επιβλέπων: Αρβανιτίδης Πασχάλης, Επίκουρος καθηγητής

ΒΟΛΟΣ 2016

ΥΠΕΥΘΥΝΗ ΔΗΛΩΣΗ

Βεβαιώνω ότι είμαι συγγραφέας αυτής της διπλωματικής εργασίας και ότι κάθε βοήθεια την οποία είχα για την προετοιμασία της, είναι πλήρως αναγνωρισμένη και αναφέρεται στη διπλωματική εργασία. Επίσης έχω αναφέρει τις όποιες πηγές από τις οποίες έκανα χρήση δεδομένων, ιδεών ή λέξεων, είτε αυτές αναφέρονται ακριβώς είτε παραφρασμένες. Επίσης βεβαιώνω ότι αυτή η πτυχιακή εργασία προετοιμάστηκε από εμένα προσωπικά ειδικά για τις απαιτήσεις του προγράμματος μεταπτυχιακών σπουδών στην Εφαρμοσμένη Οικονομική του Τμήματος Οικονομικών Επιστημών του Πανεπιστημίου Θεσσαλίας.

Βόλος, Νοέμβριος 2016

Στη Βίκυ και το Μελινόκι

ΕΥΧΑΡΙΣΤΙΕΣ

Θέλω να ευχαριστήσω θερμά τον επιβλέποντα καθηγητή κο Πασχάλη Αρβανιτίδη για την πολύτιμη καθοδήγηση και την αμέριστη βοήθεια και ενθάρρυνση για την επίτευξη του καλύτερου δυνατού αποτελέσματος.

Επίσης την οικογένειά μου, η οποία ήταν δίπλα μου όλο αυτό το διάστημα και μου εξασφάλισε τις απαραίτητες συνθήκες και το χρόνο για την εκπόνηση της εργασίας.

Καθώς η συγγραφή συνέπεσε χρονικά με σημαντικές προσωπικές, οικογενειακές και επαγγελματικές αλλαγές, η συμβολή τους ήταν καθοριστική στο να ολοκληρωθεί η παρούσα διπλωματική εργασία.

ΠΕΡΙΕΧΟΜΕΝΑ

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1^Ο

Εισαγωγή	7
<i>1.1 Γενικά</i>	<i>7</i>
<i>1.2 Σκοπός και στόχοι της εργασίας</i>	<i>9</i>
<i>1.3 Σπουδαιότητα της εργασίας</i>	<i>9</i>
<i>1.4 Δομή της εργασίας</i>	<i>10</i>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2^Ο

“Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης” - Εισαγωγικά στοιχεία	11
<i>2.1 Εισαγωγή</i>	<i>11</i>
<i>2.2 Βιογραφικά στοιχεία T.Veblen</i>	<i>11</i>
<i>2.3 Η εποχή του T.Veblen</i>	<i>14</i>
<i>2.4 Σύντομη παρουσίαση της “Θεωρίας της Αργόσχολης Τάξης”</i>	<i>15</i>
<i>2.5 Συμπεράσματα</i>	<i>20</i>

Κεφάλαιο 3^Ο

Θεωρητικό πλαίσιο: Χρηματικός Ανταγωνισμός και Σπατάλη	21
<i>3.1 Εισαγωγή</i>	<i>21</i>
<i>3.2 Χρηματικός Ανταγωνισμός</i>	<i>21</i>
<i>3.3 Περίοπτη Σχόλη</i>	<i>30</i>
<i>3.4 Περίοπτη Κατανάλωση</i>	<i>38</i>
<i>3.5 Συμπεράσματα</i>	<i>50</i>

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^Ο

Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης στην Ιλιάδα του Ομήρου	53
---	-----------

<i>4.1 Εισαγωγή</i>	53
<i>4.2 Χρηματικός Ανταγωνισμού στην Ιλιάδα</i>	53
<i>4.3 Περίοπτη Σχόλη στην Ιλιάδα</i>	62
<i>4.4 Περίοπτη Κατανάλωση στην Ιλιάδα</i>	67
<i>4.5 Συμπεράσματα</i>	72

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Συμπεράσματα	76
---------------------	-----------

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ	80
--------------------------------	-----------

Η “ΘΕΩΡΙΑ ΤΗΣ ΑΡΓΟΣΧΟΛΗΣ ΤΑΞΗΣ” ΤΟΥ VEBLEN ΣΤΗΝ ΙΛΙΑΔΑ ΤΟΥ ΟΜΗΡΟΥ

Περίληψη

Η Ιλιάδα του Ομήρου είναι το αρχαιότερο έπος της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας που διασώθηκε ολόκληρο. Αν και λογοτεχνικό έργο, το γεγονός πως αναφέρεται στους Σκοτεινούς Αιώνες”, μια περίοδος για την οποία οι ιστορικές πηγές είναι ελάχιστες, ανάγει την Ιλιάδα σε σημαντική πηγή πληροφοριών για την εποχή. Στην παρούσα μελέτη, προσπαθήσαμε να αναλύσουμε και να κατανοήσουμε τους κοινωνικο-οικονομικούς θεσμούς της εποχής της Ιλιάδας μέσα από το πρίσμα της Βεμπλενικής θεωρίας της αργόσχολης τάξης. Το συμπέρασμα στο οποίο καταλήξαμε είναι πως η ανάλυση της κοινωνίας της Ιλιάδας, αναφορικά με τον ανταγωνισμό, την κατανάλωση, την απασχόληση και εργασία, τα ήθη και τις αξίες και την ταξική κοινωνική δομή της εποχής παρέχει στήριξη στη θεωρία του Veblen. Επίσης, θεωρούμε σημαντικό το γεγονός πως η στήριξη παρέχεται στο κομβικό σημείο της μετάβασης από το ληστρικό στο ημι-φιλειρηνικό οικονομικό στάδιο, σημείο δημιουργίας του Χρηματικού Ανταγωνισμού, ο οποίος έχει καθοριστική θέση στο σύνολο της θεωρίας.

Λέξεις κλειδιά: Ιλιάδα, Ομηρική εποχή, Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης, Veblen, Χρηματικός Ανταγωνισμός, Περίοπη Κατανάλωση, Περίοπη Σχόλη

VEBLEN’S THEORY OF LEISURE CLASS IN HOMER’S ILIAD

Abstract

The Iliad of Homer is an epic poem considered to be the oldest intact work of Western literature. Iliad refers to a period which is known as "The Dark Ages" since only a few historical sources are found to cover this part of ancient Greek civilization and history. Even though it's a literature manuscript, Iliad is considered as a great source of information for this dark era. In this study, we try to analyze and comprehend the socio-economic background of Iliad based on Veblen's theory about Leisure class. Conclusively, the Iliad society in terms of financial competition, consumption habits, labor, ethics, values, social structures and classes scores as a suitable candidate for Veblen's theory interpretation. Moreover, the key point seems to be the transmission from the predatory to the semi-peaceful economical stage when Pecuniary Emulation first appeared, a significant factor throughout the whole Veblen's theory.

Key words: Iliad, Homeric Age, Theory of Leisure Class, Veblen, Pecuniary Emulation, Conspicuous Consumption, Conspicuous Leisure

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 1⁰

Εισαγωγή

1.1 Γενικά

Η Ιλιάδα είναι ένα ηρωικό έπος¹, το οποίο αποδίδεται στον Όμηρο. Μαζί με την Οδύσσεια αποτελούν τα αρχαιότερα έπη της ευρωπαϊκής λογοτεχνίας, τα οποία διασώθηκαν ολόκληρα, και τοποθετούνται χρονικά περίπου στο 750 π.Χ.

Κεντρικό θέμα της Ιλιάδας είναι η “μήνις” (η οργή) του Αχιλλέα εναντίον του Αγαμέμνονα και τα αποτελέσματά της. Το περιεχόμενο του έπους, ωστόσο είναι ευρύτερο τόσο χρονικά, όσο και χρονολογικά. Ο Όμηρος αφηγείται τα γεγονότα των τελευταίων πενήντα δύο ημερών του Τρωικού πολέμου όπως αυτά εκτυλίσσονται στην πεδιάδα του Ιλίου, μέσα και έξω από τα τείχη της πόλης. Παράλληλα παραθέτει ένθετες διηγήσεις παλαιότερων γεγονότων.

Αν και υπάρχει πλήθος αναφορών στο πρόσωπο του Ομήρου, δεν γνωρίζουμε με ακρίβεια ποιος ήταν, καθώς όλες είναι κατά πολύ μεταγενέστερές του και συχνά αντιφατικές. Ενδεικτικό είναι πως σαν πατρίδα του Ομήρου αναφέρονται επτά διαφορετικές πόλεις, ενώ διαφορετικές αναφορές έχουμε και για την εποχή που έζησε (Σπανάκου Ζ., 2004). Ο Γεωργοπαπαδάκος (1995) θεωρεί πως οι λεπτομερείς περιγραφές της περιοχής του Ιλίου αποτελούν σοβαρή ένδειξη πως έζησε σε αυτή την περιοχή. Η πλειονότητα της επιστημονικής κοινότητας εντοπίζει την πατρίδα του Ομήρου στην ευρύτερη περιοχή της Ιωνίας, με επικρατέστερες τη Χίο και τη Σμύρνη (Γεωργοπαπαδάκος, 1995). Σχετικά με την εποχή που έζησε και για την οποία υπάρχει μεγαλύτερος βαθμός συμφωνίας, εντοπίζεται στην Γεωμετρική εποχή και το 2ο μισό του 8ου αιώνα π.Χ.

Η εποχή στην οποία τοποθετείται χρονικά ο Τρωικός πόλεμος είναι το τέλος της Μυκηναϊκής περιόδου (1200 π.Χ.). Σημαντικό ρόλο στη χρονολόγηση έπαιξαν τα ευρήματα των αρχαιολογικών ανασκαφών του Heinrich Schliemann (1822 - 1890) στην Τροία και τις Μυκήνες. Παρατηρούμε πως η δημιουργία της Ιλιάδας συντελέστηκε σε μια τελείως διαφορετική εποχή από αυτήν που περιγράφει το έπος. Η περίοδος που μεσολαβεί ονομάζεται και «σκοτεινοί αιώνες», από το γεγονός πως δεν υπάρχουν ιστορικές πηγές για αυτήν, καθώς τα αρχαιολογικά ευρήματα είναι λίγα και τα ομηρικά έπη από μόνα τους δε θεωρούνται

---

¹ Το ηρωικό έπος είναι μακροσκελές αφηγηματικό ποίημα στο οποίο εξιστορούνται κατορθώματα ηρώων, θεών και ηγεμόνων (Liddell and Scott, 2007)

ιστορικές πηγές. Την περίοδο αυτή έχουμε την κατάρρευση της Μυκηναϊκής κυριαρχίας. Καταστρέφονται τα μυκηναϊκά ανάκτορα, χάνεται η γνώση της γραφής (Γραμμική Β'), ο πληθυσμός μειώνεται ραγδαία και παύουν οι εμπορικές συναλλαγές. Κάτω από αυτές τις συνθήκες η παροχή πληροφόρησης για την εποχή περιορίστηκε στην προφορική παράδοση. Ως προς την Ιλιάδα, το αποτέλεσμα είναι ο εμπλουτισμός των - περιορισμένων - στοιχείων της μυκηναϊκής περιόδου, με στοιχεία από τις εποχές που ακολούθησαν. Έτσι, οι πληροφορίες που αντλούμε σχετικά με την κοινωνία και τους θεσμούς της Ιλιάδας, αν και περιγράφουν ένα γεγονός που έλαβε χώρα στη Μυκηναϊκή περίοδο (12^{ος} αιώνας π.Χ.), αφορούν και όλο το διάστημα που μεσολαβεί έως τις μέρες του Ομήρου (8^{ος} αιώνας π.Χ.) (Σπανάκου, 2012). Αυτή είναι και η εξήγηση των πολιτισμικών διαστρωματώσεων² και αναχρονισμών³ που παρατηρούμε στην Ιλιάδα (Powell and Morris, 2009). Οι Σαμαρά και Τοπούζης (2015) αναφέρουν: “μπορούμε να πούμε ότι τα ομηρικά έπη αναφέρονται σε μυθοποιημένα γεγονότα της Μυκηναϊκής εποχής (στον Τρωικό πόλεμο, κυρίως), προβάλλουν, ωστόσο, και την εποχή κατά την οποία γράφονται (Γεωμετρική), που είναι στραμμένη σε έργα ειρηνικά (ναυτιλία, εμπόριο, ανάπτυξη πόλεων)”.

Η κοινωνία της Ιλιάδας χωρίζεται σε τρεις τάξεις: τους ευγενείς, το λαό και τους δούλους. Οι τελευταίοι επιφορτίζονται με την παραγωγή της εποχής (αγροτική και κτηνοτροφική) και αποτελούν κινητό περιουσιακό στοιχείο των ευγενών και βασιλιάδων, προϊόν αγοραπωλησίας ή επιτυχούς επιδρομής. Καθώς η παραγωγή δεν είναι οργανωμένη και αποδοτική, το αποτέλεσμά της (και ο πλούτος του ευγενή) εξαρτάται από το πλήθος των δούλων. Οι ευγενείς είναι η ανώτερη κοινωνική τάξη, αποτελείται από γαιοκτήμονες και πολεμιστές, απέχει από τις παραγωγικές εργασίες και συμμετέχει έμμεσα στην διακυβέρνηση της πόλης με τη συμμετοχή των γεροντότερων σε συμβούλια υπό την ηγεσία του βασιλιά. Είναι επικεφαλές των “οίκων” οι οποίοι περιλαμβάνουν τις ευρύτερες οικογένειές τους και την κινητή και ακίνητη περιουσία, των ζώων, των δούλων και των γαιών. Η τάξη αυτή βρίσκεται στο επίκεντρο του έργου του Ομήρου, ο οποίος παίρνοντας ίσες αποστάσεις από Αχαιούς και Τρώες, εξυμνεί τα κατορθώματά της εντός και εκτός των τειχών της πολιορκούμενης πόλης.

Αυτή την κοινωνία θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε από τη σκοπιά του Veblen. Στη ζωή, το έργο και την εποχή που έζησε αναφερόμαστε εκτενώς στο 3^ο κεφάλαιο. Αναφέρουμε πως ήταν Αμερικανός οικονομολόγος των αρχών του προηγούμενου αιώνα, με

---

² Πολιτισμικά στοιχεία διαφόρων χρονικών περιόδων συνυπάρχουν χωρίς χρονική διάκριση μεταξύ τους (Σαμαρά και Τοπούζης, 2015).

³ Η μεταφορά πολιτισμικών στοιχείων μιας εποχής σε άλλη, συνήθως προγενέστερη (Σαμαρά και Τοπούζης, 2015)

ριζοσπαστικές για την εποχή θέσεις, και ιδρυτής της σχολής των Αυθεντικών Θεσμικών Οικονομικών (Hodgson, 1998). Σημαντικότερο έργο του θεωρείται η “Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης” (εφεξής ΘτΑΤ).

Αν η Ιλιάδα είναι ένας ύμνος στην ανώτερη τάξη των ευγενών και στα κατορθώματά της, η ΘτΑΤ του Thorstein Veblen (1899) είναι ακριβώς το αντίθετο. Είναι μια αυστηρή κριτική στην ανώτερη κοινωνική τάξη της μετεμφυλιακής αμερικάνικης κοινωνίας. Η κριτική αυτή ασκείται με την ανάλυση των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών της εποχής, υιοθετώντας μια εξελικτική προσέγγιση η οποία, ξεκινώντας από τις πρωτόγονες ομάδες, φτάνει έως τη σύγχρονη του Veblen κοινωνία, συμπεριλαμβάνοντας την εποχή της Ιλιάδας.

1.2 Σκοπός και στόχοι της εργασίας

Ο σκοπός της παρούσας μελέτης είναι να αναλύσει και να κατανοήσει τους κοινωνικο-οικονομικούς θεσμούς της εποχής της Ιλιάδας μέσα από το πρίσμα της Βεμπλενικής θεωρίας της αργόσχολης τάξης. Ο σκοπός αυτός θα επιτευχθεί μέσω των παρακάτω επιμέρους στόχων.

Ο πρώτος αφορά τη συνοπτική παρουσίαση της ΘτΑΤ και κατανόηση των βασικών εννοιών της: του “Χρηματικού Ανταγωνισμού”, της “Περίοπτης Σχόλης” και της “Περίοπτης Κατανάλωσης”⁴.

Ο δεύτερος και κύριος στόχος έχει να κάνει με το κατά πόσο η θεωρία του Veblen βρίσκει εφαρμογή στην Ιλιάδα. Αν δηλαδή, μπορούμε να εντοπίσουμε στοιχεία τα οποία να ενισχύουν ή να αποδυναμώνουν τη θεωρία σχετικά με τον χρηματικό ανταγωνισμό και την περίοπτη σπατάλη, ως συμπεριφορά του ομηρικού ανθρώπου. Καθώς όμως σε κάθε Βεμπλενικό οικονομικό στάδιο, οι συμπεριφορές αυτές εξελίσσονται και παίρνουν διαφορετική μορφή δημιουργείται μια επιπλέον πρόκληση: να ταξινομήσουμε την εποχή της Ιλιάδας σε κάποιο από αυτά τα στάδια.

Τέλος, με μια αντίστροφη προσέγγιση, θα εξετάσουμε κατά πόσο η ανάγνωση της Ιλιάδας από την οπτική της ΘτΑΤ του Veblen μπορεί να βοηθήσει στην περεταίρω κατανόηση της ομηρικής εποχής.

1.3 Σπουδαιότητα της εργασίας

---

⁴ Όπως θα εξηγήσουμε σε επόμενο κεφάλαιο η *Περίοπτη Κατανάλωση* και η *Περίοπτη Σχόλη* συνιστούν την *Περίοπτη Σπατάλη* χρόνου και πόρων αντίστοιχα.

Η θεωρία του Veblen είναι μια εξελικτική προσέγγιση της διαμόρφωσης των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών από την απαρχή της ανθρωπότητας ως σήμερα. Η παρούσα εργασία πιστεύουμε πως είναι σημαντική καθώς διαμορφώνει μια βάση για κατανόηση και αποτίμηση τόσο της Βεμπλενικής θεωρίας, όσο και της εποχής που αφορά η Ιλιάδα (σκοτεινοί αιώνες). Είναι σημαντικό να αναφερθεί εδώ, ότι παρόμοιες μελέτες απουσιάζουν από τη βιβλιογραφία, παρά το μεγάλο και αυξανόμενο ενδιαφέρον των μελετητών (οικονομολόγων και μη) στη θεωρία και προσέγγιση του Veblen.

1.4 Δομή της εργασίας

Το πρώτο κεφάλαιο είναι η εισαγωγή της εργασίας. Περιλαμβάνει γενικά στοιχεία για το περιεχόμενό της, τον σκοπό, τη σημασία και τη δομή της.

Στο δεύτερο κεφάλαιο έχουμε εντάξει την παρουσίαση της μελέτης του Veblen, η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης. Παρουσιάζεται η ζωή και το έργο του Veblen και η εποχή που έζησε, και στην τελευταία ενότητα παραθέτουμε μια περίληψη της ΘτΑΤ.

Το τρίτο κεφάλαιο αφορά το θεωρητικό πλαίσιο της εργασίας. Στις κύριες ενότητες αυτού του κεφαλαίου παρουσιάζονται και αναλύονται οι βασικές έννοιες της ΘτΑΤ: *Χρηματικός Ανταγωνισμός*, *Περίοπτη Σχόλη* και *Περίοπτη Κατανάλωση*. Η ανάλυση ακολουθεί την εξελικτική προσέγγιση του Veblen και εντοπίζει τις μορφές των εννοιών σε κάθε οικονομικό στάδιο.

Στο τέταρτο κεφάλαιο εντοπίζουμε τις έννοιες της ΘτΑΤ στο κείμενο της Ιλιάδας και προσπαθούμε να ταξινομήσουμε την εποχή της στην κλίμακα των οικονομικών σταδίων του Veblen.

Το πέμπτο είναι το τελευταίο κεφάλαιο της εργασίας στο οποίο αναδεικνύουμε και συνοψίζουμε τα βασικά συμπεράσματα που προκύπτουν.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 2ο

“Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης” - Εισαγωγικά στοιχεία

2.1 Εισαγωγή

Αυτό το κεφάλαιο αποτελεί μια πρώτη γνωριμία με το Veblen, την εποχή του και τη μελέτη του: “Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης”⁵.

Στην πρώτη ενότητα παραθέτουμε βιογραφικά στοιχεία του Veblen σχετικά με την προσωπικότητα, τις σπουδές και το έργο του. Στη συνέχεια ακολουθεί η σκιαγράφηση των κοινωνικών και οικονομικών συνθηκών της εποχής στην οποία έζησε και έπαιξαν σημαντικό ρόλο στη διαμόρφωση της θεωρίας του. Η επόμενη ενότητα είναι μια περίληψη της ΘτΑΤ. Στην τελευταία ενότητα συνοψίζουμε τα βασικά συμπεράσματα του κεφαλαίου.

2.2 Βιογραφικά στοιχεία T.Veblen

Ο Thorstein Bunde Veblen αποτελεί μια σημαντική μορφή της οικονομικής επιστήμης των αρχών του 20ου αιώνα και ιδρυτή της Σχολής των Θεσμικών Οικονομικών (Hodgson, 1998). Ως οικονομολόγος θεωρείται ριζοσπαστικός τόσο λόγω της κριτικής που άσκησε στην συμβατική οικονομική επιστήμη της εποχής (νεοκλασική σχολή), όσο και λόγω των θεωριών που εισήγαγε, οι οποίες έθεσαν υπό αμφισβήτηση τις παραδοχές και αντιλήψεις της Αμερικανικής κοινωνίας.

Γεννήθηκε στο Wisconsin το 1857, έζησε και αναπτύχθηκε ακαδημαϊκά και συγγραφικά στη λεγόμενη Προοδευτική ή Επίχρυση Εποχή (“*Gilded Age*”) που διαμορφώθηκε στην Αμερική στο τέλος του 19ου και αρχές του 20ου αιώνα. Καταγόταν από οικογένεια Νορβηγών η οποία μετανάστευσε στην Αμερική, περίπου δέκα χρόνια πριν γεννηθεί ο Thorstein, και ασχολήθηκε με τη γεωργία. Ήταν μέλος της Νορβηγικής κοινότητας, όμως οι γονείς του απείχαν συνειδητά από διαμάχες γύρω από θρησκευτικά ζητήματα που δίχαζαν τα μέλη της. Ο πατέρας του (Thomas Veblen) αν και είχε το σεβασμό των άλλων μελών της κοινότητας, ο ίδιος δεν έμενε προσκολλημένος σε αυτή, είτε κοινωνικά, είτε επαγγελματικά. Ο Thomas Veblen πίστευε στη δύναμη της μόρφωσης και θέλησε τα παιδιά του να σπουδάσουν. Αναφέρεται ότι η επιλογή της τοποθεσίας της

---

⁵ Στο εξής: ΘτΑΤ

οικογενειακής φάρμας έγινε και με κριτήριο την εγγύτητά της στο τοπικό κολέγιο Carleton (Plotkin, n.d.).

Κατά τη διάρκεια των σπουδών του στο κολέγιο, ο Thorstein βρέθηκε σε ένα νέο περιβάλλον, βασισμένο στα Αμερικανικά πρότυπα ζωής. Ενώ δεν είχε προσαρμοστεί ποτέ στη Νορβηγική κοινότητα και τις ιδέες που πρέσβευε, ταυτόχρονα δεν ήταν εξοικειωμένος ούτε με το νέο αυτό τρόπο ζωής. Δε βρήκε ενδιαφέρον στα μαθήματα που διδάσκονταν στο κολέγιο Carleton, που είχαν βασικό προσανατολισμό τη θρησκεία, τις Κλασικές σπουδές και τη Φιλοσοφία της Ηθικής. Σπούδασε εκεί για έξι χρόνια, αλλά οι γνώσεις που απέκτησε προήλθαν κυρίως από προσωπική του μελέτη. Ο μόνος καθηγητής που τον εντυπωσίασε ήταν ο John Bates Clark, του οποίου οι “αναμορφωτικές και ήπια σοσιαλιστικές ιδέες έλκυαν τον Veblen” (Bolender, n.d.). Επίσης, κατά τη διάρκεια της φοίτησής του γνώρισε τη μελλοντική γυναίκα του, Ellen Rolfe.

Μετά τις σπουδές του στο κολέγιο Carleton ο Veblen ακολούθησε μια, όχι επιτυχημένη, προσπάθεια να διδάξει και αμέσως μετά ένα σύντομο πέρασμα από το Johns Hopkins στη Βαλτιμόρη. Τελικά, ξεκίνησε τις διδακτορικές του σπουδές στο Yale, που τη συγκεκριμένη περίοδο ήταν υπό την προεδρία του αιδεσιμότατου Noah Porter. Ο Thorstein στο Yale θαύμασε τον William Graham Sumner για τις προοδευτικές σκέψεις του, τη μαχητικότητά του και την τάση του να πηγαίνει κόντρα στο ρεύμα. Παρ’ όλα αυτά, ο Sumner ήταν υποστηρικτής της θεωρίας της εξέλιξης του Δαρβίνου, με μια οπτική όμως που δεν άφηνε περιθώρια αντίδρασης στον άνθρωπο· αντιλήψεις με τις οποίες δε συμφωνούσε ο Thorstein (Bolender, n.d.).

Μετά την κτήση του διδακτορικού του διπλώματος στη φιλοσοφία, και ενώ αρκετοί καθηγητές του τον αναγνωρίζουν σαν έξυπνο και καλλιεργημένο, ο Veblen αδυνατεί να βρει απασχόληση σε ακαδημαϊκή θέση (πιθανά λόγω της αντισυμβατικής του προσωπικότητας) και έτσι επιστρέφει στο πατρικό του χωρίς όμως να ασχοληθεί με την οικογενειακή φάρμα. Το 1888 παντρεύεται την Ellen Rolfe και το 1890 αποφασίζει να γυρίσει στις σπουδές, αυτή τη φορά οικονομικές, στο πανεπιστήμιο Cornell. Κερδίζει την εκτίμηση του καθηγητή, υπεύθυνου των οικονομικών σπουδών, J. Laurence Laughlin, σε τέτοιο βαθμό που του εξασφαλίζει θέση για διδακτορικές σπουδές με υποτροφία στο πανεπιστήμιο του Chicago όπου μεταφέρεται ο Laughlin. Από το 1892 έως το 1906 το πανεπιστήμιο αυτό γίνεται το πιο ευνοϊκό περιβάλλον που θα μπορέσει να βρει στη συνολική ακαδημαϊκή του πορεία. Ο ανορθόδοξος τρόπος διδασκαλίας του αποθάρρυνε τους σπουδαστές από το να επιλέγουν τα μαθήματά του, ενώ ο σκανδαλώδης ερωτικός του βίος προκαλούσε συνεχώς το περιβάλλον

του πανεπιστημίου και τους συναδέλφους του. Η συμπεριφορά του αυτή δημιούργησε όχι μόνο ρήξη στη σχέση του με τη γυναίκα του, το οριστικό διαζύγιο θα έρθει αργότερα, το 1911, αλλά τελικά και τη διακοπή της συνεργασίας του με το πανεπιστήμιο. Η καριέρα του θα συνεχιστεί στο πανεπιστήμιο του Stanford, όπου και δίδαξε για τρία χρόνια. Η ιδιόρρυθμη συμπεριφορά του συνεχίστηκε και στο νέο εργασιακό περιβάλλον. Λέγεται ότι οι διαλέξεις του δεν μπορούσαν να γίνουν κατανοητές από τους φοιτητές του. Επίσης, κάποια χρονιά άλλαξε τις ώρες γραφείου από 10-11 π.μ., Δευτέρα-Τετάρτη-Παρασκευή σε 10-10.05 π.μ., Δευτέρα (Beam, 1997)! Αναπόφευκτα ήρθε η λήξη και αυτής της συνεργασίας. Ο Veblen υποχρεώνεται να παραιτηθεί το 1909. Η επόμενη θέση του, στο πανεπιστήμιο του Missouri, ήρθε αρκετά δύσκολα και με τη βοήθεια ενός παλιού του μαθητή που ήταν πλέον πρύτανης στη Σχολή Εμπορίου του Ιδρύματος. Δίδαξε μέχρι το 1917, χωρίς να αποκτήσει όμως ποτέ μόνιμη θέση. Κατά τη διάρκεια του πρώτου Παγκοσμίου Πολέμου, κατέλαβε ένα, όχι ιδιαίτερα σημαντικό, πόστο στην Υπηρεσία Τροφίμων στην Washington. Αμέσως μετά βρέθηκε στη Νέα Υόρκη για να γράψει σε ένα περιοδικό και να κάνει διαλέξεις στη Νέα Σχολή Κοινωνικής Έρευνας.

Ο Veblen μέσα από τα βιβλία του προσπάθησε να κατανοήσει και να καταγράψει τα γνωρίσματα της εποχής του και της κοινωνίας στην οποία έζησε, να ανακαλύψει τα χαρακτηριστικά των ανθρώπων της κοινωνίας αυτής καθώς και να προσδιορίσει την κυρίαρχη τάση της. Αποτελούν μία ολιστική συλλογή από σχόλια του συγγραφέα πάνω στην Αμερικάνικη ζωή (Mills, 1952). Το στυλ γραφής του, προσδιορίζεται από την αίσθηση σάτιρας που αφήνει τον αναγνώστη να αναρωτιέται αν ο συγγραφέας κυριολεκτεί και αν τα γραπτά του εξηγούν εν τέλει, με σαφήνεια, τα όσα επιχειρεί να εξηγήσει (Blaug, 1986).

Στο πιο γνωστό του βιβλίο, “Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης”, σχολιάζει πώς η αργόσχολη/αστική τάξη χρησιμοποιεί τον πλούτο, χωρίς ταυτόχρονα να εργάζεται για την απόκτησή του, υποβαθμίζοντας έτσι την αξία της εργασίας. Η ακατάπαυστη και άσκοπη κατανάλωση είναι ο τρόπος επίδειξης του πλούτου της συγκεκριμένης τάξης. Ο Dowd (1966) παρατηρεί πώς ο Veblen μέσα από το συγγραφικό του έργο επιθυμεί να εξηγήσει τους παράγοντες που καθορίζουν το άτομο και την οικονομική του συμπεριφορά (“ΘτΑΤ” και “The Instinct of Workmanship”), τους παράγοντες που καθορίζουν την καπιταλιστική κοινωνία (“The Theory of Business Enterprise”) και τους παράγοντες που καθορίζουν την διεθνή βία (“The Nature of Peace”). Αυτά τα τέσσερα βιβλία απαρτίζουν τη βασική δομή της σκέψης του, ενώ τα περισσότερα από τα άλλα συγγράμματά του αποτελούν εφαρμογές ή επεκτάσεις των ιδεών που αποτυπώνονται σε αυτά.

Η συνεισφορά του Veblen ως οικονομολόγος διαφέρει ανάλογα με την πολιτική και κοινωνική φιλοσοφία του εκάστοτε κριτικού. Οι πιο συντηρητικοί οικονομολόγοι δε φαίνεται να εκτιμούν το έργο του αφού βλέπουν τους εαυτούς τους να γίνονται αντικείμενο της σάτιράς του. Καθώς η φιλοσοφία όσων κρίνουν τις ιδέες του γίνεται όλο και πιο φιλελεύθερη, η σχολιογραφία τους διαकुμαίνεται από εκτίμηση κυρίως για την αίσθηση του χιούμορ του, έως πραγματική αναγνώριση της αξίας της θεωρίας του. Η σπουδαιότητά του είναι ακόμα και τώρα αμφισβητήσιμη, η βιβλιογραφία όμως που ασχολείται με τις ιδέες του υποδεικνύει ότι υπήρξε ένας σκεπτόμενος άνθρωπος που κατάφερε να παρουσιάσει και να κάνει ευρύτερα γνωστές τις εννοήσεις του και μια ομάδα σημαντικών εννοιών (Tilman, 1993).

2.3 Η εποχή του T.Veblen

Όπως ειπώθηκε, ο Veblen έζησε στην Αμερική κατά την επονομαζόμενη Επίχρυση Εποχή (Gilded Age). Επίχρυση εποχή ονομάστηκε η χρονική περίοδος που ακολούθησε μετά τον εμφύλιο πόλεμο στην Αμερική, και πιο συγκεκριμένα από το 1878 μέχρι και το 1889. Πρώτοι αποκάλεσαν έτσι τη συγκεκριμένη εποχή ο Mark Twain και ο Charles Dudley Warner ([Shmoop, 2008](#)). Ο χαρακτηρισμός αυτός δεν άλλαξε αφού σύμφωνα με τους ιστορικούς ήταν εξαιρετικά κατάλληλος: τα προβλήματα της κοινωνίας θα μπορούσαμε να πούμε ότι σκεπάστηκαν κάτω από ένα πέπλο “χρυσού” και ευμάρειας. Είναι κοινώς αποδεκτό ότι από την περίοδο αυτή δεν επωφελήθηκαν όλες οι κοινωνικές τάξεις. Η οικονομική και πολιτική ελίτ κεφαλαιοποιούσε τον Αμερικάνικο πλούτο, ενώ οι εργάτες και αγρότες της χώρας πάσχιζαν να επιβιώσουν κάτω από δυσχερείς συνθήκες. Εμφανίστηκαν φυσικά και θεωρητικοί, όπως ο William Graham Sumner, που έκρινε τις αναγνωρισμένες οικονομικές ανισότητες ως “αναγκαίο κακό” προς την επίτευξη προόδου για το σύνολο της κοινωνίας.

Πραγματικά, δεν μπορεί να παραβλεφθεί το γεγονός ότι από τα τέλη του 19ου αιώνα η Αμερική άρχισε να βάζει τις βάσεις για να αναπτυχθεί μια μοντέρνα βιομηχανική οικονομία. Τα στατιστικά στοιχεία είναι ενδεικτικά της ανάπτυξης αυτής. Ο ακαθάριστος εθνικός πλούτος εκτοξεύτηκε από 16 δισεκατομμύρια δολάρια το 1860, σε 88 δισεκατομμύρια μέχρι το 1900, το οποίο αντιστοιχεί σε αύξηση του κατά κεφαλήν εισοδήματος από 500 δολάρια σε 1100 (Gallman, R. E. (1966)).

Παρατηρείται μια εκπληκτική βελτίωση στη βιομηχανική και αγροτική τεχνολογία και αρχίζει να σχηματίζεται ένα εθνικό σύστημα μεταφορών και τηλεπικοινωνιών. Συν τοις άλλοις, επεκτείνεται το σιδηροδρομικό δίκτυο και ο εκσυγχρονισμός στα μηχανοκίνητα καθιστούν τις μετακινήσεις ευκολότερες και πιο άνετες. Τα παραπάνω στοιχεία οδηγούν στο

φαινόμενο της μεγέθυνσης των αστικών κέντρων, με μεγάλο ποσοστό των κατοίκων να προέρχονται από άλλες χώρες, κυρίως από την Ευρώπη. Κατά τη διάρκεια των τελευταίων δεκαετιών του 19ου αιώνα, ο αριθμός των μεταναστών που φτάνουν στην Αμερική ξεπερνά τα 8 εκατομμύρια.

Ένα ακόμα χαρακτηριστικό της περιόδου είναι ότι αυξάνονται οι προσωπικές καταθέσεις των ιδιωτών και συνεπώς ευδοκίμει ένα κύκλωμα τραπεζικών ιδρυμάτων ούτως ώστε να γίνονται τα ποσά αυτά διαθέσιμα στους πιθανούς επενδυτές και δανειολήπτες. Τέλος, συγκροτήθηκε μια νέα διάρθρωση στον τρόπο οργάνωσης των επιχειρήσεων με στόχο να εξομαλύνουν την αγορά και να επωφεληθούν από αυτό.

Άλλο γνώρισμα της Επίχρυσης Εποχής είναι ότι οι πολιτικοί που πρωταγωνίστησαν ήταν διεφθαρμένοι και αναποτελεσματικοί, και ενώ οι πολίτες επιθυμούν πολιτικές και κοινωνικές μεταρρυθμίσεις, δε συμφωνούν ως προς το περιεχόμενο αυτών ([Shmoop, 2008](#)).

Συνοπτικά, η Επίχρυση Εποχή αποτέλεσε μία εποχή που όντως καλύφθηκε από μια εξευγενισμένη πρόσοψη, αλλά οι Αμερικανοί ήταν πλέον σε μία πορεία που θα τους οδηγούσε στις απαντήσεις των οικονομικών και πολιτικών προκλήσεων που αναδύθηκαν τα κρίσιμα αυτά χρόνια.

2.4 Σύντομη παρουσίαση της “Θεωρίας της Αργόσχολης Τάξης”

Η “ΘτΑΤ” είναι μια οικονομική μελέτη των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών, υπό το πρίσμα της οικονομικής συμπεριφοράς της υψηλότερης κοινωνικά και οικονομικά τάξης (της “Αργόσχολης Τάξης”⁶, όπως την αποκαλεί ο συγγραφέας). Κύριο χαρακτηριστικό της συμπεριφοράς αυτής είναι η επίδειξη του πλούτου και στόχος δεν είναι η μεγιστοποίηση της χρησιμότητας, αλλά η κοινωνική αναγνώριση, το κύρος και το γόητρο. Στον αντίποδα βρίσκεται η “Παραγωγική Τάξη”⁷, που απαρτίζεται από τα μέλη των υπολοίπων τάξεων και επιφορτίζεται με την παραγωγή των αγαθών και υπηρεσιών που απολαμβάνει η κοινωνία.

Ο “Χρηματικός Ανταγωνισμός” και η έκφρασή του με την “Περίοπτη Σχόλη” και την “Περίοπτη Σπατάλη”, συνθέτουν το θέμα των πρώτων κεφαλαίων του βιβλίου και αποτελούν τον άξονα γύρω από τον οποίο κινείται ο συγγραφέας για να αναλύσει τους θεσμούς στα επόμενα. Η βασική διάρθρωση των κεφαλαίων γίνεται με βάση τους θεσμούς και η μελέτη κινείται σε δυο επίπεδα. Το ένα έχει να κάνει με τη συνεχή σύγκριση μεταξύ της ΑΤ και της ΠΤ, σχετικά με την οικονομική συμπεριφορά τους, και ειδικότερα με την αξιοποίηση του

---

⁶ Στο εξής ΑΤ

⁷ Στο εξής ΠΤ

χρόνου και την κατανάλωση. Το άλλο έχει να κάνει με την εξέλιξη των θεσμών από τις πρωτόγονες κοινωνίες έως την εποχή που εκπονήθηκε (1899).

Όπως προαναφέρθηκε, σκοπός της οικονομικής συμπεριφοράς παρουσιάζεται η κοινωνική αναγνώριση. Όμως, τι είναι τιμητικό και τι όχι; Τι είναι τιμητικό για την ΑΤ και τι για την ΠΤ; Επίσης τι είναι τιμητικό για το “σύγχρονο” άνθρωπο και τι για τον άνθρωπο των προηγούμενων εποχών; Ο συγγραφέας αναφέρει τρία πολιτισμικά στάδια: αγριότητα, βαρβαρότητα, πολιτισμός. Αντίστοιχα, η εξέλιξη της οικονομίας περνάει από το ειρηνικό, ληστρικό, ημι-φιλειρηνικό και φτάνει στο σύγχρονο – φιλειρηνικό στάδιο. Τοποθετεί την αρχή της δημιουργίας της ΑΤ στο ληστρικό στάδιο, με την κυριαρχία του ανδρικού φύλου και τη διάκριση των απασχολήσεων σε τιμητικές και μη. Το επιτυχημένο κυνήγι των κυρίαρχων ανδρών συνιστά κατόρθωμα και προσδίδει τιμή στην ομάδα, τιμή η οποία περνάει σταδιακά από την ομάδα στο άτομο. Τα τρόπαια και στη συνέχεια τα λάφυρα και οι δούλοι είναι η απόδειξη του κατορθώματος και της ανδρείας και αποτελούν ένα πρώτο είδος ατομικής ιδιοκτησίας, τον πλούτο του ατόμου. Το μέγεθός του αποτελεί, πλέον, μέτρο της αξίας του ατόμου στην κοινωνία και η συσσώρευσή του σκοπός της οικονομικής συμπεριφοράς. Καθώς όμως οι κοινωνίες μεγαλώνουν σε μέγεθος, και ο θεσμός της ΑΤ έχει πλέον εδραιωθεί, δημιουργείται η ανάγκη να γίνεται αντιληπτή η κατοχή του πλούτου, προκειμένου να υπάρχει η αντίστοιχη αναγνώριση. Η λύση δίνεται με την επίδειξη του πλούτου μέσω της “Περίοπτης Σχόλης” και της “Περίοπτης Κατανάλωσης”.

Η πρώτη διάκριση του τιμητικού κατορθώματος του κυνηγού από τις λοιπές απασχολήσεις εξελίσσεται σε μια διάκριση μεταξύ παραγωγικών απασχολήσεων, οι οποίες είναι δημιουργικές, ωφέλιμες και εράσμιες, και μη παραγωγικών απασχολήσεων, περιόπτων, χρηματικών ή ληστρικών. Η αποχή από τις παραγωγικές είναι θέμα ευυποληψίας για την ώριμη ΑΤ του ημι-φιλειρηνικού παραγωγικού σταδίου, η οποία περιορίζεται σε απασχολήσεις σχετικές με τον πόλεμο, τη διακυβέρνηση, τη θρησκεία και τα σπορ. Από αυτά γίνεται σαφές πως η “Σχόλη” του Veblen δε σημαίνει οκνηρία ή εφησυχασμό, αλλά αφορά τη μη παραγωγική χρήση του χρόνου. Η “Περίοπτη Σχόλη” αντίστοιχα, αφορά την κατανάλωση του χρόνου με σκοπό την επίδειξη του πλούτου. Η αποχή από την εργασία δείχνει τη χρηματική αντοχή της ΑΤ (δεν έχει ανάγκη να εργάζεται). Οι δραστηριότητες της σχόλης, με τους επιτηδευμένους τρόπους, τη γνώση “νεκρών” γλωσσών, τις γνώσεις πάνω στα κοσμικά γεγονότα, τις επιδόσεις στα σπορ κ.λπ. και το χρόνο που απαιτούν για να επιτευχθούν αυτά, αποδεικνύει πως η σπατάλη του χρόνου είναι συνολική. Πηγαίνοντας ένα βήμα παραπέρα, η “σχόλη” της συζύγου ή ακόμη και μέρους του υπηρετικού προσωπικού, μαρτυράει ακόμη μεγαλύτερο πλούτο και υψηλότερη κοινωνική θέση.

Αν η “Περίοπτη Σχόλη” είναι μια σπατάλη χρόνου και προσπάθειας προκειμένου να επιδειχθεί ο πλούτος του ατόμου, η “Περίοπτη Κατανάλωση” αποτελεί σπατάλη αγαθών ή υπηρεσιών. Μάλιστα, καθώς το μέγεθος της κοινότητας ή της κοινωνίας αυξάνεται και το άτομο έχει την ανάγκη αναγνώρισης από μεγαλύτερο αριθμό ατόμων, η δεύτερη συμπεριφορά είναι πιο άμεση και αποτελεσματικότερη ως προς το σκοπό της. Και εδώ η κατανάλωση της συζύγου προσδίδει τιμή στο σύζυγο, όπως και οι περίτεχνες και κοστοβόρες στολές του υπηρετικού προσωπικού.

Ο Veblen επισημαίνει πως, καθώς η ΑΤ βρίσκεται στην κορυφή της κοινωνικής δομής από άποψη ευυποληψίας (και οικονομικής δυνατότητας), ο δικός της τρόπος ζωής και τα δικά της αξιακά κριτήρια λειτουργούν ως πρότυπο για όλη την κοινότητα. Έτσι στοιχεία “Περίοπτης Σχόλης” ή “Κατανάλωσης” συναντούμε σε όλα τα κοινωνικά στρώματα, και μάλιστα είναι τόσο ισχυρά, ώστε μόνο η ικανοποίηση πολύ στοιχειωδών αναγκών να υπερτερεί απέναντί τους. Το καθιερωμένο επίπεδο σπατάλης στην κοινότητα ή στην τάξη στην οποία ανήκει το άτομο, προσδιορίζει κατά πολύ την δική του στάθμη διαβίωσης. Είναι τόσο σημαντική η επιταγή αυτή που “μια αποτυχία ν’ αυξήσει κανείς την ορατή του κατανάλωση, όταν έχει στην διάθεσή του τα μέσα για μια τέτοια αύξηση, θεωρείται κατά την λαϊκή αντίληψη σαν κάτι που έχει ανάγκη από εξήγηση· τα ποταπά κίνητρα φιλαργυρίας αποδίδονται σ’ εκείνους που υστερούν απ’ αυτή την άποψη“ (Veblen, 1899: 114). Καθώς η σπατάλη είναι τόσο σημαντική για όλες τις τάξεις, αποτελεί ισχυρότατο κίνητρο για την ανάπτυξη της οικονομίας, ώστε να παράγει συνεχώς μεγαλύτερα πλεονάσματα (σε σχέση με την κάλυψη των στοιχειωδών αναγκών) για να την τροφοδοτεί.

Μια άλλη παράμετρος που εξετάζεται εδώ είναι η διαμόρφωση των κανόνων του γούστου με χρηματικά κριτήρια. “Οι κανόνες γούστου είναι κοινωνικές συνήθειες, αποκτημένες μέσα από ένα λίγο-πολύ παρατεταμένο εθισμό στην επιδοκιμασία ή αποδοκιμασία του είδους των πραγμάτων, για τα οποία εκφέρεται μια ευνοϊκή ή μη-ευνοϊκή κρίση γούστου” (Veblen, 1899: 359). Η ομορφιά και η θελκτικότητα ενός αγαθού έχουν να κάνουν με το κόστος και τη σπανιότητα του. Η ομορφιά με την απλοϊκή έννοια της λέξης είναι σημαντική μόνο ως αφορμή. Οι ατέλειες ενός αγαθού, που δείχνουν πως είναι χειροποίητο και όχι βιομηχανικό, θεωρούνται ενδείξεις ομορφιάς, ενώ ένα αγαθό χάνει την ομορφιά του, εφόσον αποδειχθεί πως είναι πλαστό. Τα πρότυπα της γυναικείας ομορφιάς, επίσης επηρεάζονται από την εξέλιξη της οικονομικής συμπεριφοράς της ΑΤ. Έτσι η προτίμηση στρέφεται από τις σωματικά υγιείς και ικανές για εργασία συζύγους, στο ντελικάτο πρότυπο της λαίδης η οποία φέρει την ευθύνη της επιδεικτικής σχόλης και κατανάλωσης για λογαριασμό του πατέρα ή του συζύγου.

Οι κανόνες του γούστου βρίσκουν εφαρμογή και στην επιλογή της ενδυμασίας, της πιο άμεσης - κατά το συγγραφέα - ένδειξης πλούτου και κοινωνικής θέσης. Η ενδυμασία, αναφορικά με την ΑΤ, θα πρέπει να είναι άβολη, ώστε να υποδεικνύει τη “Σχόλη” και δαπανηρή ώστε να αποδεικνύει τον πλούτο του ατόμου. Επιπλέον, η συμμόρφωση με τις επιταγές της μόδας, όσο πιο άμεση και συνεχής είναι, τόσο πιο ισχυρή ένδειξη χρηματικής δύναμης παρέχει. Τα κριτήρια της αισθητικής, της φυσικής άνεσης και της πρακτικότητας παραμερίζονται, μπροστά στον κίνδυνο του καταναλωτή να ταξινομηθεί από την κοινή γνώμη, σε κατώτερη τάξη. Η παντελής αποχή από τις άμεσες παραγωγικές απασχολήσεις, θα πρέπει να γίνεται φανερή όσο το δυνατόν πιο άμεσα, τόσο από την ενδυμασία, όσο κι από τη συνολικότερη οικονομική και κοινωνική συμπεριφορά του μέλους της ΑΤ.

Ενώ όμως απέχει από τις άμεσα παραγωγικές απασχολήσεις, η ΑΤ είναι αυτή (η τάξη) που καθορίζει την οικονομική διαδικασία, καθώς έχει στην ιδιοκτησία της τους παραγωγικούς πόρους. Η σχέση με την οικονομική διαδικασία είναι μια παρασιτική σχέση, σφετερισμού και εκμετάλλευσης. Καθώς όμως ελέγχει την οικονομική ζωή της κοινωνίας, ελέγχει και την πρόοδό της. Η συσσώρευση πλούτου στο ανώτατο άκρο της εισοδηματικής κλίμακας, συνεπάγεται στερήσεις στο κατώτατο άκρο της. Αυτό καθιστά τις κατώτερες τάξεις αδύναμες, ανίκανες να δημιουργήσουν το απαραίτητο πλεόνασμα πόρων, ώστε υιοθετήσουν νέους τρόπους σκέψης και δράσης. Ακόμη όμως και αν το επιτύγχαναν, το πλεόνασμα θα εξυπηρετούσε σκοπούς σπατάλης (επιβαλλόμενης ως πρότυπο οικονομικής συμπεριφοράς από την ΑΤ). Με αυτό τον τρόπο η ΑΤ μπορεί να επιβραδύνει την εξέλιξη της κοινωνίας και να παγιώσει θεσμούς με σκοπό την παραμονή της στην κορυφή της κοινωνικής κλίμακας.

Η ΑΤ, ως θεσμός, επηρεάζει άμεσα και τα πρότυπα, τις αξίες και τη συμπεριφορά των μελών της κοινότητας. Ο Veblen διακρίνει δυο βασικούς τύπους, το ληστρικό και το φιλειρηνικό. Ο ληστρικός τύπος χαρακτηρίζεται από ιδιοτέλεια, θηριωδία, μεροληπτικότητα και ανεντιμότητα. Ο ειρηνικός έχει τα αντίθετα χαρακτηριστικά, είναι ειλικρινής, δείχνει αλληλεγγύη ενδιαφέρεται για το κοινό καλό και επιδεικνύει καλή θέληση. Οι δύο αυτοί τύποι μπορούν να παρατηρηθούν και στους τρεις εθνολογικούς τύπους: δολιχο-κεφαλικός ξανθός, βραχυ-κεφαλικός μελαχρινός και μεσογειακός, με το συγγραφέα να αποδίδει περισσότερα ληστρικά χαρακτηριστικά στον πρώτο και τα λιγότερα στο μεσογειακό. Αναφορικά με την εξέλιξη, μας λέει πως ο ειρηνικός προϋπήρχε του ληστρικού, είναι ο άνθρωπος της πρώτης, της ειρηνικής ή άγριας φάσης της ζωής του ανθρώπου, ο οποίος έδωσε τη θέση του στο ληστρικό της βαρβαρικής περιόδου, για να εξελιχθεί στην φιλειρηνική, σύγχρονη μορφή του. Σχετικά με τις τάξεις, τα ληστρικά χαρακτηριστικά κυριαρχούν στην

ΑΤ, ενώ τα ειρηνικά στην ΠΤ. Τα χαρακτηριστικά αυτά, βέβαια, προσαρμόζονται στις ανάγκες και τις συνθήκες της εποχής. Η σύγχρονη ΑΤ, μετριάζοντας το ληστρικό χαρακτήρα της, καταφεύγει στο δόλο και την εξαπάτηση για τους σκοπούς της, καθώς δεν μπορεί πια να καταφεύγει ελεύθερα και απροκάλυπτα στην βία. Αντίστοιχα, η ΠΤ συντηρεί μεν την ειρηνική φύση της, αλλοιώνεται όμως από τον κοινωνικό ανταγωνισμό, που επιβάλλει η ΑΤ, ως πρότυπη τάξη. Γίνεται φανερό πως τα αρχαϊκά χαρακτηριστικά, το κυρίαρχο ληστρικό «ένστικτο» από τη μια και το «ένστικτο» της εργατικότητας από την άλλη, επιβιώνουν ως τις μέρες μας (1899). Παρ' όλα αυτά, ο Veblen θεωρεί πως η φιλειρηνική διάθεση, η εντιμότητα, η εργατικότητα θα επικρατήσουν στο μέλλον, καθώς είναι πιο ωφέλιμες για την κοινωνία. Άλλωστε, η ληστρική διάθεση δεν είναι, κατά τον Veblen, παρά μια ειδική έκφανση του εργατικού ενστίκτου.

Οι ληστρικές δεξιότητες της ΑΤ, στη σύγχρονη εποχή βρίσκουν διέξοδο στα σπορ. Το κυνήγι, το ψάρεμα, οι αθλητικοί αγώνες, προσφέρουν μια εξάσκηση στην ανταγωνιστική θηριωδία και πανουργία που χαρακτηρίζουν τη ληστρική ζωή. Η αυτοπεποίθηση και η ομαδικότητα - που η κοινή γνώμη πιστεύει πως προάγουν τα σπορ - αναφέρονται εδώ ως αγριότητα και φατριαστικό πνεύμα, που επιβάλλουν την παρουσία διαιτητών. Σύμφωνα με το Veblen, η ιδιοσυγκρασία που κάνει ελκυστική την ενασχόληση με τα σπορ είναι η ίδια με αυτή της θρησκείας, ενώ συνδέεται με μια ανιμιστική αντίληψη των πραγμάτων. Η πεποίθηση ότι σε μια αθλητική αναμέτρηση θα επικρατήσει ο πιο έντιμος αντίπαλος έχει την ίδια βάση με την πεποίθηση πως ο Θεός είναι αυτός ο οποίος καθορίζει τα πάντα και τελικά η ΑΤ είναι αυτή που αξίζει την κορυφή της κοινωνικής κλίμακας. Επιπλέον, τα σπορ και οι ευλαβικές τηρήσεις, συνδέονται με την “Περίοπτη Σχόλη” και “Κατανάλωση” της ΑΤ, επηρεάζουν τα πρότυπα κατανάλωσης της κοινωνίας και σπαταλούν χρήσιμους πόρους για την ανάπτυξη και εξέλιξή της.

Ο Veblen, αφιερώνει μέρος της μελέτης του και στην τριτοβάθμια παιδεία, τα ανώτερα εκπαιδευτικά ιδρύματα της εποχής, τα οποία διακρίνει στις ακαδημαϊκές κατευθύνσεις υψηλού γοήτρου, όπως οι ανθρωπιστικές σπουδές, και χαμηλού, όπως οι σχετικές με την τεχνολογία και τις κατασκευές κλπ. Ως θεσμούς, εντάσσει τα πρώτα στην “Σχόλη”, καθώς τα θεωρεί άχρηστα, στο βαθμό που δεν συνδέονται με την παραγωγική διαδικασία και επικεντρώνονται στην συντήρηση και την προαγωγή των αξιών της ΑΤ. Στα δεύτερα αναγνωρίζει πως παράγουν γνώση, η οποία είναι ωφέλιμη για την κοινωνία, καθώς συμβάλλει στη βελτίωση της παραγωγικής διαδικασίας· η λειτουργία τους όμως επηρεάζεται από τον επιδεικτικό χαρακτήρα της εκπαίδευσης, όπως έχει επιβληθεί από τα πρώτα.

Η κριτική στην άρχουσα τάξη ολοκληρώνεται με την αποδόμηση των φιλανθρωπικών δραστηριοτήτων της. Η ανάλυσή του εδώ επικεντρώνεται στην άσκηση τους αποκλειστικά από την ΑΤ. Η άσκηση της φιλανθρωπίας δίνει μια διέξοδο στα μέλη της, τα οποία από ιδιοσυγκρασία δεν μπορούν να υιοθετήσουν τη ληστρική οικονομική συμπεριφορά της τάξης. Ο Veblen με το σατυρικό ύφος που τον διακρίνει σε αυτή του τη μελέτη αναφέρει: “Δεν υπάρχει φυσικά η πρόθεση να λεχθεί ότι αυτές οι προσπάθειες προέρχονται εξ’ ολοκλήρου από κίνητρα άλλα από εκείνα του εγωιστικού είδους”. Οι σκοποί που τους αποδίδει τελικά είναι η φθονερή διάκριση, η πιστοποίηση της χρηματικής ευμάρειας, η υπενθύμιση της κυριαρχίας ή ακόμη και το άμεσο χρηματικό όφελος!

2.5 Συμπεράσματα

Σήμερα ο Veblen αναφέρεται ως ιδρυτής της Σχολής των Θεσμικών Οικονομικών. Κεντρικό θέμα των μελετών του είναι οι παράγοντες που καθορίζουν την οικονομική συμπεριφορά (ΘτΑΤ, 1899 και “The Instinct of Workmanship and the State of the Industrial Arts”, 1914) οι παράγοντες που διαμορφώνουν την καπιταλιστική κοινωνία (“The Theory of Business Enterprise“, 1904).

Η εποχή που έζησε, είναι μια εποχή έντονων αντιθέσεων. Η τεχνολογική πρόοδος προκαλεί τεράστια οικονομική ανάπτυξη η οποία αυξάνει τον πλούτο και αναβαθμίζει την ποιότητα ζωής της μεσαίας (“αστικής”) τάξης. Παρ’ όλα αυτά, οι βιομηχανικοί εργάτες και οι αγρότες δεν μοιράζονται τα οφέλη, αφού εργάζονται πολλές ώρες, σε επικίνδυνες συνθήκες και με χαμηλές αμοιβές. Οι μεταρρυθμίσεις είναι απαραίτητες, αλλά η ασυμφωνία για την κατεύθυνσή τους και η αναποτελεσματική πολιτική ηγεσία, επιτείνει το πρόβλημα.

Η κριτική στην οικονομική συμπεριφορά της αστικής τάξης αυτής της εποχής, αποτέλεσε το θέμα του σημαντικότερου έργου του Veblen, της ΘτΑΤ. Η ΘτΑΤ είναι μια οικονομική μελέτη των κοινωνικών και οικονομικών θεσμών. Ο Veblen ακολουθεί τον πρωτόγονο άνθρωπο σε μια εξελικτική πορεία, όπου το “ένστικτο της εργατικότητας” μετατρέπεται σταδιακά σε “ληστρικό ένστικτο”, η εκτίμηση της παραγωγικότητας, γίνεται εκτίμηση της ανδρείας και στη συνέχεια, του πλούτου και της σπατάλης, και η συνεργασία γίνεται ανταγωνισμός και, τελικά, χρηματικός ανταγωνισμός. Σήμερα (1899), ο χρηματικός ανταγωνισμός και η έκφρασή του μέσα από την “περίοπτη κατανάλωση” και την “περίοπτη σχόλη” αποτελεί, σύμφωνα με το Veblen, το σημαντικότερο παράγοντα διαμόρφωσης των οικονομικών θεσμών. Η παρουσίαση της εξέλιξης των παραπάνω και η αλληλεπίδραση με τους θεσμούς αποτελεί το περιεχόμενο της μελέτης του Veblen.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 3^ο

Θεωρητικό πλαίσιο: Χρηματικός Ανταγωνισμός και Σπατάλη

3.1 Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο παρουσιάζονται οι βασικοί οικονομικοί θεσμοί της “Θεωρίας της Αργόσχολης Τάξης”, τους οποίους πραγματεύεται η παρούσα εργασία. Η κοινωνική αναγνώριση ως κίνητρο οικονομικής συμπεριφοράς, ο “Χρηματικός Ανταγωνισμός” και η “Περίοπτη Σπατάλη” αποτελούν τα θέματα των τριών πρώτων ενοτήτων. Ο Veblen στην μελέτη του αναφέρεται σε τρία βασικά στάδια του πολιτισμού, όπως τα παρουσίασε ο Morgan (1877): της αγριότητας, της βαρβαρότητας και του πολιτισμού. Σε αυτά αντιστοιχίζει τα οικονομικά ή παραγωγικά στάδια: το ειρηνικό με αυτό της αγριότητας, το ληστρικό και το ημι-φιλειρηνικό με τη βαρβαρότητα, και το φιλειρηνικό με αυτό του πολιτισμού. Σημειώνουμε πως το τελευταίο στάδιο, το οποίο αναφέρεται και ως σύγχρονο, αφορά την εποχή που εκπονήθηκε η μελέτη (1899).

Στο παρόν κεφάλαιο παρουσιάζονται σε τρεις διαδοχικές ενότητες ο “Χρηματικός Ανταγωνισμός”, η “Περίοπτη Σχόλη” και η “Περίοπτη Κατανάλωση” (οι οποίες συνιστούν την “Περίοπτη Σπατάλη”). Παραθέτουμε τους ορισμούς και παρακολουθούμε την εξελικτική πορεία, των θεσμών αυτών, στα οικονομικά στάδια. Παράλληλα, θα δούμε και την εξέλιξη της ιδιοσυγκρασίας του ατόμου, των απασχολήσεων, των προκλήσεων που έχει να αντιμετωπίσει σε κάθε εποχή, της αντίληψης για την κοινωνική εκτίμηση, του θεσμού της ιδιοκτησίας και της διάκρισης των κοινωνικών τάξεων. Τα παραπάνω συνθέτουν το

περιβάλλον και τις δυνάμεις, που αλληλοεπιδρούν και δημιουργούν ή διαμορφώνουν τους οικονομικούς θεσμούς, τους οποίους εξετάζουμε σε αυτή τη μελέτη.

Στο τέλος κάθε ενότητας, και αναφορικά με το θέμα της, γίνεται μια σύντομη παρουσίαση της σύγχρονης βιβλιογραφίας και σύγκριση με τις θέσεις του Veblen.

3.2 Χρηματικός Ανταγωνισμός

Ο Χρηματικός Ανταγωνισμός ("*Pecuniary Emulation*") αποτελεί για τον Veblen εξέλιξη του αρχέγονου ενστίκτου του ατόμου να ανταγωνίζεται. Το ένστικτο αυτό είναι τόσο έντονο, ώστε σε περιπτώσεις να συγκρίνεται με αυτό της επιβίωσης. Στη ΘτΑΤ ο ανταγωνισμός, η προσπάθεια δηλαδή του ατόμου να ξεχωρίζει, αποτελεί κινητήρια δύναμη της οικονομικής συμπεριφοράς. Απώτερος σκοπός της είναι η κοινωνική αναγνώριση. Ο όρος "emulation" έχει μεταφρασθεί και ως "άμιλλα", καθώς όμως η άμιλλα προϋποθέτει ηθικά κίνητρα, τα οποία απουσιάζουν εδώ, θα προτιμήσουμε τον όρο "ανταγωνισμός". Ο χρηματικός ανταγωνισμός αναφέρεται στη συνεχή προσπάθεια του ατόμου να συμβαδίζει ή και να ξεπερνάει την οικονομική κατάσταση των ατόμων της τάξης ή της ομάδας στην οποία ανήκει, και τροφοδοτείται από το φθόνο για αυτά της αμέσως ανώτερης. Ο Veblen (1899), όταν αναφέρεται στη σύγχρονή του εποχή, εντοπίζει το χρηματικό ανταγωνισμό κυρίως στην συσσώρευση των αγαθών, αλλά και στην "Περίοπτη Σπατάλη". Η συμπεριφορά αυτή, ενώ πηγάζει από την ΑΤ, διαχέεται στην κοινωνία και, τελικά, επηρεάζει τη διαμόρφωση της συμπεριφοράς και των υπόλοιπων τάξεων.

Το άτομο δεν ανταγωνίζεται ποτέ άτομα χαμηλότερων τάξεων, ούτε όμως και πολύ υψηλότερων, αλλά τάξεις ή ομάδες "κοντινές" στην κοινωνική κλίμακα. Έτσι προσπαθεί όχι μόνο να ταξινομηθεί σε υψηλότερη τάξη, αλλά και να αποφύγει την ταξινόμηση σε χαμηλότερη.

Επίσης σημαντικό για την κατανόηση της θεωρίας, είναι το "ένστικτο της εργατικότητας". Ο άνθρωπος, από τη φύση του, έχει μια ροπή για σκόπιμη δραστηριότητα, για συνεργασία με σκοπό το αποδοτικό έργο στην κατεύθυνση της προαγωγής της ανθρώπινης ζωής. Στο ίδιο πλαίσιο δείχνει αποστροφή για την μάταιη προσπάθεια και τη σπατάλη. Την επιδίωξη αυτή, της επίτευξης ενός συγκεκριμένου, αντικειμενικού και απρόσωπου σκοπού, ο T.Veblen την αποκαλεί "ένστικτο της εργατικότητας". Παρόμοια με τις υπόλοιπες αναλύσεις του, υιοθετεί και εδώ μια εξελικτική προσέγγιση. Ακολουθώντας την οικονομική συμπεριφορά του ανθρώπου από τις πρωτόγονες ακόμη κοινωνίες έως τη σύγχρονή του εποχή, σημειώνει πως το "ένστικτο της εργατικότητας" παρατηρείται κυρίως

στις παραγωγικές τάξεις. Όσον αφορά την ΑΤ, αυτό μεταβάλλεται, και μετατρέπεται σταδιακά, σε μια ανταγωνιστική επίδειξη ισχύος· το “ληστρικό ένστικτο”. Αν και ο Veblen τα αναφέρει ως ένστικτα, δεν θα πρέπει να συγχέονται με τη σύγχρονη αντίληψη για αυτά, με την έννοια της ζωώδους παρόρμησης, ελλείπει λογικής ή βούλησης. Εδώ νοούνται ως εγγενείς τάσεις της ανθρώπινης συμπεριφοράς, οι οποίες έχουν διαμορφωθεί από τις κοινωνικές συνθήκες σε ένα ιστορικό – εξελικτικό πλαίσιο (Arvanitidis, 2015). Τα χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας, με τις δύο κύριες κατευθύνσεις: α) “ένστικτο της εργατικότητας” και β) “ληστρικό ένστικτο” κατέχουν σημαντικό ρόλο στην οικονομική θεωρία του Veblen. Είναι αντίρροπες δυνάμεις οι οποίες διαμορφώνουν τους οικονομικούς θεσμούς.

Παράλληλα με την εξέλιξη του χρηματικού ανταγωνισμού, όπως διατυπώνεται στη μελέτη του Veblen, παραθέτουμε και την εξέλιξη της ιδιοσυγκρασίας του ατόμου, αλλά και των οικονομικών θεσμών που εξελίσσονται παράλληλα και αλληλοεπιδρούν για τη διαμόρφωσή του, όπως το ποια συμπεριφορά αποφέρει κοινωνική εκτίμηση, πως εξασφαλίζονται τα μέσα επιβίωσης ή το πως διαμορφώνονται τα καταναλωτικά πρότυπα και οι κοινωνικές τάξεις.

Ειρηνικό Οικονομικό Στάδιο

Η κοινότητα σε αυτό το στάδιο είναι ειρηνική και διακατέχεται από ειλικρίνεια, καλή θέληση, κι ένα μη ανταγωνιστικό, μη φθονερό, ενδιαφέρον για ανθρώπους και πράγματα. Η ισχυρή κοινωνική αλληλεγγύη, η διάθεση για συνεργασία, η αίσθηση της ειλικρίνειας και επιείκειας και το “ένστικτο της εργατικότητας”, είναι στοιχεία της ιδιοσυγκρασίας τα οποία συναντούμε σε αυτό το στάδιο και επιβιώνουν μέχρι τη σύγχρονη εποχή. Η αλληλεγγύη μεταξύ των μελών της είναι ισχυρή και ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας, με την επακόλουθη διαφοροποίηση των συμφερόντων, δεν έχει ακόμη εμφανιστεί. Ο ανταγωνισμός και το ένστικτο της εργατικότητας, στα πλαίσια της πρωτόγονης κοινότητας, βρίσκουν έκφραση σε απασχολήσεις που αποβλέπουν στην προαγωγή της ζωής της ομάδας, η οποία καλείται να αντιμετωπίσει τις προκλήσεις του φυσικού περιβάλλοντος. Ενώ υπάρχει μια πρώτη διάκριση των απασχολήσεων, ανάμεσα στους τροφосуλλέκτες και τους κυνηγούς, εντούτοις είναι ισότιμες. Ο ανταγωνισμός οικονομικού είδους μεταξύ των μελών της ομάδας, περιορίζεται στην παραγωγική αποτελεσματικότητα, με οφέλη για ολόκληρη την ομάδα.

Ληστρικό Οικονομικό Στάδιο

Όταν η κοινότητα περνά από την φιλειρηνική αγριότητα σε μια ληστρική φάση ζωής, οι προϋποθέσεις ανταγωνισμού αλλάζουν. Η ομάδα δεν προσπαθεί πια να επιβιώσει σε ένα μη-ανθρώπινο περιβάλλον. Έρχεται σε επαφή με άλλες, εχθρικές ομάδες, και οι ευκαιρίες και τα κίνητρα για ανταγωνισμό αυξάνουν πολύ σε προοπτική και επιτακτικότητα. Σιγά-σιγά εδραιώνεται μια μονίμως φιλοπόλεμη νοοτροπία, μια κυρίαρχη συνήθεια να κρίνονται γεγονότα και συμβάντα από την σκοπιά της αντιμαχίας. Επακόλουθα, μια αναγνωρισμένα επιτυχής πράξη επιθετικότητας, αναγνωρίζεται ως τιμητική. “Ο πόλεμος και το κυνήγι είναι και τα δύο του ίδιου γενικού χαρακτήρα. Και τα δύο είναι ληστρικής φύσης, ο πολεμιστής και ο κυνηγός θερίζουν κι οι δυο εκεί που δεν έσπειραν” (Veblen, 1899: 38). Τα χαρακτηριστικά που αναδεικνύονται είναι η θηριωδία και η ιδιοτέλεια, ενώ η ληστρική ιδιοσυγκρασία και η επιδίωξη της κυριαρχίας είναι στοιχεία της κουλτούρας του βάρβαρου. Η σωματική δύναμη και η επιδεξιότητα στα όπλα, αποτελούν τιμή, ενώ η μέγιστη αναγνώριση έρχεται με την αφαίρεση της ζωής - ιδίως όταν αφορά φοβερούς ανταγωνιστές. Οι δύο κύριες κατευθύνσεις της ανδρείας του βάρβαρου είναι η δύναμη και ο δόλος. Επίθετα και τίτλοι, που χρησιμοποιούνται κατά την προσφώνηση αρχηγών και για τον εξευμενισμό βασιλιάδων και θεών, αποδίδουν συνηθέστατα μια τάση για συντριπτική βία και μια ακαταμάχητη καταστροφική δύναμη στο πρόσωπο που πρόκειται να εξευμενιστεί. Ο ρόλος του κυνηγού-πολεμιστή μέσα στην ομάδα αναβαθμίζεται. Οι πράξεις του, είναι πράξεις ανδρείας και επιφέρουν τιμή. Σημειώνουμε πως σ’ αυτό το στάδιο, η ανδρεία του ατόμου ταυτίζεται με την ανδρεία της ομάδας. Ο κάτοχος της λείας αισθάνεται τον εαυτό του, πρωταρχικά ως θεματοφύλακα της τιμής της ομάδας του. Η ληστρική ιδιοσυγκρασία, υπό αυτές τις συνθήκες, συμβάλλει στην επιβίωση τόσο του ατόμου, όσο και της ομάδας, αφού προσφέρει θηράματα-τροφή και ασφάλεια από εχθρικές ομάδες.

Η διαφοροποίηση της αξίας των απασχολήσεων και επακόλουθα και των ίδιων των μελών της ομάδας, αρχίζει να συντελείται. Το έργο του άνδρα, του κυνηγού-πολεμιστή είναι κατόρθωμα, ενώ οι λοιπές απασχολήσεις θεωρούνται μικρότερης αξίας. Έτσι έχουμε μια πρώτη διάκριση μεταξύ των απασχολήσεων, του κατορθώματος και της δουλειάς, σε “ανδρικές” και “γυναικείες”, αντίστοιχα. Η μεγάλη τιμή που αποδίδεται στο κατόρθωμα, έχει σαν αποτέλεσμα οι λοιπές απασχολήσεις να θεωρούνται απεχθείς. Ο χειρισμός των εργαλείων παραγωγής, δεν ταιριάζει στην αξιοπρέπεια των γενναίων ανδρών. Βαθύτερο οικονομικό κίνητρο και στις δυο κατηγορίες απασχολήσεων παραμένει το “ένστικτο της εργατικότητας” αν και, όσον αφορά τις ανδρικές, αυτό αρχίζει να μεταβάλλεται. Στο πρώιμο ληστρικό στάδιο, εκφράζεται με μια επιδίωξη αποδοτικότητας, έναν “ευγενή” - κατά κάποιο τρόπο -

ανταγωνισμό μεταξύ των μελών της ομάδας για την προσφορά τροφής, λαφύρων και ασφάλειας, και επιθετικού ανταγωνισμού με τα αντίστοιχα μέλη της εχθρικής ομάδας.

Η συμπεριφορά αυτή (το “ένστικτο της εργατικότητας”), αν και επωφελής για την ομάδα, αποκτά σταδιακά ιδιοτελή κίνητρα και, στο τέλος αυτής της εποχής, μετασηματίζεται σε προσπάθεια ατομικής υπεροχής από μέρους των ανδρών της κοινότητας. Τα λάφυρα, και κυρίως οι γυναίκες των αντίπαλων ομάδων, ανήκουν στον πολεμιστή. Προκύπτει έτσι μια σχέση ιδιοκτησίας, η πρώτη μορφή του θεσμού της ατομικής ιδιοκτησίας. Η έννοια της ιδιοκτησίας επεκτείνεται, ώστε να περιλαμβάνει τα προϊόντα της παραγωγής τους και σταδιακά και τις γυναίκες της ίδιας ομάδας. Έτσι αναδύεται η ατομική ιδιοκτησία πραγμάτων, όπως και προσώπων. Η κατοχή δούλων και τροπαίων είναι απόδειξη ανδρείας, καθώς παραπέμπει άμεσα στο τιμητικό κατόρθωμα. Ο ανταγωνισμός (ως άμιλλα) των κυνηγών-πολεμιστών, μετατρέπεται σε ανταγωνισμό για συσσώρευση δούλων και τροπαίων, δηλαδή σε χρηματικό ανταγωνισμό. Παράλληλα εξασφαλίζει πόρους ώστε να μην είναι αναγκαία η προσωπική εργασία. Έτσι, φτάνοντας στο τέλος του ληστρικού σταδίου, συντελείται και η πρώτη ταξική διάκριση, οι κυνηγοί-πολεμιστές αποτελούν την πρώτη ΑΤ και η υπόλοιπη κοινότητα την ΠΤ.

Ημι-φιλειρηνικό Οικονομικό Στάδιο

Στο επόμενο, ημι-φιλειρηνικό στάδιο παραγωγής, η παραγωγική δραστηριότητα διαδέχεται τη ληστρική, η ομάδα εξελίσσεται σε μια αυτάρκη νομαδική παραγωγική κοινότητα με πιο σταθερό τόπο παραγωγής και οι συγκρούσεις περιορίζονται. Η οργάνωση της παραγωγής γίνεται με βάση την ατομική ιδιοκτησία, δηλαδή τους δούλους. Αν και το κατόρθωμα και η ωμή ληστρική επιθετικότητα εξακολουθούν να χαίρουν εκτίμησης, οι ευκαιρίες επίδειξης τους συνεχώς περιορίζονται. Αντίστοιχα, αυξάνονται αυτές που είναι στα πλαίσια του οικονομικού ανταγωνισμού εντός της κοινότητας. Ο ανταγωνισμός αφορά λιγότερο τα μέλη διαφορετικών ομάδων-κοινοτήτων και περισσότερο τα μέλη της ΑΤ μέσα στην ίδια ομάδα.

Η ιδιοκτησία, μετατρέπεται σε συμβατικό δείκτη αποδοτικότητας, δύναμης και επιτυχίας. Εξακολουθεί να έχει χαρακτήρα τροπαίου, αρχίζει όμως σιγά-σιγά να αποκτά χαρακτήρα ανεξάρτητης και καθοριστικής βάσης κοινωνικής εκτίμησης. Έτσι, ενώ αρχικά παρέπεμπε άμεσα στο κατόρθωμα, με το πέρασμα του χρόνου η ιδιοκτησία έγινε η ίδια τιμητική. Αυτό γίνεται φανερό και απ’ το ότι αντιμετωπίζεται ισάξια από την κοινότητα, είτε έχει αποκτηθεί μετά από προσωπικό αγώνα, είτε έχει μεταβιβαστεί παθητικά μέσω κληρονομιάς. Έτσι ο ανταγωνισμός για το κατόρθωμα, μετασηματίζεται σε ανταγωνισμό για τη συσσώρευση περιουσίας. Ο βάρβαρος του ημι-φιλειρηνικού σταδίου απολαμβάνει την

εκτίμηση της κοινότητας, κρινόμενος με χρηματικά κριτήρια και ανταγωνίζεται με βάση αυτά. Στα πλαίσια αυτού του ανταγωνισμού, προκύπτει η ανάγκη να προβάλλει την οικονομική του κατάσταση. Αυτό γίνεται μέσα από την φανερή σπατάλη χρόνου, προσπάθειας και αγαθών, την “Περίοπτη Σπατάλη”, η οποία αποτελεί και το νέο πεδίο ανταγωνισμού.

Επιπλέον, όπως είδαμε και προηγούμενα, η κατοχή του πλούτου έχει ως αποτέλεσμα την απαλλαγή του κατόχου από την υποχρέωση να εργαστεί για να επιβιώσει. Όλη η εργασία συντελείται από τους δούλους και τις παραγωγικές τάξεις. Όσο πιο έκδηλη είναι αυτή η αποχή της ΑΤ από την εργασία, τόσο μεγαλύτερη περιουσία (και κύρος) υποδηλώνει. Επακόλουθα, ησχόλη, έρχεται σε σύγκρουση με το “ένστικτο της εργατικότητας”, επικρατεί και αποτελεί νέο πεδίο (χρηματικού) ανταγωνισμού. Αντίθετα, η συμμετοχή στην παραγωγική εργασία είναι σημάδι φτώχειας και υποταγής. Για την ΠΤ, βέβαια, ο ανταγωνισμός εξακολουθεί να αφορά την παραγωγικότητα. Ο χρηματικός ανταγωνισμός, όπως εκφράζεται από τη συσσώρευση πλούτου και την περίοπτη σπατάλη, γίνεται έντονος. Με τη δημόσια προβολή τηςσχόλης από τη σύζυγο και το υπηρετικό προσωπικό, ο ανταγωνισμός αυτός φτάνει στο υψηλότερο σημείο. Μέχρι και αυτό το σημείο, αφορά αποκλειστικά τα μέλη της ΑΤ. Σημειώνουμε πως η ΑΤ σε κάθε κοινωνία δεν είναι μια ομοιογενής ομάδα, αλλά αποτελείται από υποομάδες, με ιεραρχική δομή, ανάλογα με την κοινωνική και οικονομική ισχύ, ενώ στο τέλος αυτού του σταδίου, η ανώτερη ΠΤ διαφοροποιείται ελάχιστα από την κατώτερη ΑΤ.

Φιλειρηνικό Οικονομικό Στάδιο

Στο τελευταίο, φιλειρηνικό παραγωγικό στάδιο του Veblen, οι κοινότητες είναι πολυπληθείς και συγκροτούνται σε μεγάλες πόλεις. Οι σχέσεις τους δεν είναι πια εχθρικές, καθώς αντιλαμβάνονται πως τα συμφέροντά τους δεν είναι πλέον ασυμβίβαστα. Μέσα στις κοινότητες οι διαχωριστικές γραμμές μεταξύ των τάξεων είναι ασαφείς και μεταβάλλονται με μεγαλύτερη ευκολία. Η παραγωγή είναι βιομηχανική και χαρακτηρίζεται από υψηλή οργάνωση και αποδοτικότητα. Με την εξέλιξη της τεχνολογίας είναι εφικτή η κινητικότητα του πληθυσμού και τα μέσα μαζικής ενημέρωσης κάνουν την εμφάνισή τους. Η δουλεία καταργείται και αντικαθίσταται από τη μισθωτή εργασία. Το “ένστικτο της εργατικότητας”, υπό τη μορφή της σκόπιμης δραστηριότητας, ανακτά μέρος της αρχικής του σημασίας ως κάτι το αξιόπαινο. Έρχεται, όμως, σε αντίθεση με τις επιταγές της περίοπτης σπατάλης. Η κραυγαλέα σπατάλη περιορίζεται, ακόμη και στην ανώτερη ΑΤ. Εξακολουθεί να υφίσταται, αλλά ντύνεται με προσχήματα.

Το μέγεθος της κοινότητας, η ευκολία των μετακινήσεων και η εμφάνιση των μέσων μαζικής ενημέρωσης, εκθέτουν την οικονομική συμπεριφορά των μελών της ΑΤ σε συνεχώς αυξανόμενο αριθμό προσώπων. Στο στενό κοινωνικό περιβάλλον η οικονομική κατάσταση του καθενός είναι λίγο-πολύ γνωστή. Στο σύγχρονο κοινωνικό περιβάλλον, όμως, υπάρχει και ένας πολύ μεγάλος αριθμός παροδικών παρατηρητών οι οποίοι θα πρέπει να εντυπωσιαστούν. Στην περίπτωση τους ισχύουν δύο πράγματα. Από τη μια πλευρά δεν είναι σε θέση να αντιληφθούν άμεσα τον ατομικό πλούτο. Από την άλλη, οι ενδείξεις που παρέχει η περίοπτη σχόλη για αυτόν δεν είναι αρκετά αποτελεσματικές. Η περίοπτη κατανάλωση, η κατανάλωση δηλαδή αγαθών και υπηρεσιών που δείχνουν έμμεσα τον πλούτο του ατόμου ή του νοικοκυριού, δίνει τη λύση. Σε αυτό το οικονομικό στάδιο, η περίοπτη κατανάλωση αποτελεί το κύριο πεδίο χρηματικού ανταγωνισμού.

Στα προηγούμενα στάδια, ο χρηματικός ανταγωνισμός συνδέεται άρρηκτα με τη ληστρική ιδιοσυγκρασία. Ο Veblen, μάλιστα, περιγράφοντας το προφίλ του ιδεώδη ανθρώπου του χρήματος, τον παρομοιάζει με εγκληματία. Η αδίστακτη υποταγή προσώπων και πραγμάτων στους προσωπικούς σκοπούς, η ψυχρή αδιαφορία για τα αισθήματα και τις επιθυμίες των άλλων και για τα απώτερα αποτελέσματα των πράξεών του, είναι χαρακτηριστικά και των δυο. Σε αντίθεση όμως με τον εγκληματία, κατέχει μια οξύτερη αίσθηση της κυριαρχίας και εργάζεται με μεγαλύτερη συνέπεια και πιο μακροπρόθεσμα για έναν απώτερο σκοπό. Αναφέρθηκε ήδη, πως οι δύο κύριες κατευθύνσεις του “ληστρικού ενστίκτου”, είναι η δύναμη και ο δόλος. Στις σύγχρονες κοινωνίες, και τα δύο συνυπάρχουν στον πόλεμο, στα σπορ (κυνήγι, ψάρεμα) και στους αθλητικούς αγώνες. Η δύναμη, εννοώντας τη βίαιη αρπαγή, δεν έχει θέση στην σύγχρονη, ειρηνική οικονομική ζωή. Υποκαθίσταται από πιο “ειρηνικές” πρακτικές, το δόλο και την εξαπάτηση, που βρίσκουν υπόσταση: στη διοικητική ικανότητα! Αυτά βέβαια, αφορούν τους όρους ανταγωνισμού των απασχολήσεων της ΑΤ, των “χρηματικών” απασχολήσεων της πολιτικής, του στρατού, της θρησκείας και των δορυφόρων τους: δικηγορία, τραπεζιτική, και βιομηχανία (ιδιοκτησία, όχι παραγωγή). Ενδεικτικό είναι πως ενώ η κατοχή πλούτου θεωρείται τιμητική, έχει αποσυνδεθεί πλέον πλήρως τόσο από το φυσικό κατόρθωμα των πρώιμων πολιτιστικών σταδίων, όσο και αυτού των μεταγενέστερων στα πλαίσια της ημι-φλειρηνικής οικονομίας. Φτάνει στο σημείο, ο κληρονομούμενος πλούτος να έχει μεγαλύτερη αξία από τον παραγόμενο!

Ο Veblen θεωρεί την ιδιοσυγκρασία της σύγχρονης ΑΤ συνέχεια αυτής του ληστρικού βαρβάρου, ενώ της ΠΤ αυτής του Ειρηνικού άγριου. Τα ληστρικά χαρακτηριστικά που επιβιώνουν στη σύγχρονη εποχή είναι η έλλειψη τύψεων, τιμιότητας και σεβασμού για τη

ζωή και δίνουν πλεονέκτημα στον ατομικό ανταγωνισμό. Από την άλλη πλευρά, η ΠΤ, από τη φύση της, χαρακτηρίζεται από εργατικότητα, καλή θέληση, ειλικρίνεια, φιλειρηνικότητα, αλλά και αδυναμία, χαμηλή αποδοτικότητα, υποχωρητικότητα και έλλειψη πρωτοβουλίας. Τα χαρακτηριστικά αυτά, κάθε άλλο παρά πλεονέκτημα αποτελούν για το άτομο στα πλαίσια του χρηματικού ανταγωνισμού. Παρ' όλα αυτά, και η ΠΤ συμμετέχει στον χρηματικό ανταγωνισμό, ο οποίος σε αυτό το στάδιο δεν αφορά μόνο την ΑΤ, αλλά όλες τις κοινωνικές τάξεις.

Η κοινωνική εκτίμηση είδαμε πως κρίνεται με χρηματικά κριτήρια, δηλ. την κατοχή πλούτου και τις ενδείξεις του, την επιδεικτικήσχόλη και κατανάλωση. Το μέτρο σύγκρισης είναι η ομάδα στην οποία το άτομο, για διάφορους λόγους, κατατάσσει τον εαυτό του, η ομάδα αναφοράς. Συχνότερα η σύγκριση γίνεται με τους γείτονες, αλλά και με συναδέλφους, άτομα παραπλήσιου εισοδήματος, επαγγέλματος κλπ. Η ομάδα αυτή έχει ομοιογένεια ως προς την οικονομική συμπεριφορά, τις συνήθειες και τις παραδόσεις. Προκύπτει ένα γενικό επίπεδο οικονομικής συμπεριφοράς, με το οποίο το άτομο προσπαθεί να συμβαδίζει. Η επίτευξη αυτού του σκοπού προσφέρει μόνο προσωρινή ικανοποίηση. Κύριος στόχος είναι πάντα τα πρότυπα της αμέσως υψηλότερης τάξης και, όταν αυτό επιτυγχάνεται, της επόμενης. Η νοοτροπία και το πεδίο του χρηματικού ανταγωνισμού επιβάλλονται από την ΑΤ, και διαχέονται στις υπόλοιπες-κατώτερες τάξεις. Τα πρότυπα οικονομικής συμπεριφοράς της κάθε τάξης ή ομάδας, είναι αυτά της επόμενης υψηλότερης, και αποτελούν πεδίο του ανταγωνισμού μεταξύ των μελών της τάξης. Τα όρια της κάθε τάξης όμως, σε μια σύγχρονη κοινωνία, είναι ασαφή και ευμετάβλητα, και αυτό επιτείνει το φαινόμενο της εξάπλωσης του χρηματικού ανταγωνισμού σε όλες τις τάξεις και αυξάνει την έντασή του.

Τι γίνεται, όμως, όταν το άτομο δεν καταφέρνει να συμβαδίσει με τα στάνταρ διαβίωσης της τάξης του; Η αυτοεκτίμηση, είναι η αντανάκλαση της κοινωνικής εκτίμησης. Μια αποτυχία του ατόμου να ακολουθήσει τα πρότυπα της τάξης του, έχει αρνητικά αποτελέσματα στην κοινωνική εκτίμηση και, κατ' επέκταση, στην αυτοεκτίμηση και τον αυτοσεβασμό του ατόμου. Παρατηρείται, νοικοκυριά τα οποία έχουν χάσει μέρος της ικανότητας να πληρώνουν, να συνεχίζουν να καταναλώνουν προϊόντα και υπηρεσίες σύμφωνα με τα πρότυπα κατανάλωσης της ομάδας αναφοράς στην οποία ανήκουν. Τελικά, ο φόβος για την απώλεια του αυτοσεβασμού, προκαλεί την προσπάθεια για συσσώρευση πλούτου και, αφού αυτός έχει σχετικό μέγεθος, δημιουργεί και εντείνει τον χρηματικό ανταγωνισμό. Ο χρηματικός ανταγωνισμός έχει να κάνει με την ευυποληψία του ατόμου, και αυτό ισχύει για όλες τις τάξεις, εκτός ίσως από αυτές που με δυσκολία εξασφαλίζουν τους ελάχιστους πόρους διαβίωσης.

Χρηματικός Ανταγωνισμός και Σύγχρονη Βιβλιογραφία

Οι κύριες ιδέες του Veblen, υποστηρίζονται σε μεγάλο βαθμό και από πιο σύγχρονες μελέτες, ενώ πολύ συχνά γίνεται αναφορά στο έργο του. Σημαντικοί οικονομολόγοι του 20ού αιώνα, ανάμεσά τους οι Keynes (1936) και Galbrieth (1984), επίσης αναγνωρίζουν τη σημασία της κοινωνικής εκτίμησης, ως παράγοντα που επηρεάζει την οικονομική συμπεριφορά. Σημειώνουμε πως στις σύγχρονες κοινωνίες η εκτίμηση αποδίδεται με χρηματικά κριτήρια, όπως το μέγεθος του κατεχόμενου πλούτου (Henry and Hardin, 2006) ή το ύψος του εισοδήματος (Solnick and Hemenway, 1998). Αυτό ωθεί το άτομο να συμπεριφέρεται με τρόπο που να επιδεικνύει την οικονομική του κατάσταση, προκειμένου να απολαύσει αυτή την εκτίμηση (Fromm, 1947, Goffman, 1952).

Οι Belk (1988) και Burling (1962) αναφέρουν την αναζήτηση του κύρους μέσα από την συσσώρευση του πλούτου και την κατανάλωση, τα οποία, επειδή έχουν σχετικό μέγεθος, αποτελούν αντικείμενο ανταγωνισμού. Οι Leibenstein (1950), Duesenberry (1967) αλλά και πιο σύγχρονοι (Luttmer, 2005) επιβεβαιώνουν αυτό τον (χρηματικό) ανταγωνισμό και τον εντάσσουν στα πλαίσια της τάξης ή της ομάδας στην οποία ανήκει το άτομο ή το νοικοκυριό (“ομάδα αναφοράς”). Σχετικά με την επιρροή της ομάδας αναφοράς στην οικονομική συμπεριφορά του ατόμου ή του νοικοκυριού που ανήκουν σε αυτή, έχουν γράψει (ανάμεσα σε άλλους) οι Leibenstein (1950), Bearden and Etzel 1982 και Corneo and Mason (1999). Οι Mazocco et al. (2012) συμπληρώνουν στα παραπάνω πως το άτομο προσαρμόζει τη συμπεριφορά του ανάλογα με την ομάδα στην οποία “ταξινομείται” από τρίτους, παρά σε αυτή που πραγματικά ανήκει. Οι Bearden and Etzel (1982) διευκρινίζουν πως απαραίτητη προϋπόθεση είναι αυτή η συμπεριφορά να είναι αποδεκτή από την ομάδα αναφοράς. Αυτή η αποδοχή είναι σημαντική καθώς καθορίζει την αυτοεκτίμηση ατόμου (Baumeister and Leary, 1995), ενώ μια υποθετική μείωση της αίσθησης του “ανήκειν”, μπορεί να αποφέρει μείωση στην αυτοεκτίμηση του ατόμου (Leary et al., 1995).

Η ομάδα αυτή, μπορεί να αποτελείται από γείτονες (Luttmer, 2005), συναδέλφους ή ίδιου επαγγέλματος (Barnett et al, 2009) ή άτομα που ανήκουν στην ίδια εισοδηματική τάξη (π.χ. Belk, 1986). Διαμορφώνεται για την ομάδα ένα μέσο επίπεδο οικονομικής συμπεριφοράς με το οποίο τα μέλη προσπαθούν να συμμορφώνονται (Leibenstein, 1950). Τα πρότυπα της ομάδας είναι οι συνήθειες της επόμενης υψηλότερης (Bearden and Etzel, 1982). Σημαντικός λόγος για αυτό είναι πως τα πρότυπα οικονομικής συμπεριφοράς (κατανάλωση, επιδιωκόμενη στάθμη εισοδήματος κ.λπ.) καθορίζονται από ομάδες υψηλότερων κοινωνικών

τάξεων και διαχέονται προς τις χαμηλότερες. Αποτυχία του ατόμου να συμβαδίζει με αυτά τα πρότυπα συμπεριφοράς, έχουν ως αποτέλεσμα την μειωμένη αίσθηση του “ανήκειν” και κατ’ επέκταση στην μείωση της αυτοεκτίμησής του (Leary et al., 1995).

Οι Whyte (1956), Bowles and Park (2004) και Gali (1989), ενδεικτικά, υποστηρίζουν πως στον χρηματικό ανταγωνισμό συμμετέχουν όλες οι τάξεις. Σύμφωνα με τον Belk (1988), η συμμετοχή τους έχει να κάνει με την απόδοση του κοινωνικού στάτους και την ταξινόμηση στην κοινωνική κλίμακα που συνεπάγεται ο ανταγωνισμός. Οι Charles et al. (2007) αποδεικνύουν πως, ακόμη και άτομα που ανήκουν σε χαμηλές κοινωνικές τάξεις, όπως οι έγχρωμοι και ισπανόφωνοι των ΗΠΑ (Henry & Hardin, 2006), επίσης συμμετέχουν στον ανταγωνισμό αυτό και μάλιστα αφιερώνοντας μεγαλύτερο (αναλογικά) μέρος του εισοδήματός τους, για το σκοπό αυτό.

Ως προς το αντικείμενο του ανταγωνισμού, σύγχρονες μελέτες αναφορικά με τη σχετική κατανάλωση (Corneo and Jeanne, 1999), τη σχετική συσσώρευση αγαθών (Gali, 1989) και το σχετικό εισόδημα (Bowles and Park, 2004) επιβεβαιώνουν επίσης τις απόψεις του Veblen. Διαφορετικά ευρήματα είχε η έρευνα των Karpeyn et al. (2007) στο πεδίο της κατανάλωσης. Ο Leibenstein (1950) επιβεβαιώνει τον ανταγωνισμό στην κατανάλωση των σύγχρονων νοικοκυριών μέσα στην ομάδα αναφοράς, την ομάδα που κατατάσσουν τον εαυτό τους. Επιπλέον, συμπεραίνει πως όταν το χρηματικό στάτους άλλων μελών της ομάδας αναφοράς βελτιώνεται, και επομένως το (σχετικό) δικό τους μειώνεται, έχει αρνητική επίπτωση στην ψυχική τους διάθεση. Αντίστοιχα συμπεράσματα βγάζουν και οι Duesenberry (1967) και Lutmer (2005) τόσο για την κατανάλωση όσο και για το σχετικό εισόδημα. Ο Lutmer υποστηρίζει πως όσο αυξάνεται το εισόδημα του γείτονα, τόσο το άτομο νιώθει πως μειώνεται το δικό του και αυτό έχει αρνητικά αποτελέσματα στην ευεξία του. Οι Barnett et al (2009) αν και συμφωνούν με τα παραπάνω, παρατηρούν πως κάποιοι συμμετέχουν πιο δυναμικά σε αυτό τον ανταγωνισμό, κάποιοι προσπαθούν απλά να συμβαδίζουν με το μέσο επίπεδο της ομάδας, ενώ κάποιοι παραιτούνται τελείως από αυτόν.

3.3 Περίοπτη Σχόλη

Η Περίοπτη Σχόλη και η Περίοπτη Κατανάλωση αφορούν την σπατάλη χρόνου και προσπάθειας, και χρήματος αντίστοιχα. Η Περίοπτη Σχόλη του Veblen, είναι η μη παραγωγική κατανάλωση του χρόνου, με σκοπό την αποφυγή της εργασίας και την επίδειξη της χρηματικής δύναμης. Ο ίδιος ξεκαθαρίζει πως δεν αφορά στην οκνηρία ή τον εφησυχασμό, αλλά αναφέρεται σε οποιαδήποτε δραστηριότητα ή απασχόληση η οποία δεν

είναι παραγωγική. Ο χρηματικός ανταγωνισμός, όπως παρουσιάστηκε στο προηγούμενο κεφάλαιο, θα έπρεπε να κάνει τα άτομα παραγωγικά και ολιγαρκή. Θα έπρεπε δηλαδή να παράγουν περισσότερο και να καταναλώνουν λιγότερο, ώστε να συσσωρεύουν τον, απαραίτητο για τη σύγκριση, πλούτο. Για την ΠΤ αυτό ισχύει, αλλά όπως θα δούμε παρακάτω, μόνο επιφανειακά. Όσο για την ΑΤ, είδαμε πως η σχόλη, η αποχή δηλαδή από τις παραγωγικές δραστηριότητες, είναι η ίδια πεδίο ανταγωνισμού.

Η Περίοψη Σχόλη εμφανίζεται πρώτη φορά στις ανθρώπινες κοινωνίες στο ληστρικό οικονομικό στάδιο και συνδέεται άμεσα με την εξέλιξη των απασχολήσεων. Η παρουσίαση της εξέλιξής της, συμπληρώνει την προηγούμενη παρουσίαση σχετικά με τον Χρηματικό ανταγωνισμό.

Ειρηνικό Οικονομικό Στάδιο

Στην πρωτόγονη κοινότητα, ο άνδρας και η γυναίκα είναι ισότιμοι, η ατομική ιδιοκτησία δεν έχει εμφανιστεί ακόμη, ούτε η έννοια του κοινωνικού στάτους. Παρουσιάζεται μια πρώτη διάκριση των απασχολήσεων των κυνηγών και τροφοσυλλεκτών, των ανδρικών και των γυναικείων, αντίστοιχα. Οι απασχολήσεις αυτές είναι ισότιμες και συμβάλλουν στην οικονομία, όντας παραγωγικές. Το ένστικτο της εργατικότητας, σε αυτό το στάδιο, είναι στην αυθεντική του μορφή, διακατέχει όλα τα μέλη της ομάδας και προάγει την παραγωγικότητά της.

Ληστρικό Οικονομικό Στάδιο

Σταδιακά οι κοινότητες αλλάζουν. Το πλεόνασμα των πόρων αξίζει τη διαμάχη. Οι ομάδες στρέφονται η μία εναντίον της άλλης, προκειμένου να αρπάξουν εργαλεία, θηράματα, όπλα, γυναίκες, κτλ. Περνώντας από τις ειρηνικές συνήθειες ζωής σε κυρίως πολεμικές, από το στάδιο της αγριότητας στο ληστρικό, οι ρόλοι των φύλων γίνονται διακριτοί. Ενώ και οι δύο συνεισφέρουν στην οικονομία, τα έργα τους δεν είναι ισότιμα. Οι απασχολήσεις του άνδρα, οι σχετικές με τον πόλεμο και το κυνήγι είναι τιμητικές. Αντίθετα, οι υπόλοιπες, αυτές των γυναικών, έχουν χαρακτήρα υποτιμητικό και το στοιχείο της δουλείας. Σε αυτή την πρώτη διάκριση, οι ανδρικές απασχολήσεις συνιστούν κατόρθωμα, ενώ οι γυναικείες - αν και συχνά πιο παραγωγικές - θεωρούνται εξευτελιστικές. Στο ώριμο ληστρικό στάδιο, όλα τα μέλη της ομάδας τα οποία δεν είναι ικανά για πόλεμο ή κυνήγι, θεωρούνται κατώτερα. Χαρακτηριστικό είναι πως επιφορτίζονται ακόμη και με τη μεταφορά των θηραμάτων των κυνηγών, καθώς θεωρείται ανάξια για αυτούς εργασία. Το “ένστικτο της εργατικότητας“, είναι το ίδιο σημαντικό με το προηγούμενο στάδιο για την ομάδα. Η διαφορά που

παρατηρείται είναι πως, αναφορικά με τα μέλη της ΑΤ, αυτό μετατρέπεται σταδιακά σε μια ανταγωνιστική ή φθονερή σύγκριση μεταξύ προσώπων, στο “ληστρικό ένστικτο”. Εξακολουθεί δηλαδή να υπάρχει ως εσωτερική τάση για επιτεύγματα (“ένστικτο εργατικότητας”), όμως πλέον αφορά αποκλειστικά το πολύ στενό εύρος των απασχολήσεων της (το κατόρθωμα) και σκοπός δεν είναι το καλό της ομάδας, αλλά η ατομική υπεροχή. Παρ’ όλα αυτά, έως και αυτό το στάδιο, η ΑΤ συμμετέχει στην προαγωγή και διαίωηση της ομάδας.

Ημι-φιλειρηνικό Οικονομικό Στάδιο

Προχωρώντας προς το επόμενο, ημι-φιλειρηνικό στάδιο, η διάκριση των απασχολήσεων εξελίσσεται και εντείνεται. Η προηγούμενη διάκριση μεταξύ τιμητικών και μη τιμητικών απασχολήσεων αποκτά το χαρακτήρα ενός άτυπου, αλλά πολύ ισχυρού, κανόνα ευπρέπειας. Τον κυνηγό-πολεμιστή του ληστρικού σταδίου διαδέχεται η ΑΤ των πολεμιστών και ιερέων, οι οποίοι δεν παράγουν και έτσι δεν προσφέρουν άμεσα στην οικονομία της κοινότητας. Η κατοχή γης και δούλων της εξασφαλίζει, όχι μόνο το βιοπορισμό, αλλά και τη συσσώρευση του πλούτου, με την κοινωνική εκτίμηση που αυτός συνεπάγεται. Καθώς εξελίσσεται η κοινωνία, η ΑΤ συμπεριλαμβάνει στις δραστηριότητές της τα σπορ και την πολιτική. Από την άλλη πλευρά βρίσκεται η ΠΤ, η οποία αποτελείται από δούλους και υποτελείς στην ΑΤ, και εκτελεί το σύνολο των παραγωγικών εργασιών, χειρωνακτικών ή υπηρετικών. Οι απασχολήσεις της ΑΤ, και η οποιαδήποτε κατανάλωση χρόνου ή ενέργειας, θα πρέπει να επιλεχθούν πολύ προσεκτικά, ώστε να αποφευχθεί οποιαδήποτε συσχέτιση με την παραγωγική εργασία. Ταυτόχρονα, θα πρέπει να προσδίδουν ανωτερότητα και να φανερώνουν οικονομική ευρωστία. Αυτές οι απασχολήσεις, οι σχετικές με τον πόλεμο, τα σπορ, την θρησκεία ή την πολιτική, ενώ προϋποθέτουν ένα βαθμό προσπάθειας και κατανάλωσης ενέργειας, δεν θεωρούνται παραγωγικές. Εκτός από αυτές, τις κατεξοχήν “ληστρικές” ή “χρηματικές” απασχολήσεις της ΑΤ, υπάρχουν και οι δευτερεύουσες της προετοιμασίας των ιερών σκευών, της φροντίδας των όπλων, των αλόγων και οι παρόμοιες. Και πέρα από αυτές, όμως, οι περισσότερες απασχολήσεις αποκτούν σταδιακά ανταγωνιστικό χαρακτήρα, συντηρώντας τα ληστρικά χαρακτηριστικά της ιδιοσυγκρασίας. Το “ένστικτο της εργατικότητας” έρχεται σε πλήρη σύγκρουση με τις επιταγές τηςσχόλης και αποδυναμώνεται. Το αποτέλεσμα είναι μια κοπιώδης προσήλωση της ΑΤ στις δραστηριότητες τηςσχόλης. Από την άλλη πλευρά, το καθεστώς υποτέλειας της παραγωγικής τάξης υποβαθμίζει, επίσης, το “ένστικτο της εργατικότητας”, καθώς δεν απολαμβάνει η ίδια το αποτέλεσμα των κόπων της.

Στην πιο αντιπροσωπευτική περίοδο αυτής της εποχής, η ΑΤ φτάνει στην ολοκληρωμένη της μορφή, εδραιώνεται και κυριαρχεί. Σε αυτό το πλαίσιο, η παραγωγική εργασία καταντάει ανιαρή, ανάξια, μη τιμητική και προκαλεί ζημιά στην ευυποληψία του ατόμου. Η ευυποληψία, όπως έχει ήδη αναφερθεί, σε αυτό το στάδιο έχει να κάνει με τον κατεχόμενο πλούτο. Η αποχή από τις παραγωγικές εργασίες, υπό αυτή την έννοια, είναι ένδειξη χρηματικής δύναμης. Η αξία της περιόπτης σχόλης, λοιπόν, έγκειται στο ότι είναι ένδειξη πλούτου. Όσο πιο έκδηλη είναι αυτή, τόσο μεγαλύτερος ο κατεχόμενος πλούτος που υπονοείται. Στο αποκορύφωμα του θεσμού, η “σχόλη” της κεφαλής του οίκου, δεν επαρκεί για την ικανοποίηση της ανάγκης επίδειξης του πολύ μεγάλου πλούτου, στην κορυφή της ΑΤ. Η σχόλη της συζύγου, των παιδιών και, συχνά, μέρους του υπηρετικού προσωπικού αναφέρεται ως “Αντιπροσωπευτική Σχόλη” και προσφέρει επιπλέον ενδείξεις για τον κατεχόμενο πλούτο.

Φιλειρηνικό Οικονομικό Στάδιο

Η μετάβαση από το ημι-φιλειρηνικό στο φιλειρηνικό στάδιο παραγωγής, είναι μια μετάβαση από την δουλεία, στη μισθωτή εργασία και την πληρωμή της σε χρήμα. Η διάκριση των απασχολήσεων έχει τον ίδιο χαρακτήρα με το προηγούμενο στάδιο· με τις παραγωγικές από τη μια πλευρά και τις χρηματικές από την άλλη. Η περίοπτη σχόλη σε αυτό το στάδιο υποβαθμίζεται καθώς: α) για λόγους που θα εξηγήσουμε παρακάτω αναβαθμίζεται, συγκριτικά, η Περίοπτη Κατανάλωση ως ένδειξη πλούτου, και β) η κατάργηση της δουλείας δίνει ζωτικό χώρο στο εργατικό ένστικτο (στη ροπή δηλαδή του ατόμου για αποτέλεσμα, και την αποστροφή στη ματαιότητα ή την οκνηρία). Επιπλέον, σχετικά με το τελευταίο, η μεταβλητότητα και η ασάφεια στα όρια των τάξεων και οι οικονομικές συνθήκες της σύγχρονης βιομηχανικής εποχής, συχνά φέρνουν στους κόλπους της ΑΤ ένα συνεχώς αυξανόμενο αριθμό ατόμων, προερχόμενων από την παραγωγική. Τα άτομα αυτά τρέφουν εκτίμηση στις παραγωγικές απασχολήσεις λόγω καταγωγής, αποδοκιμάζουν την προκλητική σχόλη και τελικά μετριάζουν τη συμπεριφορά ολόκληρης της τάξης. Η αλλαγή που συντελείται, βέβαια, έχει να κάνει περισσότερο με τη μορφή, παρά με την ουσία της περιόπτης σχόλης. Εξακολουθεί να είναι σημαντική, αλλά έχει χάσει μέρος της αξίας της ως βάση υπόληψης.

Ιδιωτική Περίοπτη Σχόλη

Η Περίοπτη Σχόλη, επιβεβαιώνει την ύπαρξη του κατεχόμενου πλούτου και τη μη αναγκαιότητα της προσωπικής εργασίας. Για το τελευταίο θα πρέπει να εξασφαλιστεί πως δεν

θα υπάρχουν υποψίες, πως κάποιος ασχολείται με παραγωγικές εργασίες στο χρονικό διάστημα που βρίσκεται μακριά από το βλέμμα της κοινής γνώμης. Προκύπτει η Περίοπτη Σχόλη, η οποία δεν ασκείται δημόσια, αλλά παρέχει αποδείξεις πως το άτομο σπατάλησε χρόνο και ενέργεια για αυτήν. Χρόνο και ενέργεια που δε θα μπορούσε να αφιερώσει ταυτόχρονα σε κάτι παραγωγικό. Ο Veblen διακρίνει την ιδιωτική Περίοπτη Σχόλη σε τέσσερις κατηγορίες.

Η πρώτη κατηγορία έχει να κάνει με τη συσσώρευση υλικών αγαθών, προϊόντων τηςσχόλης. Αγαθά τα οποία παραπέμπουν σε κάποιο κατόρθωμα και είναι δυνατόν να επιδειχθούν, όπως τα τρόπαια, εμπίπτουν σε αυτή την κατηγορία. Η σχέση με το κατόρθωμα τους δίνει τιμητικό χαρακτήρα. Τυπικά παραδείγματα είναι τα οικόσημα, τα μετάλλια και τα τιμητικά παράσημα, τα οποία επιδεικνύονται συχνά και ως οικογενειακά κειμήλια, καταδεικνύοντας πως ησχόλη δεν αφορά μόνο το άτομο αλλά και την οικογένεια του, καθώς και τους προγόνους τους. Η τιμητικήσχόλη λοιπόν, είναι διαρκής και αποτελεί μέρος της οικογενειακής παράδοσης. Τα τρόπαια έχουν να κάνουν με τον πόλεμο, με το κυνήγι ως σπορ, ή με τη συμμετοχή (και κυριαρχία) σε αθλήματα, δηλαδή με μη παραγωγικές δραστηριότητες. Τα ιερατικά σκεύη που μπορεί να υπάρχουν ως οικογενειακά κειμήλια, επιβεβαιώνουν με παρόμοιο τρόπο την περίοπτησχόλη. Όσον αφορά τα οικόσημα, τα πουλιά ή ζώα που επιλέγονται για να τα κοσμούν, είναι σαρκοβόρα ή αρπακτικά και παραπέμπουν άμεσα σε κάποιο κατόρθωμα της οικογένειας.

Περίοπτη Σχόλη συνιστά και η συσσώρευση μη υλικών αγαθών, όπως η ευρυμάθεια, οι γνώσεις για την τέχνη, τη φιλοσοφία, την κοινωνική επικαιρότητα, τη μόδα, τα αθλήματα κλπ. Πολλά από αυτά μπορεί να έχουν ή να είχαν στο παρελθόν άλλη χρησιμότητα, αλλά πλέον περιορίζονται στο να εντυπωσιάσουν και να αποδείξουν πως ο γνώστης σπατάλησε πολύ χρόνο για να τα μάθει.

Η τρίτη κατηγορία απαρτίζεται από τους τρόπους, την ανατροφή, τα ευγενή ήθη, τις κοσμιότητες, και γενικά τους τυπικούς και εθιμοτυπικούς κανονισμούς. Τα παραπάνω μεγιστοποιούν τη χρησιμότητά τους κατά την ημι-φιλειρηνική περίοδο, όπου έχει και η Περίοπτη Σχόλη τη μεγαλύτερη αξία. Εδώ γίνεται αναφορά στο “πρωτόκολλο” συμπεριφοράς στις κοινωνικές συναναστροφές, αλλά και γενικότερα στα εξευγενισμένα γούστα και τρόπους συμπεριφοράς. Η γνώση, η συνήθεια και η συνέπεια που επιδεικνύει ο βάρβαρος της ημι-φιλειρηνικής περιόδου σε αυτά, προϋποθέτουν σπατάλη χρόνου, αφοσίωσης και, συχνά, χρημάτων. Τελικά, η απόκτηση κάποιας επίδοσης στο τυπικό της συμπεριφοράς είναι επιβεβλημένη για όλους εκείνους που επιζητούν ένα ελάχιστο “χρηματικής ευπρέπειας”.

Η τέταρτη κατηγορία αφορά την απασχόληση υπηρετικού προσωπικού, η οποία εδώ συσχετίζεται ευθέως με το θεσμό της ιδιοκτησίας. Ακολουθώντας κι εδώ την εξελικτική προσέγγιση, ο Veblen, εντοπίζει την αρχή της ιδιοκτησίας στην ιδιοκτησία ανθρώπων, κατά το ληστρικό στάδιο. Πιο συγκεκριμένα, στην ιδιοκτησία των γυναικών που αρπάχτηκαν από εχθρικές φυλές και εξαναγκάστηκαν σε μια σχέση υποτέλειας, σε μια μορφή υποχρεωτικού “γάμου”. Σε αυτή τη φάση έχουν το χαρακτήρα τροπαίου. Η ιδιοκτησία σταδιακά περιλαμβάνει και τα έργα αυτών των γυναικών και επεκτείνεται σε τρεις κατευθύνσεις. Γενικεύεται α) ως προς το φύλλο και περιλαμβάνει και τις γυναίκες της ίδιας φυλής, β) ως προς την ιδιότητα του μέλους εχθρικής ομάδας συμπεριλαμβάνοντας και τους άνδρες αιχμαλώτους, και γ) ως προς τα αντικείμενα, τα οποία δεν περιορίζονται πια μόνο σε αυτά που παράγουν οι σύζυγοι-υποτελείς. Στο ληστρικό στάδιο εδραιώνεται ο θεσμός της ιδιοκτησίας σε αντικείμενα και ανθρώπους (σκλάβους).

Στο επόμενο, ημι-φλειρηνικό στάδιο, οι σκλάβοι, οι γυναίκες και το υπηρετικό προσωπικό πέρα από τις απασχολήσεις, τις σχετικές με την παραγωγή, αξιοποιούνται και στην αντίθετη κατεύθυνση. Έχουμε ένα επιμερισμό εργασιών. Συνεχίζει να υπάρχει ο κύριος όγκος αυτών που ασχολούνται με την παραγωγή, ο οποίος συνεχώς αποξενώνεται από τον αφέντη. Υπάρχει όμως και ένα μέρος που απαλλάσσεται από την παραγωγική εργασία, με αποστολή την προσωπική υπηρεσία και τη συνοδεία του αφέντη. Σε αυτή την ομάδα κατά κανόνα ανήκει και η σύζυγος ή η πρώτη σύζυγος. Με αυτό τον τρόπο η σύζυγος και μέρος του προσωπικού, συμμετέχουν στην περίοπτη σχόλη του αρχηγού της οικογένειας ή του Οίκου. Είναι μια “αντιπροσωπευτική σχόλη”, αφού δεν εξυπηρετεί προσωπικούς σκοπούς. Στο αποκορύφωμα του θεσμού, η σύζυγος, όχι μόνο απαλλάσσεται πλήρως, αλλά μπορεί να έχει τους προσωπικούς της υπηρέτες συνοδείας. Υποκαθιστά δηλαδή το σύζυγο στην άσκηση της, και ο Veblen εισάγει την έννοια της “υποκατάστατης σχόλης”. Σε αυτό το στάδιο, η Περίοπτη Σχόλη και η επακόλουθη χρηματική ευποληψία του ατόμου, καθορίζεται από τον συνολικό αριθμό των υποτακτικών, αλλά και από τον αριθμό αυτών που δεν ασχολούνται με παραγωγικές εργασίες. Η κατοχή και η συντήρηση σκλάβων, που απασχολούνται στην παραγωγή αγαθών μαρτυράει πλούτο και ανδρεία, αλλά η συντήρηση υπηρετών που δεν παράγουν τίποτα μαρτυράει ακόμη μεγαλύτερο πλούτο και υψηλότερη θέση. Ένας καλά εκπαιδευμένος υπηρέτης συνοδείας είναι μια πολύ καλή ένδειξη πλούτου, αφού φανερώνει μεγάλη σπατάλη χρόνου και προσπάθειας για να εκπαιδευτεί και το αποτέλεσμα είναι μια άσκηση μη-παραγωγικών καθηκόντων. Συχνά στο εξειδικευμένο αυτό προσωπικό αποδίδονται τιμητικοί τίτλοι όπως: “Maid of Honor (Δεσποινίδος επι των Τιμών) ή μιας Lady in Waiting to the Queen (Κυρίας επι της Υποδοχής της Βασιλίσσης), ή του King's

Master of the Horse (του Ιπποδαμαστή του Βασιλέως), ή του Keeper of the Hounds (του Φύλακος των Σκύλων).

Στις σύγχρονες βιομηχανικές κοινότητες, η πρόοδος της τεχνολογίας και οι ανέσεις που συνεπάγεται στην καθημερινή ζωή, υποβαθμίζει τη σημασία της οικιακής υπηρεσίας. Ο λόγος που εξακολουθεί να υπάρχει είναι η ανικανότητα των μελών του νοικοκυριού να ανταπεξέλθει στις σχετικές εργασίες, οι οποίες είναι πολλές και κουραστικές. Ως τέτοιες, αναφέρουμε το χειρισμό του βιοτικού εξοπλισμού, τη συντήρηση της γκαρνταρόμπας, την επίπλωση του σπιτιού, την οργάνωση και διεξαγωγή δεξιώσεων κλπ. Ο διαθέσιμος χρόνος που περισσεύει από την άσκηση της Περίοπτης Σχόλης είναι περιορισμένος. Εδώ η Σχόλη επιβάλλεται από ένα κώδικα ευπρέπειας και αφορά τη συμμετοχή σε λέσχες, περιπάτους, φιλανθρωπικές οργανώσεις, σπορ και άλλα “κοινωνικά καθήκοντα”. Σημειώνουμε πως η άσκηση της σχόλης ή της αντιπροσωπευτικής σχόλης, από τα μέσα του προηγούμενου σταδίου ακόμη δεν αφορά μόνο την ΑΤ αλλά και την παραγωγική. Επίσης αφορά, όχι μόνο την κεφαλή της οικογένειας, αλλά ολόκληρο το νοικοκυριό ή τον “οίκο”. Έτσι σε μια σύγχρονη οικογένεια μέσης τάξης, ο άντρας - κεφαλή του νοικοκυριού - υποχρεώνεται στην εκτέλεση παραγωγικής εργασίας, προκειμένου να εξασφαλίσει το βιοπορισμό του νοικοκυριού, και περιορίζεται σε μερική σχόλη, με τη μορφή των σπορ. Αυτή την εποχή την άσκηση της σχόλης, για λογαριασμό του νοικοκυριού, αναλαμβάνει πρωτίστως η σύζυγος και, αν είναι δυνατόν και τα παιδιά. Όσο πιο χαμηλά εξετάζουμε το θέμα στις κοινωνικές τάξεις, βλέπουμε τη σύζυγο σταδιακά να περιορίζει την άσκηση της περίοπτης σχόλης και στις πιο χαμηλές τάξεις - απουσία υπηρετικού προσωπικού - να κάνει τις οικιακές εργασίες. Στις ακόμη χαμηλότερες, το εισόδημα του συζύγου δεν επαρκεί και αναγκάζεται να εργάζεται και η ίδια, ενώ παράλληλα εκτελεί και τις οικιακές εργασίες.

Περίοπτη Κατανάλωση και Σύγχρονη Βιβλιογραφία

Η Περίοπτη Σχόλη του Veblen είναι η μη παραγωγική κατανάλωση χρόνου και προσπάθειας. Είναι η συνειδητή αποχή από κάθε είδους παραγωγική δραστηριότητα, με τρόπο που να δείχνει τον πλούτο και την κοινωνική θέση του ατόμου. Η Περίοπτη Σχόλη γίνεται η ίδια πεδίο ανταγωνισμού και κριτήριο κοινωνικής εκτίμησης. Στην βιβλιογραφία η “σχόλη” απαντάται είτε ως “περίοπτο” αγαθό (π.χ. ταξίδια, διασκέδαση) το οποίο δείχνει την κοινωνική θέση του καταναλωτή (π.χ. Arrow and Dasgupta, 2007), είτε ως αποχή από την εργασία (Frank, 2007). Σε αυτή την ενότητα δεν θα ασχοληθούμε με την πρώτη περίπτωση, καθώς τόσο σαν αγαθό, όσο και ως αντικείμενο ανταγωνισμού, καλύπτεται από αυτά που αναφέρουμε στην επόμενη, την σχετική με την “περίοπτη κατανάλωση”, ενότητα.

Στην ΘtAT παρουσιάζεται μια συνεχής σύγκριση της οικονομικής συμπεριφοράς της “Παραγωγικής” με αυτή της “Αργόσχολης” τάξης. Η πρώτη καταναλώνει χρόνο και προσπάθεια σε παραγωγικές απασχολήσεις, ενώ η δεύτερη σε χρηματικές απασχολήσεις ή στην Περίοπτη Σχόλη. Σχετικά με τις απασχολήσεις η σχετική βιβλιογραφία δεν επιβεβαιώνει τη θεωρία του Veblen, αναφορικά με την ιεράρχησή τους με χρηματικά κριτήρια. Οι Hauser and Warren (1995) για παράδειγμα στη σχετική τους έρευνα, συμπεραίνουν πως κοινωνικοοικονομικά κριτήρια όπως η κοινωνική θέση, το εισόδημα ή η μόρφωση είναι σημαντικά, αλλά το στοιχείο που επικρατεί στην εκτίμηση της κοινής γνώμης είναι η κοινωνική προσφορά. Έτσι επαγγέλματα όπως του δασκάλου, της νοσοκόμας ή του γιατρού χαίρουν μεγαλύτερης εκτίμησης από αυτά των δικηγόρων, τραπεζιτών ή χρηματιστών.

Σχετικά με την μη παραγωγική αξιοποίηση του χρόνου, οι θέσεις των Keynes (1936), και Bourdieu (1984, 1986) πλησιάζουν πολύ αυτές του Veblen. Ο Bourdieu κάνει λόγο για διαφορές στο “πολιτιστικό κεφάλαιο” μεταξύ των κοινωνικών τάξεων, το οποίο συχνά λειτουργεί και ως ένδειξη για την κατάταξη του ατόμου σε μια από αυτές. Μελετώντας την ανώτερη κοινωνική τάξη της Γαλλίας παρατηρεί πως συμμετέχει σε δραστηριότητες οι οποίες απαιτούν σπατάλη πόρων και χρόνου όπως τα μαθήματα πιάνου, η παρακολούθηση όπερας, ή η συμμετοχή σε αθλήματα (σαν θεατές ή αθλητές) όπως το γκολφ, το τένις και το σκι. Αντίστοιχα, αποφεύγει τη συμμετοχή σε πιο “μαζικά” αθλήματα όπως η πυγμαχία και το ποδόσφαιρο. Στην θεωρία του, το οικονομικό και πολιτιστικό κεφάλαιο του ατόμου (το οποίο επίσης καθορίζεται σε μεγάλο βαθμό από την κοινωνικοοικονομική τάξη από την οποία προέρχεται), επηρεάζει την επιλογή της δραστηριότητας. Διαφορετικά αποτελέσματα είχαν οι έρευνες των Settle et al. (1979) και Katz-Gerro (1999) οι οποίοι προέβαλαν τα δημογραφικά στοιχεία (φυλή, ηλικία, φύλλο) ως πιο σημαντικά στην επιλογή δραστηριότητας σε σχέση με τα κοινωνικοοικονομικά (κοινωνική τάξη, εισόδημα, επάγγελμα).

Η θέση σχετικά με την επιβολή των προτύπων συμπεριφοράς από την AT προς τις κατώτερες, βρίσκει αντίθετο το Riesman (1950) ως προς την παθητική στάση της ΠΤ, όπως παρουσιάζεται από τον Veblen. Επίσης, θεωρεί πως η επιρροή της AT συνεχώς φθίνει, καθώς αυξάνεται αυτής των προτύπων που προβάλλονται από τις διαφημίσεις, την τηλεόραση και τον κινηματογράφο. Ο Rojek (2000) συμφωνεί με το τελευταίο και, στηριζόμενος στην έννοια του “συμβολικού” κεφαλαίου του Bourdieu, προτείνει πως στην εποχή μας τα πρότυπα των διασημοτήτων είναι πιο ισχυρά από αυτά της αριστοκρατίας. Στο «Aristocracy of labor», ο Ewen (1976) θεωρεί πως η επιλογή των δραστηριοτήτων έχει να κάνει περισσότερο με λόγους διαφοροποίησης και εδραίωσης των χαρακτηριστικών της τάξης,

παρά μίμησης των προτύπων της ΑΤ. Ο Bourdieu αναγνωρίζει εν μέρη τη θέση του Veblen. Το μοντέλο που παρουσιάζει όμως έχει κυκλική μορφή, όπου η μεσαία τάξη αντλεί πρότυπα από την ΑΤ, αλλά η ΑΤ συχνά αντλεί από την εργατική. Τη στάση αυτή, τη δικαιολογεί σαν μια προσπάθεια της ΑΤ να “ξεγελάσει” την ανερχόμενη μεσαία τάξη, εκπρόσωποι της οποίας συχνά υπερέχουν σε όρους πολιτισμικού κεφαλαίου.

Στα πλαίσια του “δίπολου” που κυριαρχεί στις αναλύσεις του Veblen, τα δυο άκρα καταλαμβάνουν η εργασία της ΠΤ (που συνδέεται με το “ένστικτο της εργατικότητας”) και η “περίοπτη σχόλη” της ΑΤ. Στο σύνολο του έργου του, γίνεται φανερό πως η πρώτη απολαμβάνει την εκτίμηση του, ενώ η δεύτερη αντιμετωπίζεται απαξιωτικά, ενίοτε περιπαικτικά. Ο Almeida (2015) ισχυρίζεται πως τα “ένστικτα”, που συναντούμε στη δουλειά του Veblen, διαφέρουν από τον κλασικό ορισμό (εσωτερική παρακίνηση) του επιστημονικού κλάδου της ψυχολογίας. Θεωρεί πως αυτά τα ένστικτα είναι συνήθειες ή θεσμοί της κοινωνίας, οι οποίοι αφομοιώνονται, “εσωτερικοποιούνται” από το άτομο και, τελικά, λειτουργούν ως εσωτερικά κίνητρα, για αυτό είναι και τόσο ισχυρά. Ενώ αναγνωρίζεται αυτό για το “ένστικτο της εργατικότητας” και κατ’ επέκταση για την εργασία, δεν ισχύει το ίδιο και για την μη παραγωγική εκμετάλλευση του χρόνου. Ο Rojek (2006) αντιμετωπίζοντας τη “σχόλη” (τον ελεύθερο χρόνο) ως ανάγκη, παρατηρεί πως για τον Veblen εξυπηρετεί κοινωνικές και όχι εσωτερικές ανάγκες του ατόμου, οπότε δεν μπορεί να προσφέρει μεγάλη ικανοποίηση. Ο ίδιος, όμως, θεωρεί πως είναι εξίσου σημαντικά και τα δυο. Για να αντικρούσει το ηθικό μειονέκτημα που αποδίδει ο Veblen στη “σχόλη”, αναφέρεται στο έργο των Aronovitz (1981), ο οποίος υποστήριξε πως άνεργα άτομα έχουν πιο δραστήρια και δημιουργική κοινωνική ζωή, και Gorz (1984), ο οποίος έκανε λόγο για βελτίωση δεξιοτήτων στον ελεύθερο χρόνο (π.χ. εξοικείωση με την τεχνολογία της εποχής, μέσα από ενασχόληση με παιχνίδια σε υπολογιστή). Οι ίδιοι θεωρούν πως η εξοικονόμηση της εργασίας, που επιτυγχάνεται με την πρόοδο της τεχνολογίας και τη βελτίωση των συστημάτων διαχείρισης, παρέχει τα ερείσματα σε πρακτικό αλλά και ηθικό επίπεδο, για τη διαμόρφωση μιας κοινωνίας με επίκεντρο, όχι πια την εργασία, αλλά τον ελεύθερο χρόνο. Τέλος, οι Beatty and Torbert (2003) θεωρούν πως τα δύο είναι ισότιμα και συμπληρωματικά το ένα προς το άλλο.

Ο Veblen αναφέρει πως, ήδη από την εποχή του (1899), το φαινόμενο της “περίοπτης σχόλης” αρχίζει να φθίνει. Οι Bowles and Park (2004) και Arrow and Dasgupta (2009) επιβεβαιώνουν τη θέση του σχετικά με τον περιορισμό της “περίοπτης σχόλης” και την άνοδο της εργασίας, προκειμένου τα άτομα να συμμορφώνονται με τις – αυξημένες – απαιτήσεις της “περίοπτης κατανάλωσης”. Ο Haight (1997) αναφέρει πως ηγέτες του επιχειρηματικού χώρου καυχούνται για το γεγονός πως εργάζονται πολλές ώρες ενώ ο Rojek (2000) παρέχει

αποδείξεις για αυτό, παρουσιάζοντας τις συνήθειες τριών από τους πλουσιότερους ανθρώπους στον κόσμο (στοιχεία από Forbes 1998, Fortune and The Sunday), τόσο ως προς την εργασία, όσο και ως προς τον ελεύθερο χρόνο τους (Bill Gates, Warren Buffet και Richard Brawson). Παρατηρεί πως και οι τρεις εργάζονται πολλές ώρες, ενώ κανένας δεν επιδίδεται σε “περίοπτη” κατανάλωση του ελεύθερου χρόνου του. Στην ίδια κατηγορία, βέβαια, αναφέρει πως υπάρχει πληθώρα προσωπικοτήτων, όπως ο σουλτάνος του Brunei ή η οικογένεια Faradh, οι οποίοι επιβεβαιώνουν τον Veblen. Εδώ μπορούμε να αναφέρουμε πως ο Veblen έκανε λόγο στην ΘtAT για άτομα - μέλη της ΠΤ – τα οποία εντάσσονται μεν στην AT, δεν αφομοιώνονται όμως πλήρως, εξακολουθούν να εκτιμούν την παραγωγικότητα και να μην ακολουθούν τα πρότυπα της AT, σχετικά με την “περίοπτη σπατάλη” πόρων, χρόνου και προσπάθειας. Οι αυτοδημιούργητοι επιχειρηματίες που αναφέρει ο Rojek, φαίνεται να ταιριάζουν σε αυτή την κατηγορία.

3.4 Περίοπτη Κατανάλωση

Πρωταρχικός σκοπός της κατανάλωσης είναι η επιβίωση. Πέρα, όμως, από την κατανάλωση των μέσων αυτοσυντήρησης, σημαντική είναι η χρησιμότητα που προκύπτει από την κατανάλωση ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας, με τη στενή έννοια του όρου. Παρατηρείται, πως ακόμη και όταν αυτές οι ανάγκες καλύπτονται, η κατανάλωση εξακολουθεί με αμείωτη ένταση. Αυτό συμβαίνει όταν το κίνητρο της οικονομικής συμπεριφοράς δεν είναι η επιβίωση ή η χρησιμότητα, αλλά η κοινωνική εκτίμηση. Όπως έχουμε ήδη επισημάνει, η κοινωνική εκτίμηση συνδέεται άμεσα με την κατοχή του πλούτου. Η κατανάλωση πόρων είναι ένδειξη του κατεχόμενου πλούτου του ατόμου και ως τέτοια συνεπάγεται, επίσης, κοινωνική αναγνώριση. Τόσο ο κατεχόμενος πλούτος, όμως, όσο και η επιδεικτική κατανάλωση έχουν σχετικό μέγεθος όσον αφορά την απόδοση της κοινωνικής εκτίμησης. Το αποτέλεσμα είναι και τα δύο να αποτελούν αντικείμενο του χρηματικού ανταγωνισμού μεταξύ ατόμων ή νοικοκυριών.

Η Περίοπτη Κατανάλωση του Veblen είναι η επιδεικτική σπατάλη πόρων, με σκοπό την κοινωνική εκτίμηση.

Ειρηνικό Οικονομικό Στάδιο

Η περίοπτη κατανάλωση αφορά το πλεόνασμα των πόρων, πέρα από τα όρια επιβίωσης της ομάδας, και στόχο έχει το κοινωνικό στάτους. Σε αυτό το στάδιο ο άνθρωπος προσπαθεί να αντιμετωπίσει τις συνθήκες του φυσικού περιβάλλοντος με περιορισμένα μέσα

και η εξασφάλιση πλεοναζόντων πόρων δεν είναι εφικτή. Η κοινωνική αναγνώριση σε αυτό το στάδιο, δεν έχει να κάνει με χρηματικά κριτήρια, αλλά με την παραγωγική αποδοτικότητα για όφελος της ομάδας. Δεν υπάρχει, όμως, και το απαραίτητο πλεόνασμα των πόρων για να καταναλωθεί περίοπτα. Η κατανάλωση, σε αυτό το στάδιο, αφορά τα περιορισμένα μέσα επιβίωσης: τροφή, ρουχισμό, εργαλεία κλπ..

Ληστρικό Οικονομικό Στάδιο

Στο επόμενο, ληστρικό, στάδιο αυτές οι συνθήκες αλλάζουν. Ο άνθρωπος βελτιώνει την ικανότητά του να δημιουργεί πλεόνασμα πόρων. Οι εύρωστοι άνδρες της κοινότητας αποτελούν την έντιμη ανώτερη τάξη, την πρώιμη μορφή της ΑΤ, και οι γυναίκες μια ευτελή, κατώτερη τάξη. Όσον αφορά την κατανάλωση, οι πρώτοι καταναλώνουν σχεδόν το σύνολο των παραγόμενων αγαθών, ενώ οι γυναίκες περιορίζονται στα απαραίτητα για την επιβίωση, ώστε να συνεχίσουν να παράγουν. Αυτή η συμπεριφορά έχει να κάνει με την αναβάθμιση της αξίας του πολεμιστή-κυνηγού, ο οποίος, ως θεματοφύλακας της ασφάλειας της κοινότητας, αξίζει τη διάκριση. Σε επίπεδο κοινότητας, η συμπεριφορά αυτή γενικεύεται. Όλα τα παραγόμενα αγαθά, πέρα από το ελάχιστο επίπεδο για τη συντήρησή της, καταναλώνονται από την ΑΤ. Από την άλλη μεριά, εκτός από τις γυναίκες, βρίσκονται όλα τα μέλη τα οποία δεν είναι ικανά για πόλεμο ή κυνήγι. Η κατανάλωση αγαθών, τα οποία θεωρούνται καλύτερης ποιότητας, εκλεκτά τρόφιμα, δέρματα, στολίδια κ.λπ., γίνεται αποκλειστικά από την ΑΤ.

Ημι-φιλειρηνικό Οικονομικό Στάδιο

Με το πέρασμα του χρόνου, η παραπάνω συμπεριφορά αποκτά ισχύ συμβατικού νόμου. Τα μέλη της κοινότητας εξακολουθούν να θεωρούν αυτονόητο πως η ΑΤ αξίζει να καταναλώνει την καλύτερη ποιότητα των αγαθών και στις μεγαλύτερες ποσότητες, ανεξάρτητα από την άμεση συμβολή της στην ασφάλεια ή την παραγωγή. Η κατοχή, άλλωστε των παραγωγικών σκλάβων ή η ύπαρξη υποτελών, της εξασφαλίζει τους απαραίτητους πόρους. Η κατανάλωση της ΑΤ, στο ημι-φιλειρηνικό στάδιο, αφορά την “αφρόκρεμα σε τροφή, ποτά, ναρκωτικά, στέγη, υπηρεσίες, στολίδια, ενδυμασία, όπλα και πολεμοφόδια, διασκεδάσεις, φυλαχτά και είδωλα ή θεότητες” (Veblen, 1899: 89). Ξεφεύγει κατά πολύ από τα όρια της κατανάλωσης για επιβίωση. Γίνεται κατανάλωση για καλοπέραση και προσωπικές ανέσεις, αλλά και για επίδειξη του πλούτου της. Τελικός στόχος είναι η κοινωνική εκτίμηση· γίνεται “περίοπτη κατανάλωση”. Όσο μεγαλύτερη είναι η κατανάλωση, τόσο μεγαλύτερος είναι ο πλούτος που υποδηλώνεται και άρα η τιμή που επιφέρει.

Αντίστοιχα, μια μείωση της δυνατότητας για κατανάλωση, αποτελεί ένδειξη κατωτερότητας και αναξιοτήτας. Καθώς ο χρηματικός ανταγωνισμός εντείνεται, η σημασία της κατανάλωσης με σκοπό την ένδειξη του πλούτου αναβαθμίζεται. Στο ωριμότερο σημείο του ημι-φιλειρηνικού σταδίου, η περίοπτη κατανάλωση είναι θέμα ευυποληψίας, κάτι που εξακολουθεί να ισχύει και στο επόμενο στάδιο. Ο τιμητικός χαρακτήρας της κατανάλωσης από την ΑΤ, φτάνει σε σημείο ώστε οι αρνητικές συνέπειες και ο εθισμός σε δαπανηρές συνήθειες, όπως η κατανάλωση αλκοόλ ή ναρκωτικών, να θεωρούνται αρετές και να χαίρουν το σεβασμό της κοινότητας.

Ο ανταγωνισμός, όμως, έχει σαν αποτέλεσμα την συνεχώς αυξανόμενη συσσώρευση του πλούτου. Στις υψηλότερες θέσης της ιεραρχίας μέσα στην ΑΤ, η ατομική κατανάλωση δεν είναι αρκετή για να φανερώσει αυτά τα επίπεδα πλούτου. Οι ενδείξεις σε αυτή την περίπτωση παρέχονται από την “Αντιπροσωπευτική Κατανάλωση”, η οποία έχει δυο κατηγορίες. Η μια έχει να κάνει με φίλους, ή ακόμη και ανταγωνιστές, οι οποίοι γίνονται δέκτες πολύτιμων δώρων και συμμετέχουν σε πλούσια συμπόσια. Η άλλη έχει να κάνει με την αντιπροσωπευτική κατανάλωση από το υπηρετικό προσωπικό ή τη σύζυγο και τα παιδιά.

Τα δώρα είναι μέρος του πλεονάσματος του κατεχόμενου πλούτου του δωρητή. Όσο ακριβότερα είναι, τόσο μεγαλύτερη η οικονομική ισχύς του. Αντίστοιχη χρησιμότητα έχουν και η ποιότητα και ποσότητα των τροφίμων του συμποσίου, αλλά και οι υπηρεσίες του προσωπικού που απασχολείται για αυτό το σκοπό. Η λήψη των δώρων ή η συμμετοχή στα συμπόσια εξυπηρετεί τον ίδιο σκοπό. Όσο η κατανάλωση αυξάνεται, οι ενδείξεις πλούτου γίνονται πιο ισχυρές και τα πρόσωπα που δέχονται τα δώρα ή συμμετέχουν στα συμπόσια, γίνονται άμεσοι μάρτυρες της οικονομικής (και κοινωνικής) ισχύος. Τα άτομα αυτά μπορεί να είναι ανταγωνιστές (ισότιμα μέλη της ΑΤ) ή αυλικοί (ξεπεσμένα μέλη της ΑΤ). Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι το έθιμο του rotlach, των Ινδιάνικων φυλών της Β. Αμερικής. Ένα έθιμο, κατά το οποίο οι φυλές ανταγωνίζονται στην παροχή δώρων για λόγους εντυπωσιασμού και το οποίο έχει πάρει τέτοιες διαστάσεις, ώστε να είναι ο σημαντικότερος οικονομικός θεσμός τους (Mauss, 2000). Η κατανάλωση των δώρων δίνει τιμή στον διοργανωτή και πάροχο των δώρων. Η κατανάλωση αυτή, αναφέρεται ως “αντιπροσωπευτική” περίοπτη κατανάλωση, καθώς η τιμή που συνεπάγεται - ιδίως στην περίπτωση των αυλικών - δεν αφορά τον ίδιο τον καταναλωτή. Παρόμοια, ασκείται αντιπροσωπευτική κατανάλωση από το υπηρετικό προσωπικό και από τα μέλη της οικογένειας. Στην πρώτη περίπτωση, αναφέρονται ενδεικτικά η παροχή τροφής, ρουχισμού και διαμονής, ενώ η δεύτερη είναι, ουσιαστικά, μια ευρύτατη υποκατάστατη κατανάλωση για λογαριασμό της κεφαλής του οίκου. Σε όλες τις περιπτώσεις αντιπροσωπευτικής

κατανάλωσης, πρέπει να γίνεται σαφές ποιος είναι ο κάτοχος των πόρων που σπαταλούνται, ώστε να γίνεται δέκτης της εκτίμησης. Αυτό επιτυγχάνεται με τη χρήση οικοστολών, εμβλημάτων και οικοσήμων που παραπέμπουν στην σχέση υποτέλειας με την κεφαλή του οίκου. Η αντιπροσωπευτική κατανάλωση μειώνεται, προχωρώντας προς το επόμενο στάδιο, καθώς ο θεσμός της δουλείας και ανθρώπινης ιδιοκτησίας καταργείται.

Αναφορικά με την ΠΤ, παρατηρούμε πως, ενώ επιφορτίζεται με την παραγωγή και διαχείριση των αγαθών για λογαριασμό της ΑΤ, καταναλώνει μόνο τα απόλυτα αναγκαία για την επιβίωσή της.

Φιλειρηνικό Οικονομικό Στάδιο

Στο σύγχρονο, φιλειρηνικό στάδιο όπου οι κοινότητες είναι πολυπληθείς, η οικονομική συμπεριφορά του ατόμου είναι συνεχώς εκτεθειμένη στην κρίση της κοινωνίας. Η περίοπτη κατανάλωση ως μέθοδος ένδειξης του πλούτου επικρατεί έναντι τηςσχόλης. Αν και στα προηγούμενα στάδια η περίοπτη κατανάλωση υιοθετείται - στο μέτρο του δυνατού - από όλες τις τάξεις, σε αυτό το στάδιο γίνεται πιο έντονη. Μια σειρά παραγόντων συντελούν σε αυτό. Το μέγεθος της κοινότητας αυξάνεται και οι μετακινήσεις γίνονται πιο εύκολα, με αποτέλεσμα να αυξάνεται ο αριθμός των παροδικών παρατηρητών-”κριτών” και να μειώνεται ο χρόνος έκθεσης της οικονομικής συμπεριφοράς. Η κατανάλωση-χρήση δαπανηρών ενδυμάτων, για παράδειγμα, μπορεί να παρέχει μια πολύ πιο άμεση και ισχυρή ένδειξη πλούτου σε μικρό χρονικό διάστημα, σε σχέση με την περίοπτησχόλη. Η μείωση του κόστους των αγαθών, με την πρόοδο της τεχνολογίας, αυξάνει τις δυνατότητες κατανάλωσης για όλες τις τάξεις. Η άνοδος της μεσαίας τάξης, αλλά και η απουσία “στεγανών” μεταξύ των τάξεων, η μεγαλύτερη ευκολία στις μετακινήσεις και ο ρόλος των μέσων μαζικής ενημέρωσης, συντελούν επίσης στην αναβάθμιση και υιοθέτηση της περίοπτης σπατάλης από όλες τις τάξεις.

Καθώς αυτά τα στοιχεία είναι πιο έντονα στα αστικά κέντρα, αντίστοιχα η περίοπτη κατανάλωση είναι πιο σημαντική για τους κατοίκους τους, παρά για αυτούς της υπαίθρου. Παρατηρείται έτσι οι σχετικές δαπάνες των κατοίκων των πόλεων να είναι μεγαλύτερες, αλλά και τα στάνταρ κατανάλωσης πιο υψηλά, από αυτά των κατοίκων της υπαίθρου. Χαρακτηριστικό παράδειγμα είναι οι τυπογράφοι των αρχών του προηγούμενου αιώνα, οι οποίοι ανήκαν στην κατώτερη μεσαία τάξη των τεχνιτών. Ο Veblen αναφέρει ότι οι εξειδικευμένες γνώσεις τους, τους έκαναν περιζήτητους και τους απέφεραν χρήματα, δυσανάλογα πολλά για την τάξη τους, και το αντικείμενο εργασίας τους απαιτούσε πολλές μετακινήσεις, οι οποίες πλέον γίνονται πιο εύκολα με την πρόοδο της τεχνολογίας. Η

εισοδηματική τους βελτίωση έπρεπε να προβληθεί, προκειμένου να μετατραπεί σε κοινωνική εκτίμηση, αλλά οι συνεχείς μετακινήσεις σήμαιναν και περισσότερους περιστασιακούς κριτές. Το αποτέλεσμα ήταν οι τυπογράφοι να επιδίδονται σε συνεχείς δημόσιες σπατάλες, αναφορικά με κάπνισμα, ποτό, φιλέματα κλπ. Οι δαπάνες αυτές, δεν είχαν κάποια ουσιαστική ωφέλεια για τους ίδιους, παρείχαν, όμως, άμεσες ενδείξεις της οικονομικής τους κατάστασης.

Η Περίοπτη Σπατάλη, λοιπόν, αφορά όλες τις τάξεις, αν και όχι πάντα συνειδητά. Όλες οι τάξεις καταναλώνουν για λόγους που έχουν να κάνουν με την κοινωνική εκτίμηση και η κατανάλωση αποτελεί πεδίο ανταγωνισμού. Ένα άτυπο επίπεδο κατανάλωσης σχηματίζεται για κάθε τάξη, με το οποίο θα πρέπει να συμμορφώνεται το άτομο ή το νοικοκυριό. Η συμμόρφωση του νοικοκυριού με αυτά τα πρότυπα, είναι θέμα ευποληψίας. Σχετικά με το επίπεδο αυτό, αναφέρουμε πως: α) τα πρότυπα οικονομικής συμπεριφοράς (και κατανάλωσης) επιβάλλονται από πάνω προς τα κάτω στην κοινωνική κλίμακα, και β) η βελτίωση των όρων κατανάλωσης, φέρνει μόνο προσωρινή ευχαρίστηση. Όσον αφορά το τελευταίο, μετά την κατοχύρωση ενός επιπέδου κατανάλωσης και την παραμονή του για ένα διάστημα σε αυτό, το άτομο δεν αντλεί πλέον ευχαρίστηση και επιδιώκει να καταναλώσει περισσότερα και καλύτερης ποιότητας αγαθά και υπηρεσίες. Το αποτέλεσμα είναι το επίπεδο-στόχος της κατανάλωσης να είναι το ενδεδειγμένο, σύνηθες επίπεδο κατανάλωσης της αμέσως υψηλότερης κοινωνικής τάξης. Η κατανάλωση, όμως, αυτού του επιπέδου δημιουργεί πρόβλημα ως προς την εξεύρεση των απαιτούμενων πόρων. Το πρόβλημα αυτό λύνεται είτε με την μικρότερη δαπάνη για μη φανερά αγαθά και υπηρεσίες, είτε με περαιτέρω εργασία. Παρατηρείται, η φανερή κατανάλωση να είναι πιο δαπανηρή από την ιδιωτική. Σε αγαθά ή υπηρεσίες που δεν είναι φανερές στον κοινωνικό περίγυρο, το επίπεδο και η ποιότητα της κατανάλωσης είναι χαμηλότερα από τα στάνταρ της τάξης, προκειμένου να εξοικονομηθούν πόροι για τη διατήρηση της περίοπτης κατανάλωσης. Επιπλέον, ο όγκος εργασίας του νοικοκυριού επίσης αυξάνεται ώστε να διασφαλιστούν αυτοί οι πόροι. Σημειώνουμε πως η περίοπτη κατανάλωση από όλες τις τάξεις σημαίνει πως η αξία των αγαθών τα οποία χρησιμοποιούνται με αυτό το σκοπό, αλλά και το επίπεδο καταναλωτικής ευπρέπειας της κάθε τάξης, ποικίλουν. Συνεπώς, το ίδιο αγαθό μπορεί να θεωρείται ευτελές για μια κοινωνική τάξη και πολυτελές για μια χαμηλότερη.

Τα παραπάνω ισχύουν για τις περισσότερες κοινωνικές τάξεις, ακόμα και αυτές που είναι πολύ χαμηλά στην κλίμακα. Δεν συμμετέχουν τα νοικοκυριά τα οποία, ενώ έχουν εξαντλήσει τα περιθώρια για αύξηση του εισοδήματος, εντούτοις δυσκολεύονται να εξασφαλίσουν τους απαραίτητους πόρους για την επιβίωσή τους. Στο αμέσως υψηλότερο επίπεδο, εκεί όπου κάθε ίχνος περίοπτηςσχόλης έχει απαλειφθεί, κάποια ελάχιστα στοιχεία

περίοπτης κατανάλωσης θα πρέπει να διατηρηθούν. Τα τελευταία κονδύλια σπατάλης του νοικοκυριού, έχουν να κάνουν με την εμφάνιση - την ενδυμασία κατά κύριο λόγο - της συζύγου. Βλέπουμε πως στην πορεία της εξέλιξης, ο ρόλος της γυναίκας στην παραγωγή και προετοιμασία των αγαθών, αντικαθίσταται από αυτόν του κύριου καταναλωτή της οικογένειας. Βέβαια αυτό δε σημαίνει πως η ίδια δεν “παραμένει ακόμη σαφώς κινητή ιδιοκτησία του (άνδρα) στην θεωρία· γιατί η καθ’ έξη άσκηση υποκατάστατηςσχόλης και κατανάλωσης είναι το μόνιμο σημάδι του ανελεύθερου υπηρέτη” (Veblen, 1899: 97).

Αντικείμενο Περίοπτης Κατανάλωσης

“Ακριβολογώντας, τίποτα άλλο δεν θα έπρεπε να περιλαμβάνεται στην κατηγορία της περίοπτης σπατάλης, έκτος από την δαπάνη που πραγματοποιείται με σκοπό μια φθονερή χρηματική σύγκριση” (Veblen, 1899: 110). Η σύγκριση αυτή γίνεται τόσο μεταξύ μεμονωμένων ατόμων, όσο και κοινωνικών ομάδων ή τάξεων. Σε μια σύγχρονη βιομηχανική κοινωνία, απαντάται σε όλες τις τάξεις. Το βασικό κριτήριο, με το οποίο χαρακτηρίζεται μια δαπάνη περίοπτη, έχει να κάνει με το σκοπό. Αν αυτός έχει να κάνει με την χρηματική σύγκριση και τη φήμη, κατατάσσεται αβίαστα σε αυτή την κατηγορία. Από την άλλη πλευρά, βρίσκονται οι δαπάνες, οι οποίες εξυπηρετούν αντικειμενικούς σκοπούς λειτουργικότητας και άνεσης, και συντελούν άμεσα στην προαγωγή της ποιότητας ζωής. Η κατανάλωση ενός αγαθού ή μιας υπηρεσίας, όμως, δεν έχει αμιγώς σπάταλο ή ωφέλιμο σκοπό. Ένα αγαθό το οποίο καταναλώνεται κυρίως για λόγους επίδειξης, δεν αποκλείεται να είναι και ωφέλιμο, και αντίστροφα. Μια κατεξοχήν ωφέλιμη δαπάνη, που έχει να κάνει με τη φυσική άνεση ή ασφάλεια, μπορεί να γίνει σπατάλη, ανάλογα με την υπηρεσία, τα αγαθά και τις ποσότητές τους που θα επιλεγθούν για την κάλυψή της. Επίσης, μια περίοπτη δαπάνη, μπορεί να έχει και χαρακτηριστικά ωφέλειας.

Το αντικείμενο της περίοπτης κατανάλωσης θα πρέπει, πρωτίστως, να είναι δαπανηρό. Είτε πρόκειται για κάποιο αγαθό, είτε για υπηρεσία, το βασικό χαρακτηριστικό είναι το υψηλό κόστος απόκτησης. Σημαντικά χαρακτηριστικά που προσδίδουν κύρος στον καταναλωτή, είναι η υψηλή ποιότητα, η σπανιότητα, η αποκλειστικότητα, η εγγενής ομορφιά και κάποια ειδικά χαρακτηριστικά, όπως η ένδειξη οικονομικής (ή φυσικής) κυριαρχίας του καταναλωτή. Οποιοδήποτε από αυτά τα χαρακτηριστικά, όμως, θα πρέπει να συνυπάρχει με τη δαπανηρότητα. Η δαπανηρότητα δεν προκύπτει αυθαίρετα, αλλά μπορεί να οφείλεται σε διάφορα χαρακτηριστικά. Τα χαρακτηριστικά αυτά, όπως η σπανιότητα της πρώτης ύλης ή το κόστος παραγωγής ενός χειροποίητου προϊόντος, ενώ ανεβάζουν την τελική τιμή διάθεσης, δεν προσθέτουν στην λειτουργικότητα του προϊόντος. Η αποκλειστικότητα, όπως

παρουσιάζεται εδώ, δεν είναι ένα αυτόνομο χαρακτηριστικό, αλλά οφείλεται στην πολύ υψηλή τιμή. Είναι αυτή που αποκλείει την συντριπτική πλειονότητα των καταναλωτών και ξεχωρίζει τους πολύ λίγους στην κορυφή της κοινωνικής κλίμακας. Ο Veblen στο έργο του, συνδέει τα παραπάνω με διάφορους θεσμούς της κοινωνίας, οι οποίοι, ακόμη και αν δεν είναι ξεκάθαρα οικονομικοί, εντούτοις έχουν οικονομική υπόσταση. Παραθέτουμε κάποιους από αυτούς, ώστε να γίνουν κατανοητά τα παραπάνω.

Τα κοσμήματα είναι ένα κατεξοχήν αγαθό περίοπτης κατανάλωσης. Ο σκοπός της κατανάλωσης, προφανώς δεν έχει να κάνει με την κάλυψη κάποιας βασικής ανάγκης. Η ομορφιά ή η σπανιότητά τους δεν επαρκούν για να τα καταστήσουν αντικείμενο περίοπτης κατανάλωσης. Θα πρέπει με την κατανάλωσή τους να διαφημιστεί ο πλούτος, άρα θα πρέπει να είναι και ακριβό. Σημειώνουμε πως ο πλούτος δεν έχει να κάνει απαραίτητα με τον άμεσο καταναλωτή, αλλά με αυτόν ο οποίος διαθέτει τους απαραίτητους πόρους (αντιπροσωπευτική κατανάλωση). Το άτομο αυτό, που μπορεί να είναι δωρητής ή ιδιοκτήτης, ο οποίος παραχωρεί τη χρήση, είναι ο αποδέκτης της κοινωνικής εκτίμησης.

Η εκτροφή οικιακών ζώων, επίσης εντάσσεται στην περίοπτη κατανάλωση καθώς αποτελούν σπατάλη πόρων. Η κατοχή τους δεν αποφέρει κάποιο οικονομικό όφελος ή άμεση χρησιμότητα στον ιδιοκτήτη τους. Επιπλέον, η απόκτηση και συντήρησή τους είναι δαπανηρές, αποτελούν ένδειξη πλούτου και, συνεπώς, επιφέρουν τιμή στον ιδιοκτήτη. Τα συμπληρωματικά χαρακτηριστικά τους, συνηγορούν επίσης σε αυτή την κατεύθυνση. Για παράδειγμα, η εκτροφή ενός αλόγου αγώνων, συνεπάγεται και μια μεγάλη και προφανή δαπάνη. Συμβολίζει όμως και την ανταγωνιστικότητα και κυριαρχία, χαρακτηριστικά τα οποία προβάλλονται και αποδίδονται και στον ιδιοκτήτη. Αντίστοιχα, η περίπτωση του σκύλου, λόγω του χαρακτήρα του “πιο πιστού φίλου του ανθρώπου”, είναι μια σχέση υποτέλειας η οποία επιβεβαιώνει την κυριαρχία του αφέντη. Με τους παραπάνω τρόπους, η εκτροφή αυτών των ζώων γίνεται τιμητική. Απαραίτητη προϋπόθεση είναι να είναι δαπανηρή. Η επιλογή μιας δαπανηρής φυλής των παραπάνω - ακόμη αντιπροσωπευτικότερα μιας γάτας Αγκύρας - επιβεβαιώνουν τον κανόνα της σπατάλης.

Η επιλογή της ενδυμασίας υπόκειται, επίσης, στον κανόνα της περίοπτης σπατάλης. Η ενδυμασία είναι το πλέον εμφανές αγαθό. Τα κριτήρια της επιλογής από την ΑΤ δεν έχουν να κάνουν με την φυσική άνεση, αλλά με την αναζήτηση του κύρους. Το ένδυμα θα πρέπει να είναι εμφανώς δαπανηρό, είτε έχει να κάνει με τα υλικά που χρησιμοποιούνται, είτε με τον τρόπο κατασκευής (τα χειροποίητα είναι πιο ακριβά από τα βιομηχανικά). Η δυνατότητα της συνεχούς συμμόρφωσης με τη μόδα, επίσης είναι ένδειξη χρηματικής αντοχής. Μια άλλη παράμετρος της επιλογής, έχει να κάνει με την σχέση του υποκειμένου με την παραγωγική

εργασία. Στην περίπτωση της ΑΤ, αυτό σημαίνει επιλογή άβολων ρούχων όπως η φούστα, το γαλλικό τακούνι ή ο κορσές. Παρατηρούμε και εδώ πως τα πρότυπα αυτά επηρεάζουν τις συνήθειες όλων, ακόμη και των κατώτερων, κοινωνικών τάξεων. Αναφέρθηκε ήδη, πως είναι το τελευταίο οικογενειακό κονδύλι σπατάλης το οποίο επιβιώνει σε αυτά. Χαρακτηριστική είναι η, όσο το δυνατόν πιο “επίσημη” ενδυμασία (στα πρότυπα της ΑΤ), σε περιπτώσεις κοινωνικών ή θρησκευτικών εκδηλώσεων.

Τα παραπάνω βρίσκουν εφαρμογή και στην επιλογή των ιερατικών άμφιων, τα οποία έχουν τα ίδια χαρακτηριστικά, είναι δαπανηρά όσο και άβολα, κάνοντας απαγορευτική την οποιαδήποτε παραγωγική απασχόληση. Χαρακτηριστικά τα οποία διαπιστώνονται γενικότερα στις ιερές τελετουργίες. Ο ιερείς εκτελούν περίοπτη σπατάλη για λογαριασμό της θεότητας. Εκτός από τα ιερατικά άμφια, τα ιερά σκεύη, οι απασχολήσεις των ιερέων, αλλά και οι ναοί ως οικοδομήματα εμπεριέχουν στοιχεία σπατάλης. Τα ιερά σκεύη είναι τεχνουργήματα, συχνά χειροποίητα από δαπανηρές πρώτες ύλες, εμπεριέχοντας πολύ υψηλό κόστος σε σχέση με την πρακτική χρησιμότητά τους. Τα οικοδομήματα των ναών συνηθίζεται να είναι υπερβολικά ογκώδη για τη χρήση που επιτελούν, επίσης από ακριβές πρώτες ύλες. Τα στοιχεία της σπατάλης χρόνου, πόρων και προσπάθειας, και η απουσία παραγωγικού σκοπού ή ωφέλειας για την κοινωνία είναι εμφανή. Εδώ υπάρχει παραλληλισμός της θεότητας με την παραδοσιακή ΑΤ, τα οφέλη όμως καρπώνεται το ιερατείο, το οποίο ταξινομείται έμμεσα στην ΑΤ.

Τέλος, αναφέρεται η επιρροή χρηματικών κριτηρίων στη διαμόρφωση των κανόνων του γούστου. “Ένα όμορφο αντικείμενο, το οποίο δεν εκτιμάται ως δαπανηρό, δεν λογίζεται ως όμορφο” (Veblen 1899: 138). Στα προηγούμενα παραδείγματα, θεωρείται όμορφο ένα άλογο αγώνων, μια γάτα Αγκύρας ή ένα χειροποίητο και από ακριβά υλικά φόρεμα ή κόσμημα. “Όσον αφορά τα οικιακά ζώα, αν και υπάρχουν αισθητικές διαφορές, η διαφορά στην εκτίμηση του “ωραίου” αφορά το μεγάλο κόστος απόκτησης. Η περίπτωση της ενδυμασίας και των κοσμημάτων είναι ακόμη πιο ξεκάθαρη, καθώς οι αισθητικές διαφορές μπορεί να είναι αμελητέες. Αν όμως αποκαλυφθεί πως είναι απομίμηση ή βιομηχανικά παραγμένα, η μείωση στην εκτίμηση είναι ανάλογη με την διαφορά της αξίας του χειροποίητου από το βιομηχανικό, ή του χρυσού και του επίχρυσου. Σημαντική ένδειξη της διαμόρφωσης του γούστου με χρηματικά κριτήρια είναι και η ιδιωτική κατανάλωση ακριβών εσωρούχων ή πολυτελούς οικιακού εξοπλισμού. Τα αγαθά αυτά έχουν μεν τα χαρακτηριστικά περίοπτης κατανάλωσης, αλλά δεν καταναλώνονται μπροστά σε κοινό.

Περίοπτη Κατανάλωση και Σύγχρονη Βιβλιογραφία

Η θεωρία του Veblen για την κατανάλωση, αν και σήμερα θεωρείται σημαντική για την οικονομική επιστήμη, για πολλά χρόνια βρισκόταν στο περιθώριο. Κύριος λόγος ήταν κυριαρχία της νεοκλασικής οικονομικής σχολής που συνέδεε την κατανάλωση με τη μεγιστοποίηση της χρησιμότητας, παραγνωρίζοντας τις κοινωνικές της διαστάσεις.

Ο Keynes στη “Γενική Θεωρία του Τόκου και του Χρήματος” (1936) αναφέρει ανάμεσα στα κίνητρα της κατανάλωσης και την επίδειξη του πλούτου, ενώ τη συνδέει κυρίως με το συνολικό εισόδημα. Ο Duesenberry (1948) εξελίσσει τη θεωρία του Keynes και ερευνά τη σχέση της κατανάλωσης με το σχετικό εισόδημα. Παρατηρεί πως το ενδιαφέρον του ατόμου για το εισόδημα άλλων ατόμων με τα οποία έρχεται σε επαφή, επηρεάζει τη διαμόρφωση των καταναλωτικών συνηθειών (Palley, 2008). Αυτό που μεγιστοποιείται με την κατανάλωση δεν είναι το κέρδος ή η χρησιμότητα, αλλά η ισχύς και το κύρος του καταναλωτή (Burling, 1962).

Αυτός ο οποίος, μελέτησε και εξέλιξε τη θεωρία του Veblen, ήταν ο Leibenstein (1950). Ο Leibenstein εισήγαγε τον όρο “φαινόμενο Veblen” (“*Veblen effect*”), για να χαρακτηρίσει το φαινόμενο που παρατηρείται σε κάποια αγαθά (από εδώ και ο όρος “αγαθά Veblen”), να αυξάνεται η ζήτησή τους, όταν αυξάνεται η τιμή τους. Ο Whyte, στο “*Organization Man*” (1958), αναλύει την καταναλωτική συμπεριφορά της εργατικής τάξης με τρόπο παρόμοιο με του Veblen. Η σπατάλη πόρων, είναι ένδειξη κοινωνικής θέσης, ενώ η δυνατότητα επίδειξης του (όποιου) πλούτου, είναι τόσο σημαντική, όσο η βελτίωση στην ίδια την ποιότητα ζωής τους.

Ωστόσο με την άνοδο της νεοκλασικής οικονομικής οι προσεγγίσεις αυτές μπαίνουν στο περιθώριο και αναπτύσσονται άλλες οι οποίες συνάδουν με τη φιλοσοφία της κυρίαρχης σχολής. Τέτοιες είναι οι θεωρίες του “μόνιμου εισοδήματος” (Friedman, 1957) και του “κύκλου ζωής” (Ando and Montigliani, 1963). Η πρώτη συνδέει την κατανάλωση με το μόνιμο εισόδημα, το μέσο δηλαδή εισόδημα που προσδοκά να έχει ο καταναλωτής μακροπρόθεσμα. Η δεύτερη κάνει λόγο για ορθολογική κατανομή της κατανάλωσης διαχρονικά, κατά τη διάρκεια ολόκληρης της ζωής του καταναλωτή, σύμφωνα με το προσδοκώμενο εισόδημα σε κάθε φάση της.

Χρόνια αργότερα, ο Mason (1981), παρατηρεί πως δεν έχει ακόμη αποδοθεί η πρέπουσα σημασία στους κοινωνικούς παράγοντες της κατανάλωσης και παραθέτει τους λόγους στους οποίους πιστεύει πως οφείλεται αυτό: α) στην ηθικά απεχθή φύση της επίδειξης και της άμιλλας, β) στην οικονομικά παράλογη φύση της επιδεικτικής κατανάλωσης, γ) στην κοινή αντίληψη πως η επιδεικτική κατανάλωση αφορά μόνο μια μικρή κοινωνική ομάδα, δ) την βούληση των οικονομολόγων να κρατήσουν «καθαρή» την επιστήμη τους και

αρνούμενοι να συζητήσουν ίδια ερωτήματα με άλλες κοινωνικές επιστήμες, όπως κοινωνιολογία, ψυχολογία, κτλ. και ε) στη δυσκολία αντιμετώπισης της συνολικής ζήτησης γραφικά και μαθηματικά, όταν ατομικές προτιμήσεις εξαρτώνται από την καταναλωτική συμπεριφορά των άλλων. Στα χρόνια που ακολούθησαν και έως σήμερα, σταδιακά αναγνωρίζεται η σημασία των κοινωνικών παραγόντων της κατανάλωσης και η συνεισφορά του Veblen (π.χ. Bagwell and Bernheim, 1996, Palley, 2008) αλλά η συμβατική οικονομική παραμένει σε ένα βαθμό αγκυλωμένη στις θέσεις της νεοκλασικής προσέγγισης

Η περίοπτη κατανάλωση είναι σχετική και αποτελεί αντικείμενο ανταγωνισμού. Σε αυτό των ανταγωνισμό συμμετέχουν όλες οι τάξεις, με τις χαμηλότερες κοινωνικά να διαθέτουν, συγκριτικά μεγαλύτερο μέρος του εισοδήματός τους, για αυτό το σκοπό. Η σύγκριση γίνεται με την ομάδα αναφοράς και το μέσο επίπεδο κατανάλωσής της, ενώ τα πρότυπα κατανάλωσης, κατά κανόνα, υπαγορεύονται από τις υψηλότερες κοινωνικά τάξεις. Σε προηγούμενο κεφάλαιο δείξαμε πως αυτές οι θέσεις του Veblen υποστηρίζονται σε μεγάλο βαθμό από τη σύγχρονη βιβλιογραφία. Ο Trigg (2001), επιβεβαιώνει τον ανταγωνισμό αυτό και τον θεωρεί σημαντικό παράγοντα στη διαμόρφωση της περίοπτης κατανάλωσης. Ο Veblen αναφέρει τη συμβολή των μέσων ενημέρωσης στην επιβολή των προτύπων κατανάλωσης από την ΑΤ. Αντίστοιχα, ο Belk (1986) αναφέρει τον ρόλο τους στην προβολή και ανάδειξη των καταναλωτικών συνηθειών των “preppies” και “yuppies”, ως προτύπων.

Αναφέραμε πως τα πρότυπα τα οποία προσπαθεί να υιοθετήσει η κάθε ομάδα είναι αυτά της αμέσως υψηλότερης τάξης. Πως όμως το άτομο καταφέρνει να καταναλώνει σύμφωνα με τα πρότυπα των υψηλότερων τάξεων, με τους πόρους της δικής του; Ο Veblen αναφέρει την ιδιωτική κατανάλωση μη-περίοπτων αγαθών και την επιπλέον εργασία ως μέσα για να εξασφαλιστούν ή να εξοικονομηθούν οι απαραίτητοι πόροι. Οι Arrow and Dasgupta (2007) συμφωνούν ως προς την ιδιωτική κατανάλωση και προσθέτουν την επιλογή της μειωμένης αποταμίευσης (εις βάρος της μελλοντικής κατανάλωσης). Οι Bowles and Park (2004) παρέχουν αποδείξεις ως προς την επιπλέον εργασία, διαπιστώνοντας αυξημένες ώρες εργασίας σε σχέση με την ομάδα αναφοράς, προκειμένου να εξασφαλιστεί εισόδημα ικανό για να καλύψει τα ζητούμενα επίπεδα κατανάλωσης.

Το αντικείμενο της περίοπτης κατανάλωσης, είτε πρόκειται για αγαθό, είτε για υπηρεσία, σύμφωνα με το Veblen, είναι απαραίτητα δαπανηρό και δεν παρέχει κάποια άμεση χρησιμότητα. Για την ακρίβεια, οποιοδήποτε αντικείμενο κατανάλωσης εμπεριέχει σε ποικίλες αναλογίες χρησιμότητα, η οποία έχει να κάνει με τα χαρακτηριστικά του ίδιου του αγαθού ή της υπηρεσίας, και χρησιμότητα που έχει να κάνει με κοινωνικούς παράγοντες,

κυρίως με τη χρηματική σύγκριση. Όσο περισσότερο υπερισχύει η δεύτερη, τόσο πιο δαπανηρό και “περίοπτο” είναι το αγαθό. Μετά τον Leibenstein (1950) και τον ορισμό του “Veblen effect” σχετικά με την τιμή των περίπτων αγαθών, οι Lichtenstein et al. (1993) παρατηρούν πως η τιμή των αγαθών είναι ανάλογη του κύρους που απολαμβάνει ο καταναλωτής τους, ενώ και οι Dubois and Pattenault (1994) επιβεβαιώνουν τη δυσανάλογα υψηλή τιμή των “περίπτων” αγαθών, σε σχέση με την ποιότητα και τη λειτουργικότητα τους. Οι Bagwell and Bernheim (1996), όμοια, διαπιστώνουν πως ο καταναλωτής είναι διατεθειμένος να καταβάλλει υψηλότερο τίμημα για αγαθά μεγαλύτερου κύρους, σε σχέση με άλλα αγαθά παρόμοιας λειτουργικότητας. Αντίστοιχα, οι Amaldoss and Jain (2005) συμφωνούν με τους παραπάνω σχετικά με τα αγαθά τα οποία καταναλώνονται για λόγους διαφοροποίησης (snob effect), ενώ δείχνουν πως δεν ισχύει το ίδιο για τα αγαθά τα οποία καταναλώνονται για λόγους προσαρμογής στις καταναλωτικές συνήθειες της ομάδας αναφοράς (bandwagon effect). Επιπλέον προσθέτουν τον παράγοντα της ποιότητας, σημειώνοντας πως μια αύξηση στην τιμή, θα αυξήσει τη ζήτηση από τους καταναλωτές που επιδιώκουν τη διάκριση, αν όμως αυτή συνοδεύεται και από βελτίωση της ποιότητας, αυτή θα μεγεθύνει τη συνολική ζήτηση, ρίχνοντας τελικά τη ζήτηση των πρώτων. Η πτώση αυτή όμως θα έχει αρνητικά αποτελέσματα στη διαμόρφωση της τιμής. Παρατηρούμε έτσι πως η τιμολογιακή στρατηγική είναι πολύ σημαντική για τη ζήτηση των περίπτων αγαθών (Groth and Mcdaniel, 1993).

Σημειώνουμε πως το “snob effect”, αναφορικά με το χρηματικό ανταγωνισμό, συνδέεται με την προσδοκία ταξινόμησης σε υψηλότερη τάξη, ενώ το “bandwagon effect” με το φόβο για ταξινόμηση σε χαμηλότερη (McCracken, 1986). Ο Bernheim (1996) συμπληρώνει πως στη δεύτερη περίπτωση το άτομο μπορεί να ακολουθήσει καταναλωτική συμπεριφορά η οποία δεν συμφωνεί με τις ενδογενείς προτιμήσεις του, προκειμένου να μην επικριθεί. Αυτό όμως δεν σημαίνει πως συμμορφώνεται πάντα με τις κοινωνικές επιταγές. Παρατηρεί εξαιρέσεις σε περιπτώσεις που οι, αντίθετες με αυτές, ενδογενείς προτιμήσεις είναι πολύ ισχυρές. Σε αντιστοιχία με τη συμπεριφορά των τυπογράφων του Veblen, που παραθέσαμε σε προηγούμενη ενότητα, ο Solomon (1983) επισημαίνει πως η μη συμμόρφωση μπορεί να έχει να κάνει και με το χαμηλό κοινωνικό στάτους της ομάδας αναφοράς.

Η σπανιότητα των πρώτων υλών, η αποκλειστικότητα στην κατανάλωση, οι ιδιαίτερες συνθήκες παραγωγής (π.χ. χειροποίητα αγαθά) είναι χαρακτηριστικά των “περίπτων” αγαθών, σύμφωνα με το Veblen, καθώς εξασφαλίζουν την υψηλή τιμή του. Οι Bagwell and Bernheim (1996) επιβεβαιώνουν τη θέση αυτή ως προς την αποκλειστικότητα, ενώ ο Pantzalis (1995) παρέχει αντίστοιχες αποδείξεις για την περιορισμένη διάθεσή τους και οι

Dubois and Patternault (2005) για την αίσθηση μοναδικότητας και τη σπανιότητα των πρώτων υλών τους. Οι Amaldoss and Jain (2005) διευκρινίζουν πως τα παραπάνω χαρακτηριστικά είναι σημαντικά μόνο όταν υπάρχουν στην αγορά άτομα τα οποία ενδιαφέρονται για αυτά, αλλά δεν έχουν την οικονομική δυνατότητα να τα αποκτήσουν (“*weakly followers*”).

Σχετικά με την ποιότητα των “περίοπτων” αγαθών, η μελέτη των Dubois and Patternault (2005) που προαναφέρθηκε, επιβεβαιώνει το Veblen, καθώς δείχνει πως είναι δευτερεύον χαρακτηριστικό σε σχέση με την τιμή και το κύρος. Η θέση των Lichtenstein et al. (1988) πως ο καταναλωτής αντιλαμβάνεται την τιμή ως δείκτη της ποιότητας του αγαθού, καθώς η τιμή των περίοπτων αγαθών είναι απαραίτητα υψηλή, οδηγεί στο συμπέρασμα πως η ποιότητά τους θα πρέπει να είναι επίσης υψηλή.

Σχετικά με την αισθητική αξία των αγαθών, ο Veblen παρατηρεί πως το γούστο επηρεάζεται από χρηματικά κριτήρια. Αυτή είναι και η εξήγηση που δίνει για την ιδιωτική κατανάλωση των περίοπτων αγαθών. Εδώ ένας παραλληλισμός με τη θεωρία του Bourdieu (1986) σχετικά με το “πολιτιστικό κεφάλαιο” παρέχει κάποια υποστήριξη. Ο Veblen υποστήριξε πως η διαχρονική υιοθέτηση σπάταλης συμπεριφοράς από την ΑΤ τελικά επηρεάζει τις καταναλωτικές προτιμήσεις όλων των μελών της σε αυτή την κατεύθυνση. Έτσι ακόμη και η κατανάλωση που γίνεται απουσία παρατηρητών είναι επίσης περίοπτη. Ο Bourdieu (1984) αναφέρει πως το άτομο διαμορφώνει κανόνες γούστου και προτιμήσεις στο πρώτο στάδιο της ζωής του, στο οικογενειακό περιβάλλον, και αυτά τον συνοδεύουν στην ενήλικη ζωή, για να τα μεταβιβάσει κάποια στιγμή στα δικά του παιδιά. Μπορούμε, αντίστοιχα να πούμε πως με αυτό τον τρόπο τα μέλη της ΑΤ αποκτούν τις αντίστοιχες προτιμήσεις. Αν και υπάρχει μια σχετική συμφωνία ως προς αυτό, στη βιβλιογραφία δεν παρέχεται εμπειρική υποστήριξη στην πρόταση του Veblen πως αυτά “εσωτερικοποιούνται” και περνούν από γενιά σε γενιά με τρόπο που έχει να κάνει με βιολογικούς παράγοντες.

Στην σύγχρονη βιβλιογραφία, η υποκατάστατη κατανάλωση, όπως παρουσιάζεται στην ΘτΑΤ, μπορεί να βρει υποστήριξη στη θεωρία του Belk (1988). Πρόσωπα ή αντικείμενα σύμφωνα με το Belk, αποτελούν προέκταση του εαυτού του ατόμου, με μια διαβάθμιση εγγύτητας. Το στενό οικογενειακό περιβάλλον, η σύζυγος και τα παιδιά θεωρούνται άμεση προέκταση του εαυτού. Η (περίοπτη) κατανάλωση από την πλευρά της συζύγου για παράδειγμα, έχει αντίστοιχα αποτελέσματα για το σύζυγο, με την κατανάλωση από τον ίδιο.

Ο Veblen αναφέρει πως στην εποχή του η προκλητική επίδειξη πλούτου περιορίζεται. Αν και εξακολουθεί να υπάρχει, “ντύνεται” με προσχήματα. Αυτή η πρόταση υποστηρίζεται και από τον Galbreith (1984) ο οποίος θεωρεί πως η αποκάλυπτη επίδειξη πλούτου είναι

κακόγουστη, ακόμη και χυδαία. Ο Trigg (2001), θεωρεί πως δεν υφίσταται πια, ενώ ο Mason (1992) ευθυγραμμίζεται πλήρως με τον Veblen ως προς την χρήση προσχημάτων. Ο Karferer (2010) παρέχει αποδείξεις για αυτό, με τα ευρήματά του σχετικά με την κατανάλωση επώνυμων και δαπανηρών αγαθών τα οποία όμως δεν είναι εμφανώς τέτοια (π.χ. ένα ένδυμα - αγαθό πολυτελείας το οποίο δεν έχει το σήμα της εταιρίας σε εμφανές σημείο). Παρατηρεί πως η κατανάλωση αυτών των αγαθών, έχει στόχο να εντυπωσιάσει τον “μυημένο” κύκλο του καταναλωτή. Τέλος ο Holt (1998) παρατηρεί πως σταδιακά φθίνει το χρηματικό κριτήριο ως προς την κοινωνική διάκριση.

3.5 Συμπεράσματα

Σημαντικότερος σκοπός της οικονομικής συμπεριφοράς - πέρα από την επιβίωση - είναι η κοινωνική καταξίωση και εκτίμηση. Στο κεφάλαιο αυτό, υιοθετήσαμε την εξελικτική προσέγγιση του Veblen και παρακολούθησαμε τις μεταβολές των κριτηρίων απόδοσης τιμής στα οικονομικά στάδια ανάπτυξης, προκειμένου να κατανοήσουμε τις έννοιες του “Χρηματικού Ανταγωνισμού” και της “Περίοπτης Σπατάλης”.

Στο πρώτο, ειρηνικό, στάδιο παραγωγής, η τιμή αφορά όλα ανεξαρτήτως τα (ισότιμα) μέλη της ομάδας, και το κριτήριο είναι η συμβολή στην εξασφάλιση των - αναγκαίων για την επιβίωση της ομάδας - πόρων. Οι παραγωγικές απασχολήσεις είναι το πεδίο ανταγωνισμού των μελών της ομάδας. Όλα τα μέλη μοχθούν για την επιβίωση της ομάδας, και όλα καταναλώνουν το προϊόν των κόπων τους.

Στο επόμενο, ληστρικό, οικονομικό στάδιο, η αλλαγή των συνθηκών αλλάζει τις ισορροπίες στην ομάδα. Η αναβάθμιση της αξίας των “ανδρικών” απασχολήσεων, του κυνηγιού και του πολέμου, τις καθιστά τιμητικές και θεωρούνται κατόρθωμα. Οι κυνηγοί και οι πολεμιστές αναλώνονται αποκλειστικά στις παραπάνω δραστηριότητες και ανταγωνίζονται τους αντίστοιχους των εχθρικών ομάδων στα κατορθώματα. Ταυτόχρονα απέχουν από τις υπόλοιπες μη-τιμητικές, παραγωγικές, απασχολήσεις της ομάδας. Η αποχή αυτή αποτελεί τον προπομπό της περίοπτηςσχόλης. Ταυτόχρονα θέτει τις βάσεις της περίοπτης κατανάλωσης, καταναλώνοντας τα καλύτερης ποιότητας αγαθά και στις μεγαλύτερες δυνατές ποσότητες. Σταδιακά οικειοποιούνται το προϊόν του έργου τους, δηλαδή τα λάφυρα, τα οποία αφορούν κυρίως γυναίκες αιχμαλώτους, καθώς και τα προϊόντα τα οποία αυτές παράγουν. Με αυτό τον τρόπο εγκαινιάζεται ο θεσμός της ατομικής ιδιοκτησίας. Τα λάφυρα, τα οποία αποτελούν τον πλούτο του βαρβάρου, παραπέμπουν άμεσα στο κατόρθωμα, είναι απόδειξη ανδρείας και ενσωματώνουν τιμή. Στο τέλος αυτού του σταδίου, τείνουν να θεωρούνται τα ίδια τιμητικά,

και στο επόμενο είναι, πλέον, ανεξάρτητα από το κατόρθωμα, και η συσσώρευσή τους αποτελεί πεδίο (χρηματικού) ανταγωνισμού.

Το ημι-φιλειρηνικό οικονομικό στάδιο είναι η περίοδος στην οποία φτάνουν στην ολοκληρωμένη τους μορφή οι θεσμοί της ΑΤ, του χρηματικού ανταγωνισμού και της περιοπτής σπατάλης. Ο ανταγωνισμός μεταφέρεται μέσα στην κοινότητα, μεταξύ των μελών της ΑΤ και αφορά στη συσσώρευση του πλούτου. Το άτομο, προκειμένου να απολαύσει την τιμή που συνεπάγεται η κατοχή του πλούτου, θα πρέπει να τον κάνει γνωστό. Η περιοπτήσχόλη, είναι η σπατάλη χρόνου και προσπάθειας με σκοπό την παροχή ενδείξεων για τον κατεχόμενο πλούτο. Τον ίδιο σκοπό, αν και όχι στον ίδιο βαθμό, εξυπηρετεί η περιοπτή κατανάλωση, με την σπατάλη πόρων. Μαζί συνιστούν την Περιοπτή Σπατάλη. Από αυτό το σημείο, ο χρηματικός ανταγωνισμός δεν αφορά μόνο τη συσσώρευση του πλούτου, αλλά και τις ενδείξεις του, την περιοπτήσχόλη και την περιοπτή κατανάλωση. Όταν ο κατεχόμενος πλούτος είναι πολύ μεγάλος, η ατομική περιοπτή σπατάλη δεν επαρκεί για την παροχή ενδείξεων. Η αντιπροσωπευτική σπατάλη από τα μέλη της οικογένειας, το υπηρετικό προσωπικό, ακόμη και από ανταγωνιστές για λογαριασμό της κεφαλής του νοικοκυριού, δίνει τη λύση.

Στο τελευταίο, φιλειρηνικό, στάδιο τα κριτήρια κοινωνικής εκτίμησης εξακολουθούν να είναι κυρίως χρηματικά. Η ενίσχυση του “ενστίκτου της εργατικότητας”, συχνά περιορίζει ή ντύνει με προσχήματα την κραυγαλέα σπατάλη. Παρ’ όλα αυτά ο χρηματικός ανταγωνισμός επεκτείνεται στις περισσότερες τάξεις ή εισοδηματικές ομάδες, ενώ για κάθε μια ισχύουν επίπεδα περιοπτής σπατάλης, τα οποία τα μέλη της πρέπει να υιοθετούν, αφού η συμμόρφωση του ατόμου σε αυτή την επιταγή είναι ζήτημα ευυποληψίας. Οι συνθήκες των σύγχρονων οικονομιών ενισχύουν ακόμη περισσότερο τον ανταγωνισμό ως προς την παροχή ενδείξεων του πλούτου. Ενώ στο προηγούμενο στάδιο η περιοπτήσχόλη υπερισχύει της περιοπτής κατανάλωσης, οι σύγχρονες συνθήκες ευνοούν περισσότερο τη δεύτερη. Σημειώνουμε πως, από την αρχική απόδοση τιμής στις ληστρικές απασχολήσεις, το κατόρθωμα ποτέ δεν έχασε τον τιμητικό του χαρακτήρα, μειώθηκαν όμως οι ευκαιρίες κοινωνικής αναγνώρισης με αυτό τον τρόπο.

Σχετικά με την υποστήριξη των θέσεων του Veblen από τη βιβλιογραφία, παρατηρούμε πως αυτή παρέχεται σε μεγάλο βαθμό όσον αφορά το χρηματικό ανταγωνισμό και την περιοπτή κατανάλωση, και σε μικρότερο σε ότι αφορά την περιοπτήσχόλη.

Επιβεβαιώνεται τόσο η απόδοση εκτίμησης με χρηματικά κριτήρια, όσο και η επίδραση που έχει αυτή στη διαμόρφωση της οικονομικής συμπεριφοράς. Ο χρηματικός ανταγωνισμός όλων των τάξεων αναφορικά με την κατοχή πλούτου, το εισόδημα και την

κατανάλωση, στα πλαίσια της ομάδας στην οποία θεωρεί ότι ανήκει το άτομο, αμφισβητείται μόνο από τους Barnett et al. (2009).

Σχετικά με τη διάκριση των απασχολήσεων του Veblen, η σύγχρονη βιβλιογραφία την υποστηρίζει μερικώς, καθώς τα χρηματικά κριτήρια θεωρούνται το ίδιο σημαντικά με τη μόρφωση, αλλά το καθοριστικότερο κριτήριο φαίνεται να είναι η κοινωνική προσφορά. Η περίοπτησχόλη με την επιλογή ανάλογων δραστηριοτήτων ελεύθερου χρόνου, υποστηρίζεται μερικώς από τη θεωρία του Bourdieu (1984), ενώ υπάρχουν σοβαρές ενστάσεις στο θέμα επιβολής προτύπων από την ΑΤ προς τις κατώτερες τάξεις. Παράλληλα δεν λείπει η κριτική στον Veblen για την απόδοση “ηθικού μειονεκτήματος” στην μη παραγωγική αξιοποίηση του χρόνου, έναντι της εργασίας. Η πρόταση πως η περίοπτησχόλη περιορίζεται λόγω της σπουδαιότητας της περίοπτης κατανάλωσης και της αυξημένης εργασίας που απαιτεί για την εξεύρεση των απαιτούμενων πόρων, τεκμηριώνεται επαρκώς από τη σύγχρονη βιβλιογραφία.

Όσον αφορά την περίοπτη κατανάλωση, συμπεριλαμβανομένης της περίοπτηςσχόλης ως κατανάλωση περίοπτου αγαθού (διασκέδαση, αναψυχή), παρατηρούμε πως η θεωρία του Veblen έχει σημαντική θέση στις μελέτες σχετικά με τα αγαθά πολυτελείας (“Luxury Consumption”). Μάλιστα έχει δοθεί το όνομά του στα αγαθά στα οποία παρατηρείται αύξηση της ζήτησης από τους καταναλωτές όταν αυξάνεται η τιμή τους (“Veblen goods”-“Veblen effect”). Τα κίνητρα αυτών των καταναλωτών, δηλαδή η επίδειξη του πλούτου επιβεβαιώνονται επίσης από τη σύγχρονη βιβλιογραφία, όπως και η πλειονότητα των προτάσεων σχετικά με τα χαρακτηριστικά των περίοπτων αγαθών. Τέλος, η θεωρία του Belk (1988) έρχεται σε συμφωνία με την έννοια της “υποκατάστατης περίοπτης κατανάλωσης”, ενώ επιβεβαιώνεται και η πρόταση πως η σύγχρονη περίοπτη κατανάλωση ασκείται με προσχήματα.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 4^ο

Η Θεωρία της Αργόσχολης Τάξης στην Ιλιάδα του Ομήρου

4.1 Εισαγωγή

Σε αυτό το κεφάλαιο θα προσπαθήσουμε να αναλύσουμε την Ιλιάδα από τη σκοπιά του Veblen., θα εξετάσουμε δηλαδή κατά πόσο οι βασικές έννοιες της ΘtAT, όπως τις παρουσιάσαμε στο προηγούμενο κεφάλαιο, συναντώνται στην κοινωνία της Ιλιάδας.

Η Ιλιάδα είναι ένα ηρωικό έπος, ένα ποίημα δηλαδή το οποίο εξυμνεί κατορθώματα. Ωστόσο μας δίνει πληροφορίες σχετικά με τους οικονομικούς θεσμούς της εποχής. Αναφέρεται στο Μυκηναϊκό πολιτισμό (1600-1100 π.Χ.), αν και έχει αποδειχθεί πως έχει “νοθευθεί” με στοιχεία και από την εποχή του Ομήρου (Γεωμετρική εποχή, 1050-700 π.Χ.). Το λεγόμενο “Ομηρικό ζήτημα” σχετικά με το πως, πότε και από ποιον γράφτηκαν η Ιλιάδα και η Οδύσσεια μένει αναπάντητο έως σήμερα, αν και η φιλολογική κοινότητα συγκλίνει στην άποψη πως μόνο η Ιλιάδα είναι δημιούργημα του Ομήρου (Μπατζόγλου και Πατάκης, 2002).

Η Ιλιάδα αναφέρεται στον Τρωικό πόλεμο, μεταξύ των Αχαιών και των Τρώων. Κεντρικό θέμα της Ιλιάδας είναι ο θυμός (“η μήνις”) του Θεσσαλού ήρωα Αχιλλέα. Αφορμή στέκεται η προσβολή της τιμής του από τον Αγαμέμνονα. Η τιμή και το κατόρθωμα είναι το κεντρικό θέμα της Ιλιάδας. Οι ήρωές της ανταγωνίζονται (και πεθαίνουν) για την τιμή (Μπατζόγλου και Πατάκης, 2002) .

Η τιμή, όμως, κατέχει πολύ σημαντική θέση και στη θεωρία του Veblen, καθώς αποτελεί το πρωταρχικό κίνητρο για τον χρηματικό ανταγωνισμό. Στην εξελικτική θεωρία του, υποστηρίζει πως από το ληστρικό στο ημι-φιλειρηνικό οικονομικό στάδιο, παρατηρήθηκε μια μεταβολή στα κριτήρια απόδοσης τιμής, η οποία επηρέασε τη μορφή του ανταγωνισμού. Στις ενότητες ακολουθώντας τη δομή του προηγούμενου κεφαλαίου, θα εξετάσουμε κατά πόσο αυτά που αναφέρει ο Veblen για τη συγκεκριμένη εποχή αναφορικά με τον ανταγωνισμό και την περίοπτη σπατάλη, παρατηρούνται στην Ιλιάδα.

4.2 Χρηματικός Ανταγωνισμού στην Ιλιάδα

Ο Veblen, αναφέρει σχετικά με το στάδιο της βαρβαρότητας, πως “η οικονομία είναι ένα σύστημα κυριαρχίας, όπου η συμπεριφορά των ατόμων της κοινότητας χαρακτηρίζεται και διαμορφώνεται με βάση τις σχέσεις προσωπικής κυριαρχίας και υποτέλειας” (Veblen, 1899: 286). Κριτήριο για αυτό το διαχωρισμό είναι η ανδρεία αρχικά (κατά το ληστρικό

οικονομικό στάδιο) και η οικονομική ισχύς έπειτα (κατά το ημι-φιλειρηνικό οικονομικό στάδιο).

Η ΑΤ της Ιλιάδας είναι οι Ολύμπιοι θεοί, οι βασιλείς, οι πολεμιστές και ιερείς. Η ανθρωπομορφική λατρεία του δωδεκάθεου με τα ανθρώπινα χαρακτηριστικά και συμπεριφορές δανεισμένα από την ανθρώπινη ΑΤ της εποχής, έρχεται σε συμφωνία με την αναφορά του Veblen στην “υπερφυσική αργόσχολη τάξη” (Veblen, 1899: 336). Η παντοδυναμία της πατριαρχικής φιγούρας του Δία (π.χ. Ιλιάδα, ραψ θ, στ.1-38), που εξουσιάζει θνητούς και αθανάτους, βρίσκεται στην κορυφή ενός συστήματος ιεραρχίας που χαρακτηρίζεται από σχέσεις κυριαρχίας και υποτέλειας. Η ανωτερότητα των θεών έναντι των ανθρώπων, όπως και των βασιλιάδων-πολεμιστών απέναντι στις γυναίκες και τους δούλους είναι εμφανής. Οι συγκρίσεις και η ιεράρχηση της προσωπικής αξίας είναι συχνές τόσο μεταξύ των θεών (π.χ. Δίας-Ποσειδώνας, Ιλιάδα, ραψ. Ο), όσο και μεταξύ των ηρώων, συμμάχων (π.χ. Αχιλλέας-Αγαμέμνονας, Ιλιάδα, ραψ.Α) και αντιπάλων (π.χ. Αχιλλέας-Έκτορας, Ιλιάδα, ραψ.Σ). Ο Δίας είναι αυτός που επιτρέπει στους θεούς να πάρουν μέρος στη μάχη και αργότερα τους επιβάλλει την απόσυρση από αυτή (Ιλιάδα, ραψ. Θ), προκειμένου να εμπλακεί μόνο ο ίδιος. Όταν ο αδερφός του Ποσειδώνας παρακούει την εντολή, τον διατάζει να αποσυρθεί με την απειλή βίας (Ιλιάδα, ραψ. Ο). Οι θεοί εμφανίζονται να φιλονικούν και συχνά να καταφεύγουν στη βία. Στη ραψωδία Φ λαμβάνοντας και οι ίδιοι μέρος στη μάχη, η Αθηνά τραυματίζει τον Άρη και την Αφροδίτη, ενώ η Ήρα την Άρτεμη. Στη ραψωδία Ο, αναφέρεται η βίαη τιμωρία της Ήρας από τον Δία, και γίνεται σαφής η ανωτερότητά του ανάμεσα στους Ολύμπιους θεούς:

*“Για δε θυμάσαι όντας σε κρέμασα ψηλάθε, κι απ’ τα πόδια
δυο αμόνια σου ‘δεσα, και σου ‘σφιξα μ’ ένα σκοινί τα χέρια
ασύντριφτο, χρυσό, και συ έμεινες να κρέμεσαι στα νέφη
και στον αιθέρα; Κι απ’ τον Όλυμπο ψηλά βαρυγκωμούσαν
όλοι οι θεοί, μα δεν edύνουνταν να’ ρθουν και να σε λύσουν’
γιατί όποιον άρπαζα τον τίναζα ψηλάθε απ’ το κατώφλι,
ως πού στη γη να φτάσει ζέψυχος...”*

(Ιλιάδα, ραψ.Ο, στ.18-24)

Οι σχέσεις ισχύος και η επίλυση των διαφορών με τη βία ή τη μάχη που αποδίδονται στους θεούς, δείχνουν και τον τρόπο που λειτουργεί η ομηρική κοινωνία. Ο Veblen (1899: 273) αναφέρει: “στην καθαρότερη ανάπτυξή τους, η ληστρική ιδιοσυγκρασία, η αίσθηση της κυριαρχίας και η ανθρωπομορφική λατρεία ανήκουν όλα μαζί στην βαρβαρική κουλτούρα”. Ο ανταγωνισμός και η επιδίωξη της κυριαρχίας είναι εμφανείς σε όλο το έργο του Ομήρου.

Παρουσιάζονται μέσω μονομαχιών, λεκτικών συγκρίσεων, προσταγών, διαταγών ή απειλών. Άλλοτε συντηρείται μέσα από αθλητικούς αγώνες (“άθλα επί Πατρόκλω”, Ιλιάδα, ραψ. Ψ) και άλλοτε σε ολοκληρωτική μορφή, όπως στις συχνές αναφορές στην (προδιαγεγραμμένη) πτώση της Τροίας (π.χ. Ιλιάδα, ραψ. Η).

Παρ’ όλα αυτά, αν και οι σχέσεις κυριαρχίας και η ιεράρχηση προσωπικής αξίας είναι ξεκάθαρες σε όλο το έργο του Ομήρου, υπάρχουν κάποια στοιχεία που δείχνουν πως η εποχή της Ιλιάδας είναι μια περίοδος αλλαγών σχετικά με την αντιμαχία και την ελεύθερη καταφυγή στη βία, ως μέσο επίλυσης διαφορών. Ο θεσμός της μονομαχίας αν και σχετίζεται άμεσα με το τελευταίο, στην Ιλιάδα παρέχει ενδείξεις και για το αντίθετο. Στην ραψωδία Γ, παρουσιάζεται η μονομαχία των Μενελάου και Πάρη, με έπαθλο την Ελένη και τον πλούτο της Τροίας για τους Αχαιούς και τη λύση της πολιορκίας για τους Τρώες. Πέρα από τη βίαιη φύση της, όμως, η μονομαχία θα αποτρέψει τη συνέχιση του πολέμου. Η απόφαση για τη μονομαχία παρουσιάζεται να χαροποιεί και τις δυο πλευρές, καθώς προδιαγράφεται το τέλος των εχθροπραξιών, δείχνοντας την προτίμηση στην ειρήνη. Αυτό συμφωνεί με την πρόταση του Veblen σχετικά με τη μετάβαση από τη φιλοπόλεμη νοοτροπία του ληστρικού σταδίου στην πιο ειρηνική του ημι-φιλειρηνικού.

Επιπλέον, η αναφορά στη σύνθεση των αντιμαχόμενων στρατευμάτων (Ιλιάδα, ραψ. Β) περιλαμβάνει τριάντα πόλεις συμμαχικές των Αχαιών και είκοσι των Τρώων. Οι εκτεταμένες συμμαχίες δείχνουν πως οι Ομηρικές κοινωνίες έχουν ξεπεράσει την ελεύθερη καταφυγή στη βία του πρώιμου ληστρικού σταδίου, όπου οι σχέσεις διαφορετικών ομάδων ήταν μόνιμα πολεμικές.

Η περιγραφή της ασπίδας του Αχιλλέα (Ιλιάδα, ραψ. Σ) παρέχει πληροφορίες για τις συνθήκες της οικονομικής ζωής της εποχής και εμπεριέχει τόσο ειρηνικές, όσο και πολεμικές σκηνές. Η εξασφάλιση των αγαθών γίνεται είτε με την εργασία, καθώς περιγράφονται σκηνές από τα στάδια της αγροτικής καλλιέργειας και βοσκής, είτε με την αρπαγή (βίαιες σκηνές πολιορκίας πόλης και αρπαγής ζώων). Χαρακτηριστική είναι η αναπαράσταση (στην ασπίδα) ενός περιστατικού αντιδικίας, το οποίο δεν λύνεται βίαια, αλλά με τη βοήθεια των γερόντων της πόλης. Ένας γενικός κανόνας που φαίνεται να ισχύει στην Ιλιάδα είναι πως η αλλαγή αυτή συντελείται πρώτα μέσα στην ομάδα. Ενώ, για παράδειγμα, είναι ηθικά κατακριτέα η αρπαγή ιδιοκτησίας στα πλαίσια της κοινότητας ή της συμμαχικής ομάδας, όπως η απαίτηση του Αγαμέμνονα για παραχώρηση της Βρισηίδας από τον Αχιλλέα (Ιλιάδα, ραψ. Α), εντούτοις παρουσιάζεται τιμητική η ιδιοποίηση της περιουσίας του εχθρού. Η περιγραφή της σφαγής του βασιλιά Ρήσου και της ομάδας του από τον Οδυσσέα και το Διομήδη,

προκειμένου να κλέψουν τα φημισμένα του άλογα, είναι χαρακτηριστική. Συχνή αναφορά γίνεται και στη λεηλασία πόλεων, συμμαχικών της Τροίας:

*“Με τα καράβια κάστρα δώδεκα πάτησα ως τώρα ατός μου,
κι έντεκα λέω πεζός, διαβαίνοντας την καρπερή Τρωάδα’
κι απ’ όλα τούτα εγώ εξεδιάλεγα πολλά και πλούσια κούρσα...”*

(Ιλιάδα, ραψ. Ι, στ. 328-330)

Η απόδοσης τιμής στην Ιλιάδα έχει να κάνει είτε με την ανδρεία, είτε με χρηματικά κριτήρια.

Τιμή - Ανδρεία

Ο Veblen (1899: 258) αναφέρει: “Όπως βρίσκει έκφραση στη ζωή του βαρβάρου, η ανδρεία εκδηλώνεται σε δύο κύριες κατευθύνσεις: δύναμη και δόλος” και “Τα δυο βαρβαρικά χαρακτηριστικά, η θηριωδία και η πανουργία, τείνουν ν’ αποτελέσουν την αρπακτική ψυχοσύνθεση ή διανοητική στάση. Είναι οι εκφράσεις μιας πολύ ιδιοτελούς νοοτροπίας...” (1899: 260).

Στην Ιλιάδα, παρατηρούμε πως η ανδρεία σχετίζεται με τη σωματική δύναμη, το χειρισμό όπλων, το θάρρος και τη θηριωδία και ενίοτε με την εξυπνάδα, την πονηριά και τη στρατηγική στο πεδίο της μάχης.

Στην ραψωδία Α, ο Αχιλλέας εξαναγκάζεται να δώσει την Βρισηίδα στον Αγαμέμνονα. Ο Όμηρος μας πληροφορεί πως η κατοχή της Βρισηίδας από τον Αχιλλέα, είναι προϊόν τιμητικού κατορθώματος:

*“...γιατί ο γρήγορος στα πόδια θεός Αχιλλέας καθόταν στα καράβια
θυμωμένος για την κόρη, την ομορφομαλλούσα κόρη του Βρισέα,
που ύστερα από βαρύ πόλεμο την είχε διαλέξει από τη Λυρνησό για τον
εαυτό του, όταν κυριέψε τη Λυρνησό και τα τείχη της Θήβας,
και σκότωσε τον Μύνητα και τον Επίστροφο, τους κονταρομάχους
γιους του βασιλέα του Εύηνου του γιου του Σελήπιου”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Β, στ. 687-692)

Ο Veblen αναφέρει στην ΘτΑΤ πως στο πρώιμο ληστρικό στάδιο η ιδιοκτησία είναι ομαδική και γίνεται ατομική στο ημι-φιλειρηνικό στάδιο. Από το παρακάτω παράθεμα φαίνεται πως η ιδιοκτησία (τα λάφυρα) αυτή την εποχή, είναι μεν ατομική αλλά περνάει πρώτα από την ομάδα:

*“Την κόρη, οι γιοί που μου ξεδιάλεξαν των Αχαιών να πάρω,
κι εγώ με το σπαθί την κούρσεψα, τρανό πατώντας κάστρο,*

*μέσα απ' τα χέρια μου ο Αγαμέμνονας την πήρε πίσω ο γαύρος,
ο γιος του Ατρέα, θαρρείς κι αφήφιστος πως ήμουν ζωμερίτης”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Π, στ. 56-60)

Ο Αχιλλέας αναγνωρίζεται ως ο πιο “αντρειωμένος” από Αχαιούς και Τρώες. Συνεπώς, η απαίτηση του Αγαμέμνονα ισοδυναμεί με αμφισβήτηση της ανδρείας (και της τιμής) του, και τα γεγονότα που ακολουθούν στοχεύουν στην εμφατική αποκατάστασή της. Η ανδρεία και η τιμή, το “κλέος” (η δόξα) στο πεδίο της μάχης⁸ είναι το κεντρικό θέμα της Ιλιάδας.

*“Μα τώρα έτσι κι αλλιώς μας ζώνουνε του χάρου οι Λάμιες όλους,
αρίφνητες’ θνητός δε δύνεται να τις ξεφύγει. Πάμε
να ιδούμε κάποιο αν θα δοξάσουμε για αν μας δοξάσει κάποιος”*

(Ιλιάδα, ραψ. Μ, στ. 326-328)

Η ανδρεία και τα κατορθώματα, λοιπόν, είναι κυρίαρχα σε όλο το κείμενο. Οι ήρωες ανταγωνίζονται και ιεραρχούνται με βάση την ανδρεία. Οι καλύτεροι πολεμιστές είναι οι βασιλιάδες, η ανώτερη ΑΤ της εποχής. Με κάποιες εξαιρέσεις, η αναφορά στους υπολοίπους γίνεται μόνο για να δώσει μεγαλύτερη αξία στους πρώτους:

*“...οι φάλαγγες οι Αργίτικες απανωτές τραβούσαν
δίχως σωμό στη μάχη’ φώναζε στο ασκέρι το δικό του
κάθε ρηγάρχης’ οι άλλοι αμίλητοι τραβούσαν (τόσα πλήθη
πώς ακλουθούν ποτέ δε θα 'λεγες κι έχουν φωνή στο στήθος)
βουβοί, από φόβο στους ρηγάρχες τους μπροστά’ κι ολόγυρα τους
οι πλουμιστές αρμάτες έλαμπαν, που ως όδευαν φορούσαν”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Δ, στ. 429-434)

Από το κείμενο της Ιλιάδας, γίνεται φανερό η διαβάθμιση της αξίας, με κριτήριο την ανδρεία, και στις τάξεις των βασιλιάδων-πολεμιστών. Ο Όμηρος μας πληροφορεί πως ο Μενέλαος υπερτερεί του Πάρη (Ιλιάδα, ραψ. Γ), ο Έκτορας του Μενελάου (Ιλιάδα, ραψ. Η), ο Αχιλλέας του Έκτορα (Ιλιάδα, ραψ. Χ). Η θηριωδία που επιδεικνύουν κατά τη μάχη είναι η καλύτερη απόδειξη της ανδρείας τους. Το κείμενο της Ιλιάδας βρίθει περιγραφών βίαιων θανάτων, σκυλεύσεων νεκρών, αλλά και παραλληλισμών με αντίστοιχες σκηνές από το ζωικό βασίλειο:

*“Πώς από σκύλους σουβλερόδοντους ξεφεύγοντας δυο λιόντες
μια γίδα αρπάζουν και τη φέρνουνε μες στα πυκνά τα θάμνα,
και την κρατούν με τις μασέλες τους ψηλά απ’ τη γη’ παρόμοια*

---

⁸ Στο κείμενο της Ιλιάδας, η μάχη συχνά χαρακτηρίζεται ως “δοξαντρούσα”.

κι οι δυο αντρειανοί ψηλά κρατώντας τον απ' τ' άρματά τον γδύσαν”.

(Ιλιάδα, ραψ. Ν, στ. 198-201)

Οι ανώτεροι πολεμιστές έχουν το αντίστοιχο παρουσιαστικό. Στην “τειχοσκοπία” (Ιλιάδα, ραψ. Γ), ο “αψηλόκορμος και αρχοντικός” Αγαμέμνωνας, ο “αρχοντόκορμος” Οδυσσέας με τα φαρδιά στήθη, ο “σαραντάπηχος” και “αρχοντοκάμωτος” Αϊάντας γίνονται αντικείμενο θαυμασμού από τον Πρίαμο και τους γέροντες της Τροίας. Πέρα από το παράστημα, εκτιμάται και η σωματική δύναμη:

*“Κοτρώνα ασήκωτη παίρνει ο Διομήδης τότε,
που δυο μαζί δε θα τη σήκωναν απ’ όσοι άνθρωποι ζούνε
τώρα στη γή...”*

(Ιλιάδα, ραψ. Ε, στ. 303-304)

Ο δόλος και η πανουργία, η διοικητική και στρατηγική ικανότητα, συγκαταλέγονται στα χαρακτηριστικά της “ανδρείας” του βαρβάρου, και χαίρουν της αντίστοιχης εκτίμησης, σύμφωνα με το Veblen. Το κείμενο της Ιλιάδας επιβεβαιώνει τα παραπάνω. Ο Οδυσσέας, ο Νέστορας, ο Μενεσθέας, είναι πρόσωπα που τους αναγνωρίζονται αυτές οι “αρετές”. Ο Οδυσσέας είναι “πολυκάτεχος”, “πολύτεχνος”, “πολύγνωμος να κυβερνά”, είχε “του Δία τη γνώση”. Εκτιμάται η πανουργία του και προτιμάται για να συνοδεύσει το Διομήδη στην αποστολή κατασκοπείας στο στρατόπεδο των Τρώων (Ιλιάδα, ραψ. Κ). Η υιοθέτηση της ίδιας στρατηγικής από τους Τρώες, αλλά και η προσφορά δώρων στους “κατασκόπους” και των δυο πλευρών, δείχνουν την εκτίμησή τους τόσο στα πρόσωπα, όσο και στις πρακτικές. Στην αποστολή αυτή ο Οδυσσέας και ο Διομήδης συλλαμβάνουν τον κατάσκοπο των Τρώων και με δόλο αποσπούν πληροφορίες τάζοντάς του πως δεν θα τον σκοτώσουν.

Η στρατηγική ικανότητα του Μενεσθέα είναι άξια θαυμασμού και συγκρίνεται μόνο με αυτή του Νέστορα:

*“Όμοιος του δε στάθηκε ακόμα πάνω στη γη άλλος άξιος
σαν κι’ αυτόν να παρατάζη άρματα και ασπιδοφόρους άντρες·
μόνο ο Νέστορας τον ανταγωνιζόταν, γιατί ήταν μεγαλύτερος του”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Β, στ. 553-555)

Ο Νέστορας είναι αυτός που προτείνει στον Πάτροκλο να φορέσει τα άρματα του Αχιλλέα, ώστε να φοβίσει τους Τρώες και να αναπτρώσει το ηθικό των Αχαιών (Ιλιάδα, ραψ. Λ).

Ο Veblen (1899: 42) αναφέρει: “Κάτω απ’ αυτήν την εκτίμηση, του βαρβαρικού κοινού νου για την αξία ή την τιμή, η αφαίρεση της ζωής φοβερών ανταγωνιστών είναι κάτι το εξαιρετικό έντιμο”. Επίσης, θεωρεί πως το ένστικτο του ανταγωνισμού συχνά αποδεικνύεται ισχυρότερο και από αυτό της αυτοσυντήρησης. Ο Έκτορας, προκειμένου να

μην υποστεί την ταπείνωση της φυγής από τη μάχη, επιλέγει να μονομαχήσει με τον Αχιλλέα (Ιλιάδα, ραψ. Χ), αν και γνωρίζει πως θα σκοτωθεί. Ενδεικτική είναι και η συνομιλία των Μηριόνη και Ιδομενέα:

*“Όσο για μας τους δυο, για τράβηξε ζερβά απ’ τ’ ασκέρι, κάποιον
ευτύς να ιδούμε αν θα δοξάσουμε, για αν κάποιος μας δοξάσει.»*

(Ιλιάδα, ραψ. Ν, στ. 326-327)

Τιμή – Χρηματικά Κριτήρια

Ο Veblen ισχυρίζεται πως κατά το βαρβαρικό πολιτισμικό στάδιο συντελείται μια αλλαγή στα κριτήρια απόδοσης τιμής. Στο πρώιμο ληστρικό στάδιο αυτά αφορούν την ανδρεία των κυνηγών-πολεμιστών. Το υλικό αποτέλεσμα της ανδρείας, τα λάφυρα, ενώ αρχικά είναι αναπόσπαστο μέρος του κατορθώματος, σταδιακά αποκτούν “αυτόνομη” αξία. Με τη μετάβαση στο ημι-φιλειρηνικό οικονομικό στάδιο, αρχίζουν να θεωρούνται τιμητικά τα ίδια, και προσδίδουν τιμή στον κάτοχο, ανεξάρτητα από την προσωπική του ανδρεία. Η απλή κατοχή τους - ανεξάρτητη από το κατόρθωμα - αποτελεί τιμή, ενώ μέχρι το τέλος του ημι-φιλειρηνικού σταδίου η αντίληψη αυτή επεκτείνεται και, τελικά, αφορά τον συνολικό κατεχόμενο πλούτο. Αντίστοιχη πορεία έχει και το αντικείμενο του ανταγωνισμού. Αρχικά αφορά στην ανδρεία στο πεδίο της μάχης, αργότερα στη συλλογή τροπαίων και λαφύρων και, τελικά, σε όλα τα στοιχεία ιδιοκτησίας. Με αυτό τον τρόπο, ο ανταγωνισμός στο πεδίο της μάχης, σταδιακά εξελίσσεται σε χρηματικό ανταγωνισμό.

Σε αντιστοιχία με τη θεωρία του Veblen, η εποχή της Ιλιάδας σηματοδοτεί την έναρξη του χρηματικού ανταγωνισμού. Τα χρηματικά κριτήρια απόδοσης τιμής κάνουν την εμφάνισή τους, αν και ακόμη επικρατούν η ανδρεία και το κατόρθωμα. Στην Ιλιάδα συνυπάρχει η - σε διαφορετικές περιστάσεις - απόδοση τιμής στην ανδρεία, ή στα λάφυρα ως ενδείξεων αυτής, ή στα λάφυρα και το γενικότερο κατεχόμενο πλούτο ως ανεξάρτητο κριτήριο απόδοσης κοινωνικής εκτίμησης.

Σημαντική θέση στην αφήγηση της Ιλιάδας κατέχουν τα λάφυρα. Είδαμε ήδη, πως η Βρισηίδα ήταν λάφυρο, ένδειξη επιτυχούς επιδρομής και ανδρείας του Αχιλλέα. Πιο άμεσο παράδειγμα είναι η σκύλευση, η αφαίρεση της πανοπλίας του εχθρού και η βεβήλωση της σωρού του, μια πράξη που συνοδεύει κάθε σκηνή φόνου που περιγράφεται στο έπος.

*“Ο Έχτορας έσερνε τον Πάτροκλο, σαν πήρε τ’ άρματά του,
με κοφτερό χαλκό απ’ τους ώμους του την κεφαλή να κόψει
και να πετάξει το κουφάρι του θροφή στις Τροίας τους σκύλους”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Ρ, στ. 125-127)

Η σκλάβια (κινητή περιουσία) αλλά και η κατοχή της πανοπλίας (λόγω του συμβολισμού) είναι αδιάσειστες αποδείξεις της νίκης, της ανδρείας του ήρωα. Εκτός όμως από την παραπομπή στο κατόρθωμα, τα λάφυρα έχουν και χρηματικό αντίκρισμα. Ο Όμηρος μας πληροφορεί πως η πανοπλία του Γλαύκου άξιζε εκατό βόδια⁹ και του Διομήδη εννέα (Ιλιάδα, ραψ. Ζ). Επίσης, ενώ δείξαμε πως ο θάνατος του αντιπάλου συνεπάγεται τιμή, η ζωή του μπορεί να έχει χρηματική αξία. Ο αιχμάλωτος μπορεί είτε να πωληθεί, είτε να δοθεί πίσω στην οικογένειά του με την καταβολή λύτρων. Αναφέρεται πως ο Αχιλλέας πούλησε τον αιχμάλωτό του, Λυκάονα στη Λήμνο, έναντι εκατό βοδιών (Ιλιάδα, ραψ. Φ), ενώ φαίνεται πως η πρακτική αυτή ήταν κάτι το σύνηθες:

*“Τους άλλους ο Αχιλλέας ο γρήγορος σαν έπιανε τους γιους μου,
πέρα απ’ τη θάλασσα την άκαρπη στην Ίμπρο τους πουλούσε,
στη Σαμοθράκη, στην ολόισκιωτη, καταχνιασμένη Λήμνο”*

(Ιλιάδα, ραψ. Ω, στ. 751-753)

Στην πρώτη ραψωδία ο ιερέας Χρύσης προσφέρει δώρα στον Αγαμέμνονα προκειμένου να του δώσει πίσω τη Χρυσήίδα, ενώ το ίδιο προτείνει και ο Δόλωνας, ο κατάσκοπος των Τρώων, όταν πέφτει στα χέρια του Οδυσσέα και του Διομήδη:

*“Ζωντάρι πιάστε με, κι αργότερα σας δίνω λύτρα,
τι έχω χρυσάφι και χαλκό και σίδηρο με κόπο δουλεμένο”*

(Ιλιάδα, ραψ. Κ, στ. 373-375)

Ο Αγαμέμνονας προσπαθώντας να πείσει τον Αχιλλέα να ξαναγυρίσει στη μάχη του τάζει μεγαλύτερο μερίδιο από τα λάφυρα:

*“Και τούτα τώρα εντός· κι αργότερα, σαν οι θεοί μας δώσουν
το μέγα κάστρο να πατήσουμε του Πριάμου, και τα κούρσα
οι Αργίτες βάλουμε στο μοίρασμα, τότε να 'ρθείς ατός σου,
το πλοίο σου με χαλκό και μάλαμα περίσσιο να φορτώσεις”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Ε, στ. 277-240)

Βλέπουμε πως η ανδρεία συνδέεται άμεσα με χρηματικές επιδιώξεις. Χαρακτηριστικότερο και συνηθέστερο παράδειγμα είναι το δίλημμα με το οποίο έρχεται αντιμέτωπος ο ήρωας όταν πρέπει να επιλέξει ανάμεσα στη δόξα του φόνου και στην αξία των λύτρων.

---

⁹ Χρησιμοποιούνται σαν μονάδα μέτρησης αξίας.

Υπάρχει, ωστόσο, πλήθος αναφορών στην Ιλιάδα στις οποίες η εκτίμηση αποδίδεται άμεσα με κριτήριο τον κατεχόμενο πλούτο. Το εγκώμιο του Αμφιού εξαντλείται στην αναφορά στον πλούτο του:

“...τον Άμφιο, που 'χε πλήθος κοπάδια, πλήθος είχε χτήματα στην Απαισό”

(Ιλιάδα, ραψ. Ε, στ. 613)

Αντίστοιχα για τον Τυδαία:

*“Μια κόρη του Αδράστου παντρεύτηκε κι αρχοντεμένα εξούσε
σε πλούσιο σπίτι ' σταροχώραφα δικά του πλήθος είχε
κι άλλα πολλά τρογύρα χτήματα με δέντρα και μ' αμπέλια'
κι είχε και πλήθος αρνοκάτσικα...”*

(Ιλιάδα, ραψ.Ξ, στ. 121-124)

και το Διοκλή:

*“...κραζόταν
Διοκλής και ζούσε στην καλόχτιστη Φηρή, τρανός στα πλούτη'
απ' τον Αλφειό κρατούσε η ρίζα του, τον ποταμό που τρέχει
φαρδύς, περνώντας την πυλιώτικη τη χώρα πέρα ως πέρα”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Ξ, στ. 543-546)

Στο κείμενο της Ιλιάδας εντοπίζουμε τιμητικές προσφωνήσεις και χαρακτηρισμούς που έχουν να κάνουν με τη χρηματική αξία, τόσο όσον αφορά α) σε πρόσωπα: ο Δόλωνας αναφέρεται ως “πολύχρυσος και πολύχαλκος” (Ιλιάδα, ραψ. Κ, στ. 315), η Ίρις “χρυσόφτερη” (Ιλιάδα, ραψ. Λ, στ. 184), η Θέτιδα “ακριβή και πολυσέβαστη” κ.ο.κ., β) σε πόλεις: ο Αγαμέμνονας είναι βασιλιάς της “πολύχρυσης Μυκήνας” (Ιλιάδα, ραψ. Λ, στ. 46) και ο Πρίαμος της “πολύχρυσης και πολύχαλκης” Τροίας (Ιλιάδα, ραψ. Σ, στ. 288), αλλά και άλλες περιπτώσεις, όπως τα άλογα του Δία:

*“Φτάνοντας έξεψε στο αμάξι δυο χαλκοπόδαρα άτια,
γοργόφτερα, με χήτες που 'πεφταν χρυσές από το σβέρκο”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Ν, στ. 23-24)

Ακόμη και το σύννεφο το οποίο κάλυψε τις ερωτικές περιπτώξεις του Δία και της Ήρας ήταν χρυσό (Ιλιάδα, ραψ. Ξ, στ. 338).

Ένδειξη άμεσου χρηματικού ανταγωνισμού είναι η αναφορά στον σχετικό πλούτο του Πριάμου:

*“Και συ πιο πριν, ακούμε, γέροντα, χαιράμενος περνούσες'
τι απ' όσους ζουν στη Λέσβο ανάμεσα, στον Μάκαρα τη χώρα,
και στη Φρυγία και στον απέραντον Ελλήσποντο από πάνω,*

δε σε νικούσε ουτ' ένας, γέροντα, σε υγιούς και πλούτη, λένε.”

(Ιλιάδα, ραψ. Ω, στ. 544-547)

Αν και τα χρηματικά κριτήρια έχουν κάνει την εμφάνισή τους, κυρίαρχη αξία στην Ιλιάδα είναι η ανδρεία. Πιο ισχυρή απόδειξη για αυτό αποτελεί η αναίρεση της “μήνιος” του Αχιλλέα. Στην Α ραψωδία συνδέει την τιμή και την εκτίμηση προς το πρόσωπό του με την αρπαγή της Βρισηίδας. Η Βρισηίδα, θυμίζουμε, αντιμετωπίζεται μεν σαν απόδειξη της ανδρείας του Αχιλλέα, αλλά και ως κινητό περιουσιακό στοιχείο, όπως άλλωστε και οι υπόλοιπες σκλάβες. Στην ραψωδία Σ ο Αχιλλέας, μαθαίνοντας το θάνατο του Πάτροκλου, συνειδητοποιεί πως η ύψιστη τιμή δεν έχει να κάνει με τα λάφυρα και τα υλικά αγαθά, αλλά με την “αριστεία” στο πεδίο της μάχης (π.χ. ραψ. Σ, στ. 122-126). Έτσι αποφασίζει να γυρίσει στον πόλεμο, προκειμένου να αποδείξει την κυριαρχία του στο πεδίο της μάχης, αν και γνωρίζει πως με αυτή την απόφαση έρχεται πιο κοντά στο θάνατό του.

4.3 Περίοπτη Σχόλη στην Ιλιάδα

Σύμφωνα με τη θεωρία του Veblen, υπάρχει διαβάθμιση στην αξία των απασχολήσεων και διαχωρισμός σε τιμητικές (μη παραγωγικές) και μη-τιμητικές (παραγωγικές). Ο Veblen, αναφέρει πως στα μέσα του βαρβαρικού πολιτισμικού σταδίου - όπου τοποθετούμε την εποχή της Ιλιάδας - η οικονομία είναι κυρίως αγροτική και κτηνοτροφική και συντελείται από τις παραγωγικές τάξεις των δούλων και ελεύθερων υποτελών. Με την υποβάθμιση του κυνηγιού σε σπορ, η ΑΤ, δηλαδή οι βασιλείς, οι πολεμιστές και οι ιερείς, απαλλάσσεται πλήρως από τις παραγωγικές απασχολήσεις και περιορίζεται στις σχετικές με τη διακυβέρνηση, τον πόλεμο και την τήρηση του λατρευτικού τυπικού. Αναφορικά με το “ένστικτο της εργατικότητας”, αυτό παρατηρείται στην αυθεντική του μορφή στα μέλη της ΠΤ και με τη μορφή του “ληστρικού ενστίκτου” στην ΑΤ.

Η ανάγνωση της Ιλιάδας επιβεβαιώνει τα παραπάνω. Η ΑΤ της εποχής είναι οι ήρωες-πολεμιστές, οι ιερείς και βασιλείς. Αν και η Ιλιάδα είναι ένα ηρωικό έπος και οι περιγραφές ειρηνικών σκηνών λιγοστές, γίνεται φανερό η αποχή της ΑΤ από τις παραγωγικές εργασίες. Οι σκηνές στις οποίες παρουσιάζονται τα μέλη της, όταν δεν είναι σκηνές μάχης, είναι σκηνές ξεκούρασης ή συμποσίων ή αθλητικών αγώνων (“άθλα επί Πατρόκλω”, Ιλιάδα, ραψ. Ψ). Από την άλλη πλευρά, την ΠΤ αποτελούν απρόσωπες ομάδες που ασχολούνται με τις γεωργικές και λοιπές εργασίες. Στην προηγούμενη ενότητα δείξαμε πως η κοινωνική εκτίμηση αποδίδεται με κριτήρια την ανδρεία και τον πλούτο. Αντίστοιχα, μεγαλύτερη

εκτίμηση αποδίδεται στις απασχολήσεις της ΑΤ, οι οποίες συνδέονται τόσο με την ανδρεία, όσο και με τον πλούτο.

Αναφορικά με το “ένστικτο της εργατικότητας”, σε συμφωνία με το Veblen, ο Όμηρος το αποδίδει – στην αυθεντική του μορφή – στην ΠΤ. Χαρακτηριστικές είναι οι περιγραφές των αγροτικών εργασιών, των χαραγμένων στην ασπίδα του Αχιλλέα, όπου διακρίνουμε την οργάνωση και τον επιμερισμό των εργασιών, και τη συνεργασία των αγροτών για το άριστο αποτέλεσμα, αλλά και τον “αργόσχολο” βασιλιά:

*“Κι έβαζε ακόμα απάνω νιόσκαφτο, παχύ, πλατύ χωράφι,
με αφράτο χώμα, τριπλογύριστο ’ πολλοί ζευγάδες μέσα
φέρναν τρογύρα τα ζευγάρια τους κι όργωναν δώθε κείθε’
και κάθε που γύριζαν κι έφταναν στου χωραφιού την άκρα,
τους ζύγωνε ένας και τους έδινε κρασί γλυκό μια κούπα,
στο χέρι καθενός· και γύριζαν στους όργους πίσω εκείνοι,
και στου βαθιού να φτάσουν βιάζονταν του χωραφιού την άκρα.
Κι η γης μαυρολογούσε πίσω τους και φάνταζε οργωμένη,
χρυσή κι ας ήταν τέτοια η τέχνη του μεγάλο θάμα αλήθεια!
Κι έβαζε ακόμα χτήμα απάνω του βασιλικό, κι αργάτες
θέριζαν, κοφτερά στα χέρια τους φουχτώνοντας δρεπάνι·
άλλα χερόβολα σωριάζονταν στο χώμα αράδα αράδα,
κι άλλα τα δέναν με ασταχόσκοινα γερά οι δεματιαστάδες’
κι ήτανε τρεις που τα δεμάτιαζαν, και πίσω τους αγόρια
τρέχαν, μάζευαν τα χερόβολα, στην αγκαλιά τα παίρναν,
και τα ’διναν πιο πίσω’ αμίλητος ο βασιλιάς στεκόταν
με το ραβδί του απάνω στ’ όργωμα, βαθιά του αναγαλλιώντας.”*

(Ιλιάδα, ραψ. Ψ, στ. 541-556)

Από την άλλη πλευρά, το “ληστρικό ένστικτο” προβάλλει ως το κυρίαρχο χαρακτηριστικό της ΑΤ της Ιλιάδας. Η αποχή από την εργασία, η τάση για καταστροφή και η σπατάλη πόρων, χρόνου και προσπάθειας για ιδιοτελείς σκοπούς είναι κοινό χαρακτηριστικό τόσο των Αχαιών, όσο και των Τρώων πολεμιστών, αλλά και των ανώτερων θεοτήτων, των Ολύμπιων θεών. Η ιδιοτέλεια και θηριωδία του “αργόσχολου” βάρβαρου για την οποία κάνει λόγο ο Veblen, είναι χαρακτηριστική των ηρώων του Ομήρου:

(Αχιλλέας:) “Έ, λέει και να ’ταν, Δία πατέρα μου και Φοίβε κι Αθηνά μου,
μήτε ένας απ’ τους Τρώες να ζέφευγε του Χάρου, όσοι και να ’ναι,
μήτε κι Αργίτης, να γλιτώσουμε μονάχα εμείς οι δυο μας,

εμείς και να ξεκεφαλίσουμε της άγιας Τροίας το κάστρο”!

(Ιλιάδα, ραψ. Π, στ. 97-100)

Αν και είναι φανερή η διαφορά αξίας των απασχολήσεων της ΑΤ και της ΠΤ υπέρ των πρώτων, παρατηρούμε περαιτέρω διαβάθμιση αξίας και μέσα στις δυο αυτές κατηγορίες. Σε συμφωνία με τη θεωρία του Veblen, τα κριτήρια διαφέρουν. Το “ένστικτο της εργατικότητας” είναι το κριτήριο αξίας των παραγωγικών απασχολήσεων. Γίνεται ξεχωριστή αναφορά στα πρόσωπα τα οποία διακρίνονται σε κάποια τέχνη:

*“το αγρόνι του Άρμονα, που δούλευε με μαστοριά το ζύλο,
κάθε λογής, κι αγάπη ζέχωρη του 'χε η Αθηνά Παλλάδα”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Ε, στ. 59-60)

Στην ΑΤ, υπάρχουν τα δυο άκρα, οι ανώτεροι πολεμιστές-βασιλείς και οι απλοί πολεμιστές οι οποίοι αναφέρονται ανώνυμα ανά ομάδες:

*“Πώς σε κοπάδια ζάφνου αφύλαχτα χιμίζει απάνω λιόντας,
γίδια για πρόβατα, και ρίχνεται κακιά γιομάτος λύσσα!
παρόμοια κι ο Διομήδης χύθηκε πα στους Θρακιώτες τότε,
κι έσφαξε δώδεκα...”*

(Ιλιάδα, ραψ. Κ, στ. 484-487)

Ενδιάμεσα υπάρχει διαβάθμιση με κριτήριο την ανδρεία και τη διοικητική ιεραρχία. Στη ραψωδία Π, περιγράφεται η οργάνωση του στρατού των Μυρμιδόνων, με επικεφαλής τον Αχιλλέα, δεύτερο στην ιεραρχία τον Πάτροκλο, και τους λοχαγούς Μενεσθέα, Εύδωρο, Πείσαντρο, Φοίνικα και Αλκιμέδοντα να ακολουθούν με δύναμη πεντακοσίων ανδρών ο καθένας.

Στην ανώτερη ΑΤ παρατηρούμε έναν ανταγωνισμό, ενδεικτικό των μεταβολών που συντελούνται αυτή την εποχή στην κοινωνία, αλλά και των ειδικών συνθηκών του πολέμου. Αν και αρχικά ο Αγαμέμνονας επιβάλλεται με τη στρατιωτική και διοικητική ισχύ του έναντι τόσο του ιερέα Χρύση, όσο και του πολεμιστή Αχιλλέα¹⁰, εντούτοις αναγκάζεται να υποχωρήσει και στις δυο περιπτώσεις. Από τη μια πλευρά η ανιμιστική αντίληψη είναι ισχυρή και ο λοιμός στο στρατόπεδο των Αχαιών αποδίδεται στο θεό Απόλλωνα, προστάτη του ιερέα, και από την άλλη αποδεικνύεται πολύ ισχυρή και η αξία της ατομικής ανδρείας. Ο Αγαμέμνονας προκειμένου να σταματήσει ο λοιμός στην πρώτη περίπτωση και η επέλαση των Τρώων στη δεύτερη, αναγκάζεται να υποχωρήσει. Σε αντιστοιχία με τη θεωρία του

---

¹⁰ Στη ραψωδία Β, αναφέρεται πως ο Αγαμέμνονας ηγείται στόλου εκατό πλοίων έναντι πενήντα του Αχιλλέα. Επιπλέον έχει οριστεί αρχηγός της εκστρατείας.

Veblen ο Αχιλλέας και ο ιερέας αντιπροσωπεύουν την ΑΤ του ληστρικού σταδίου και ο Αγαμέμνονας την ΑΤ της εποχής που έρχεται, του ημι-φιλειρηνικού οικονομικού σταδίου.

Ενδιαφέρον παρουσιάζει η περίπτωση του Ήφαιστου, ο οποίος αν και μέλος της ΑΤ, αναφέρεται ως δεινός τεχνίτης με κατασκευαστική ευφυΐα, στοιχεία που παραπέμπουν στο “ένστικτο εργατικότητας” της ΠΤ :

*“Να πηγαινόρχεται τον πέτυχε στα φουσερά ιδρωμένος
με βιάση, τι είκοσι μαστόρευε μονοφορας τριπόδια¹¹,
Στο στέριο γύρω αρχονταρίκι του να στέκουν τοίχο τοίχο.
Μαλαματένιες ρόδες άρμοζε στον καθενού τον πάτο,
μες στον θεών μοναχοσάλευτα τη σύναξη να μπαίνουν
και πίσω να γυρνούν στο σπίτι του—που να σαστίζει ο νους σου”!*

(Ιλιάδα, ραψ. Σ, στ. 372-377)

Εντούτοις, οι κατασκευές του, φτιαγμένες από πολύτιμα υλικά, χαρακτηρίζονται από σπατάλη πόρων και η χρησιμότητα τους αποσκοπεί είτε στην καταστροφή (π.χ. οπλισμός Αχιλλέα), είτε στην προαγωγή της περιοπτήςσχόλης, όπως στο παραπάνω απόσπασμα με την κατασκευή αυτόματων σκευών για την εξυπηρέτηση των θεών ή την κατασκευή ρομποτικών υπηρετών:

*“και τρέχαν δίπλα του ν’ ανεβαστούν το ρήγα
χρυσές δυο βάγιες, απαράλλαχτες με ζωντανές κοπέλες·
ξυπνάδα και μιλιά και δύναμη, τα 'χουν κι αυτές, κι ακόμα
οι αθάνατοι θεοί τους έμαθαν πάσα γυναικεία τέχνη”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Σ, στ. 417-420)

Η περιοπτήσχόλη του Veblen, εντοπίζεται στην Ιλιάδα στις δραστηριότητες της ΑΤ, τόσο των θεών, όσο και των ανθρώπων. Όπως αναφέρθηκε ήδη, οι δραστηριότητες αυτές έχουν μη παραγωγική φύση (συμπόσια, συμμετοχή σε αθλήματα κ.λπ.). Άλλωστε ο θεσμός της δουλειάς της εξασφαλίζει τους απαραίτητους πόρους τόσο για τη διαβίωση, όσο και για τη σπατάλη. Οι δραστηριότητες αυτές απευθύνονται αποκλειστικά σε μέλη της ΑΤ. Αυτό παρατηρείται στην επιλογή των συμμετεχόντων τόσο στους αγώνες προς τιμήν του Πατρόκλου (Ιλιάδα, ραψ. Ψ) όσο και στο συμπόσια. Ο Αγαμέμνονας μετά τη λήξη της μονομαχίας του Αίαντα και του Έκτορα καλεί σε συμπόσιο μόνο την ανώτερη ΑΤ των Αχαιών:

“Και πρώτα κράζει να 'ρθει ο Νέστορας κι ο Ιδομενέας ο ρήγας,

---

¹¹ Τρίποδας στον Όμηρο είναι η μπρούτζινη χύτρα ή καζάνι με τρία πόδια (Liddell and Scott, 2007)

*μετά τους δυο τους Αίαντες φώναζε και τον τρανό Διομήδη,
στερνά τον Οδυσσέα προσκάλεσε, ποτ'χε του Δία τη γνώση.
Μόνο ο Μενέλαος ο βροντόφωνος ακάλεστος επήγε,
καλά τον αδερφό του ζέροντας, το πόσες έγνοιες είχε”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Β, στ. 405-410)

Η αντιπροσωπευτική σχόλη που αναφέρεται στην ΘτΑΤ, επίσης παρατηρείται στην Ιλιάδα. Οι σύζυγοι των ηρώων σχετίζονται μαζί τους με μια σχέση ιδιοκτησίας-γάμου, η οποία διαδέχεται μια - επίσης - σχέση ιδιοκτησίας με τον πατέρα τους. Η αναφορά στην Ανδρομάχη, κόρη του Ηετίωνα και σύζυγο του Έκτορα είναι ενδεικτική:

*“...τη μέρα που την πήρεν ο Έχτορας ο κρανοσειστής ταίρι,
στον Ηετίωνα μύρια δίνοντας γι' αντίμεμά της δώρα...”*

(Ιλιάδα, ραψ. Χ, στ. 471-472)

Ο Veblen (1899: 73) αναλύοντας τη θέση της γυναίκας αναφέρει σχετικά: “εξακολουθεί βέβαια να είναι κινητή ιδιοκτησία του άνδρα της, όπως ήταν κινητή ιδιοκτησία του πατέρα της πριν από την αγορά, αλλά κρατάει ταυτόχρονα από το αριστοκρατικό αίμα του πατέρα της: και άρα υπάρχει μια ηθική ασυνέπεια στο να τη φορτώνουν με τις εξευτελιστικές απασχολήσεις των ομοιοβάθμιών της υπηρετών”. Πράγματι, η Ανδρομάχη, όπως και όλες οι γυναίκες της ΑΤ (Ηρα, Ελένη, Θέτιδα κ.λπ.), με εξαίρεση ίσως την ύφανση¹², απολαμβάνουν την αποχή από τις παραγωγικές ασχολίες, η οποία οφείλεται στον πλούτο των συζύγων τους. Συχνά χαρακτηρίζονται ως “λευκώλενοι”¹³ ή “αργυρόπεζαι”¹⁴, τονίζοντας την αποχή από χειρωνακτικές υπαίθριες εργασίες. Σχόλη όμως απολαμβάνουν και οι βάγιες, σκλάβες με αρμοδιότητες σχετικές με την συνοδεία της συζύγου και την φροντίδα των βρεφών:

*“...ωστόσο την κρουσταλλοβράχιονη δε βρήκε εκεί Αντρομάχη’
τι με το γιο της και τη βάγια της την ομορφομαντούσα;
στο καστροπύργι απάνω κλαίγοντας, βογγώντας εστεκόταν”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Ζ, στ. 371-373)

“Η κατοχή και η συντήρηση σκλάβων, που απασχολούνται στην παραγωγή αγαθών μαρτυράει πλούτο και ανδρεία, αλλά η συντήρηση υπηρετών, οι οποίοι δεν παράγουν τίποτα μαρτυράει ακόμη μεγαλύτερο πλούτο και υψηλότερη θέση” (Veblen, 1899: 80). Η παρουσία

¹² Ο Veblen μάλλον θα τη χαρακτήριζε αργόσχολη δραστηριότητα, καθώς δεν προκύπτει χρησιμότητα του προϊόντος της.

¹³ Λευκ-ώλενος, -ον (ώλένη), είναι κατά τον Όμηρο και τον Ησίοδο αυτός που έχει λευκούς βραχίονες (Liddell and Scott, 2007).

¹⁴ Αργυρο-πέζα, ή, είναι αυτή που έχει ασημένια πόδια (Liddell and Scott, 2007).

πλήθους βαγιών τονίζει τησχόλη της συζύγου (Ανδρομάχη) και τον πλούτο του επικεφαλής του οίκου (Εκτορας):

*“Κι ήταν σε λίγο στο καλόφτιαχτο το αρχοντικό φτασμένη
του αντροφονιά του Εχτόρου, κι έσμιζε κει μέσα με τις βάγιες·
λίγες δεν ήταν, κι όλες άσκωσαν μαζί το μοιρολόγι”.*

(Ιλιάδα, ραψ .Ζ, στ. 497-499)

Ανάλογησχόλη σύμφωνα με το Veblen απολαμβάνουν και οι ιερείς της εποχής. Η δυνατότητα του ιερέα Χρύση (Ιλιάδα, ραψ. Α) να δώσει δώρα “αρίφνητα” (αμέτρητα) στον Αγαμέμνονα για να πάρει πίσω τη Χρυσήδα, τον κατατάσσει στην ΑΤ. Ησχόλη που απολαμβάνει ο Χρύσης όμως, προκύπτει μονάχα από το γεγονός πως είναι “λειτουργός” του θεού Απόλλωνα, οπότε μπορεί να θεωρηθεί “αντιπροσωπευτική” (αντί του θεού). Οι αρμοδιότητές του και η τήρηση του λατρευτικού τυπικού σε τρεις διαφορετικές πόλεις ως ιερέας (Χρύσα, Κίλλα και Τένεδος, Ιλιάδα, ραψ. Α), ενδεχομένως να είναι κοπιώδεις - αλλά όπως έχει ήδη αναφερθεί - η περίοπτησχόλη “δεν σημαίνει οκνηρία ή εφησυχασμό” (Veblen, 1899: 63), αλλά την μη παραγωγική εκμετάλλευση του χρόνου και της προσπάθειας.

4.4 Περίοπτη Κατανάλωση στην Ιλιάδα

Αναφέραμε σε προηγούμενο κεφάλαιο, πως ο βάρβαρος του ληστρικού σταδίου καταναλώνει τα καλύτερα αγαθά της ομάδας στην οποία ανήκει και στις μεγαλύτερες δυνατές ποσότητες, σαν ανταμοιβή για το ρόλο του ως θεματοφύλακες της ασφάλειας και επιβίωσης της ομάδας (Veblen, 1899). Ο διάλογος που αποδίδεται στους Λυκίους¹⁵ ήρωες Γλαύκο και Σαρπηδόνα επιβεβαιώνει με ακρίβεια τα παραπάνω:

*“Γλαύκο, γιατί σε τόσο ζέχωρη τιμή τους δυο μας έχουν,
με κρέατα, με ποτήρια ξέχειλα, πα στην κορφή της τάβλας,
μες στη Λυκία, κι ο κόσμος σύψυχος σάμπως θεούς μας έχει;
Τρανό μετόχι μας εχάρισαν στους όχτους πλάι του Ξάνθου
να το χαιρόμαστε, πανέμορφο, με αμπέλια, με χωράφια.
Γι’ αυτό πρεπό ’ναι να στεκόμαστε μέσα στους πρώτους τώρα
απ’ τους Λυκιώτες, και να πέφτουμε μες στη φωτιά της μάχης.
Τούτα να πει κάποιος χαλκόφραχτος Λυκιώτης βλέποντας μας:
„Αλήθεια, ανάξια οι βασιλιάδες μας δε ρηγαδεύουν, όχι,
μες στη Λυκία, δεν τρώνε ανώφελα και τα παχιά τ’ αρνιά μας*

¹⁵ Από τη Λυκία περιοχή στη νοτιοδυτική Μ. Ασία.

*και πίνουν και κρασί μελόγλυκο, τι έχουν αντρεία περίσσια,
και μες στους πρώτους πρώτους μάχονται Λυκιώτες εδώ πέρα".*

(Ιλιάδα, ραψ. Μ, στ. 310-321)

Η σπατάλη πόρων, όπως ορίσαμε την “περίοπτη κατανάλωση” του Veblen, γίνεται εύκολα αντιληπτή στην Ιλιάδα. Αγαθά και υπηρεσίες με τα βασικά χαρακτηριστικά της περίοπτης κατανάλωσης, δηλαδή τη (σχετική) δαπανηρότητα και έλλειψη χρησιμότητας, εμφανίζονται να καταναλώνονται από την ΑΤ της Ιλιάδας. Τα αγαθά είναι εκλεκτά τρόφιμα, οπλισμός, κτήρια, οικιακά σκεύη, ζώα κλπ., ενώ στις υπηρεσίες εντοπίσαμε τη λατρεία των θεών και τις υπηρεσίες των δούλων συντροφιάς.

Οι περιγραφές των όπλων, πανοπλιών και αρμάτων των ηρώων της Ιλιάδας είναι λεπτομερείς και μας δίνουν στοιχεία για τα υλικά που χρησιμοποιήθηκαν, τον τρόπο που κατασκευάστηκαν και, σε κάποιες περιπτώσεις, το ιστορικό τους. Αν και ο οπλισμός είναι κατά βάση από χαλκό, με εξαιρέσεις όπως η “ολόχρυση αρμάτα” του βασιλιά Ρήσου (Ιλιάδα, ραψ. Κ), είναι άφθονες οι αναφορές σε διακοσμητικά στοιχεία από πολύτιμα μέταλλα. Το τόξο του θεού Απόλλωνα από ασήμι, το λοφίο στο κράνος του Αχιλλέα από χρυσό, τα θηλύκια των κνημίδων του Πάρη από ασήμι, το λουρί της ασπίδας του Αγαμέμνονα επίσης από ασήμι, είναι μερικές μόνο από αυτές. Αξιοσημείωτο είναι πως αφιερώνονται εκατό τριάντα οκτώ (138) στίχοι, μόνο για την περιγραφή της ασπίδας του Αχιλλέα (Ιλιάδα, ραψ. Σ, στ. 478-616), την οποία κατασκεύασε ο θεός Ήφαιστος. Παρ’ όλα αυτά, γίνεται πολύ μικρή αναφορά στα λειτουργικά χαρακτηριστικά της, ενώ δίνεται βαρύτητα στις περίτεχνες σκαλιστές παραστάσεις από πολύτιμα υλικά (χρυσός και ασήμι) που την κοσμούν. Τόσο τα υλικά που χρησιμοποιούνται, όσο και η εγχάραξη των σκηνών, δεν προσθέτουν κάτι στην λειτουργικότητα της ασπίδας και, συνεπώς, αποτελούν σπατάλη πόρων, και (θεϊκού) χρόνου και προσπάθειας. Παραθέτουμε την περιγραφή της ασπίδας της Αθηνάς, όπου γίνεται αναφορά και στην χρηματική αξία των διακοσμητικών στοιχείων:

*“...γοργά ορδινιάζαν, κι η γλαυκόματη μαζί Αθηνά,
κρατώντας το βροντοσκούταρο το ατίμητο κι αθάνατο κι αιώνιο,
που κρόσσια είχε εκατό και ολόχρυσα κρέμονταν από κάτω,
όλα καλοπλεγμένα, κι άξιζαν βόδια εκατό καθένα”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Β, στ. 445-449)

Αντίστοιχες αναφορές γίνονται και για τα άρματα των ηρώων. Το άρμα του βασιλιά των Θρακών Ρήσου είναι από χρυσό και ασήμι (Ιλιάδα, ραψ. Κ), ενώ η σκηνή της ετοιμασίας του άρματος της Ήρας παρέχει ποικίλα ερείσματα στη θεωρία του Veblen, όσον αφορά τη σπατάλη πόρων:

*“Κι η Ήρα με βιάση τ’ άτια εσύνταζε τα χρυσοχαλινάτα,
μες στις θεές η πρώτη, του τρανού του Κρόνου η θυγατέρα’
κι η Ήβη γοργά τις ρόδες άρμωσε ζερβά δεξιά απ’ τ’ αμάξι,
τις χάλκινες, τις οχταδράχτινες, στο σιδερένιο αζόνι.
Μαλαματένιος, ακατάλυτος ο γύρος τους, κι απάνω
στεφάνια περασμένα χάλκινα, που να σαστίζει ο νους σου,
κι από καθάριο ασήμι ολόγυρα στις άκρες κεφαλάρια.
Λουριά από ασήμι κι από μάλαμα κρατούσαν στεριωμένη
την κάσα του αμαξιού, κι ολόγυρα δυο γύροι την έζωναν.
Κι είχε μπροστά τιμόνι ολόγυρο. Στην άκρη εκεί στεριώνει
τον όμορφο ζυγό από μάλαμα, και τα πανώρια δένει
μαλαματένια απάνω νιόλουρα, και ζεύει ατή της η Ήρα
τα γρήγορα άλογα της, πόλεμο κι αντάρες λαχταρώντας”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Ε, στ. 720-733)

Σχετικά με τα παραπάνω, παρατηρούμε πως η χρήση των πολύτιμων υλικών δεν εξυπηρετεί κάποιον εμφανή λειτουργικό σκοπό (αλλά σπατάλη πόρων), η Ήρα διακατέχεται από πολεμική διάθεση, όπως αρμόζει σε ένα μέλος της ΑΤ της εποχής (“ληστρικό ένστικτο”), ενώ την ετοιμασία την κάνει η Ήβη, μια ιεραρχικά κατώτερη θεότητα (συμβάλει στην περίοπτη σχόλη της Ήρας).

Περίοπτη κατανάλωση εντοπίζουμε και στις περιγραφές κτηρίων, ναών, παλατιών κλπ. Το παλάτι του Ήφαιστου είναι φτιαγμένο εξολοκλήρου από χαλκό από τα χέρια του ίδιου του θεού (σπατάλη πόρων και προσπάθειας):

*“...η Θέτη η χιοναστράγαλη έφτανε στο αρχοντικό του Ηφαίστου,
που απ’ όλων των θεών ξεχώριζε, στραφταλιστό, αναιώνιο,
κι όλο χαλκό, που ο Κουτσοπόδαρος το ‘χε φτιαγμένο ατός του”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Σ, στ. 369-371)

Ο Veblen (1899) αναφέρει πως η ανθρωπομορφική λατρεία της εποχής, είναι ένα είδος περίοπτης κατανάλωσης. Προσεγγίζοντας από αυτή τη σκοπιά την Ιλιάδα, παρατηρούμε ένα συνεχές αλισβερίσι μεταξύ θεών και ανθρώπων, όπου οι πρώτοι καταναλώνουν εκλεκτά δώρα και θυσίες και οι δεύτεροι προστασία. Η φυσική πατρότητα (ή μητρότητα) κάποιων ηρώων αποδίδεται σε θεούς, όπως του Αχιλλέα στη Θέτιδα, του Σαρπηδόνα στο Δία, του Αινεία στην Αφροδίτη κλπ., ενώ συχνά παρουσιάζονται με ενεργή συμμετοχή στη μάχη. Παραθέτουμε δυο σκηνές, αντιπροσωπευτικές αυτής της δοσοληψίας, με πρωταγωνιστές το Διομήδη και την Αθηνά:

*(Διομήδης:) “Όμοια και μένα τώρα βοήθησε και φύλαγε με, αν θέλεις,
και θα σου σφάξω φαρδιοκούτελη, μονόχρονη δαμάλα,
αδάμαστη, που δεν την έβαλαν ακόμα στο ζυγό της·
τέτοια θα σφάξω εγώ, τα κέρατα περιχρυσώνοντάς της”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Κ, στ. 291-294)

*“Είπε, και ρίχνει από στον Πάνταρο, και τη ριζιά η Παλλάδα -
στη μύτη, πλάι στο μάτι, εδρόμωσε’ τ’ άσπρα του εδιάβη δόντια
ο ανέσπλαχνος χαλκός και θέρισε τη γλώσσα από τη ρίζα,
και στο σαγόνι κάτω επρόβαλε του κονταριού του η μύτη”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Ε, στ. 290-293)

Επιπλέον, σχετικά με τις λατρευτικές συνήθειες της εποχής, ο Veblen (1899) αναφέρει πως, καθώς αποδίδονται στους θεούς χαρακτηριστικά και συνήθειες βασιλέων, ησχόλη και η κατανάλωση των ιερέων έχει “αντιπροσωπευτική” φύση, για λογαριασμό των θεών. Ο Veblen αναφέρει πως η σχέση του ιερέα με τη θεότητα είναι μια σχέση υποτέλειας, αντίστοιχη με αυτή της συζύγου και των δούλων με την κεφαλή του οίκου ή του νοικοκυριού. Η κατανάλωση των ιερέων και των συζύγων – μελών της ΑΤ έχει “περίοπτα” χαρακτηριστικά, ενώ των δούλων συνήθως περιορίζεται στα απαραίτητα για την επιβίωση αγαθά: ρουχισμό, στέγαση και τροφή. Άλλο σημείο στο οποίο εντοπίζουμε αντιπροσωπευτική κατανάλωση, είναι τα συμπόσια, όπου οι καλεσμένοι καταναλώνουν εκλεκτά τρόφιμα σε περίτεχνα σκεύη από πολύτιμα υλικά, και υπηρεσίες εξειδικευμένου υπηρετικού προσωπικού. Πέρα από τα στοιχεία σπατάλης πόρων και προσπάθειας, η κατανάλωση αυτή γίνεται για λογαριασμό του οικοδεσπότη και παραπέμπει άμεσα στη δική του χρηματική αντοχή. Ενδεικτικά παραθέτουμε το γεύμα που προσφέρει ο Νέστορας στον Μαχάονα με τη βοήθεια της βάγιας του, Εκαμήδης:

*“Αυτή μπροστά τους γαλαζόποδο, πανώριο, торνεμένο
τραπέζι πρώτα τώρα απίθωσε, κι απάνω του ακουμπούσε
κανίστρι χάλκινο, και μέσα του κρομμύδι για προσφάγι,
να πίνουν, μέλι ακόμα ολόξανθο και κρίθινο άγιο αλεύρι,
στερνά την ώρα κούπα, ο γέροντας που ‘χε απ’ την Πύλο φέρει,
την πλουμισμένη με χρυσόκαρφα, και τέσσερα τη ζώναν
αφτιά’ σε κάθε αφτί δεξόξερβα χρυσά βοσκολογουσαν
δυο περιστέρια, κι από κάτω της διπλοί βρίσκονταν πάτοι”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Α, στ. 627-635)

Τα έπαθλα των αγώνων προς τιμήν του Πατρόκλου, αποτελούν αντικείμενο αντιπροσωπευτικής κατανάλωσης των ηρώων-αθλητών, καθώς αποτελούν ένδειξη πλούτου για τον Αχιλλέα:

*“...Τότε ο Αχιλλέας τ’ ασκέρι
λέει να μη φύγει, μον’ καθίζοντας ν’ ανοίξει τόπο γύρα.
Και στήνει αγώνες, κι από τ’ άρμενα για όσους νικήσουν βγάζει
λεβέτια και τριπόδια κι άλογα και βόδια και μουλάρια,
και ακόμα σίδερο σταχτόμαυρο κι ωριοζωσμένες σκλάβες.
Βάζει τρανά βραβεία στους γρήγορους αλογολάτες πρώτα,
μια σκλάβα, τέχνες αψεγάδιαστες που κάτεχε, κι ακόμα
τρανό λεβέτι εικοσιδυόλιτρο, με αρβάλια, να τα πάρει
ο πρώτος· κι έβαζε στο δεύτερο να πάρει μια φοράδα
άζευτη ακόμα, εξαχρονίτικη, μουλάρι γκαστρομένη·
και για τον τρίτο πάλε ακίνιαστο λεβέτι βάζει κάτω,
που έπαιρνε λίτρες μέσα τέσσερεις, στραφταλιστό, πανώριο’
και για τον τέταρτο δυο τάλαντα χρυσάφι βάζει απόφιο,
και κούπα ακίνιαστη, διπλόγουβη, στερνά του πέμπτου βάζει”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Ψ, στ. 257-270)

Η αντιπροσωπευτική κατανάλωση αφορά ακόμα και τα άλογα των ηρώων:

*“...τα άλογα τους, καθένα κοντά στο άρμα του,
στεκόταν τρώγοντας λωτό και βαλτοθρεμμένο σέλινο”.*

(Ιλιάδα, ραψ. Β, στ. 776)

Τα αγαθά που καταναλώνουν οι ήρωες της Ιλιάδας, εμπεριέχουν σε μεγαλύτερο ή μικρότερο βαθμό το βασικό χαρακτηριστικό των “περίοπτων” αγαθών του Veblen: είναι δυσανάλογα δαπανηρά σε σχέση με τη λειτουργικότητά τους. Υπάρχει, όμως, ακόμη ένα χαρακτηριστικό, το οποίο παρουσιάζεται στην ΘτΑΤ (Veblen, 1899: 146-147) και εμφανίζεται συχνά στην Ιλιάδα, και αφορά το συμβολισμό του αγαθού. Αναφέρονται αγαθά, τα οποία παραπέμπουν στο “ληστρικό ένστικτο”, την τάση για ανταγωνισμό και κυριαρχία. Τα όπλα του Αχιλλέα, τα οποία χρησιμοποιεί ο Πάτροκλος στην ραψωδία Π, είναι τέτοια αγαθά. Συνεπώς με τη θέση του Veblen, παρουσιάζονται φτιαγμένα από πολύτιμα υλικά και, παράλληλα, η ανδρεία του Αχιλλέα και η θεϊκή τους κατασκευή τα καθιστούν ανίκητα. Για να μπορέσει ο Έκτορας να σκοτώσει τον Πάτροκλο, θα πρέπει να μεσολαβήσει ο προστάτης θεός του Έκτορα, Απόλλωνας και να τον αφοπλίσει:

“Και το βαρύ, τρανό, το ασήκωτο, το χαλκαρματωμένο

*μακρόσκιωτο κοντάρι του 'σπάσε χίλιες μεριές στα χέρια'
πέφτει κι η ασπίδα από τους ώμους του με τα λουριά της χάμω'
την ίδιαν ώρα λύνει ο Απόλλωνας το θώρακα του ο ρήγας·
αντράλα επλάκωσε τα φρένα του, του λύθηκαν τα γόνα,
κι εστάθη σασισμένος” ...*

(Ιλιάδα, ραψ. Π, στ. 801-805)

Σε μια άλλη περίπτωση, η έμφαση που δίνεται στην -επίσης- θεϊκή προέλευση του (χρυσού) ραβδιού του Αγαμέμνονα και στην ανδρεία των προηγούμενων κατόχων με τη χρήση αντίστοιχων επιθέτων προσδίδει κύρος στον ομιλητή:

*“...Τότε ο Αγαμέμνονας ασκώθη ο πρωταφέντης,
κρατώντας το ραβδί στο χέρι του, τρανή του Ηφαιίστου τέχνη'
στο Δία, το γιο του Κρόνου, κάποτε το 'χε χαρίσει εκείνος,
κι ο Δίας του Αργοφονιά το εχάρισε, του ψυχοπερατάρη,
κι ο Ερμής το χάρισε στον Πέλοπα τον αλογάρη πάλε,
κι ο Πέλοπας του Ατρέα το χάρισε του πρωτοστρατολάτη,
και στο Θυέστη ο Ατρέας πεθαίνοντας το βαριοκοπάδαρη,
κι ο Θυέστης πάλε του Αγαμέμνονα κληρονομιά το αφήκε,
πλήθος νησιά και την Αργίτικη για ν' αφεντεύει χώρα.
Πάνω σ' αυτό ακουμπώντας κίνησε το λόγο στους Αργίτες” ...*

(Ιλιάδα, ραψ. Β, στ. 100-105)

Σημειώνουμε πως αν και η Ιλιάδα είναι – ουσιαστικά – ένα λογοτεχνικό κείμενο με πλήθος εμφανών φανταστικών στοιχείων, η έμφαση που δίνεται στην σπατάλη πόρων, χρόνου και προσπάθειας παρέχει σοβαρές ενδείξεις για τις συνήθειες των ανθρώπων της εποχής.

4.5 Συμπεράσματα

Η Ιλιάδα αποτελεί μια σημαντική πηγή πληροφορίας για τις πρώιμες ελληνικές κοινωνίες που διαμορφώθηκαν μετά τη Μυκηναϊκή καταστροφή (Σκοτεινοί Αιώνες της Ελλάδας, 12^{ος}-8^{ος} αιώνας π.Χ.). Αν και το έργο έχει λογοτεχνική και όχι ιστορική υφή, η σημασία του ως πηγή πληροφοριών για την εποχή είναι τεράστια γιατί αποτελεί ένα από τα ελάχιστα διαθέσιμα γραπτά κείμενα εκείνης της περιόδου, δεδομένου ότι η Γραμμική Β' που χρησιμοποιεί ο Μυκηναϊκός πολιτισμός έχει εγκαταλειφθεί και υπάρχει ανάκτηση της γραφής αρκετούς αιώνες αργότερα (στον 9^ο αιώνα π.Χ.). Η εποχή αυτή της αρχαίας ελληνικής

ιστορίας έχει μεγάλο ενδιαφέρον διότι πρόκειται για την χρονική περίοδο που οι οικονομικές, πολιτικές και κοινωνικές δομές του προκλασικού και κλασικού πολιτισμού αρχίζουν να παίρνουν την πρώτη τους μορφή.

Στο κεφάλαιο αυτό προσπαθήσαμε να αναλύσουμε την κοινωνία και οικονομία της Ιλιάδας χρησιμοποιώντας το εννοιολογικό πλαίσιο της ΘτΑΤ του Veblen. Πυλώνες του πλαισίου αυτού αποτελούν οι έννοιες του *Χρηματικού Ανταγωνισμού*, της *Περίπτωσης Σχόλης* και της *Περίπτωσης Κατανάλωσης*. Για να το κάνουμε αυτό εντοπίσαμε και απομονώσαμε τις σχετικές πληροφορίες στο έπος της Ιλιάδας, αναλύοντας τον ανταγωνισμό, την κατανάλωση, την απασχόληση και εργασία, τα ήθη και τις αξίες και την ταξική κοινωνική δομή της εποχής. Αν και τα στοιχεία είναι σχετικά περιορισμένα, θεωρούμε πως η συνολική πληροφόρηση για την οργάνωση, τη δομή, το θεσμικό πλαίσιο και τις ηθικές αξίες της εποχής είναι ικανοποιητική για την εξαγωγή σχετικών συμπερασμάτων.

Μια πρώτη παρατήρησή μας αφορά την ταξική δομή της κοινωνίας με το σαφή διαχωρισμό της ΑΤ από την ΠΤ, καθώς και η αντιστοίχιση του ληστρικού ενστίκτου στην πρώτη και του ενστίκτου της εργατικότητας στη δεύτερη. Ωστόσο, ο ρόλος και η σημασία της ανδρείας, της τιμής, των υλικών αγαθών και του χρηματικού πλούτου παρουσιάζει σχετικές ασάφειες, έτσι ώστε μπορούμε να ισχυριστούμε ότι το έργο αναφέρεται σε μια μάλλον μεταβατική περίοδο από το ληστρικό στο ημι-φιλειρηνικό οικονομικό στάδιο, καθώς περιλαμβάνει ταυτόχρονα στοιχεία και από τα δύο. Βέβαια, αυτό μπορεί να οφείλεται και στο γεγονός ότι ενώ η Ιλιάδα ιστορικά διαδραματίζεται στη Μυκηναϊκή εποχή (12^{ος} αιώνας π.Χ.) ο Όμηρος μέσα από την αφήγηση του μας μεταφέρει πολλά στοιχεία της περιόδου στην οποία έζησε ο ίδιος (μέσα του 8^{ου} αιώνα π.Χ.), προκαλώντας σύγχυση ως προς τα πολιτικά, κοινωνικά και οικονομικά δεδομένα της εποχής που αφηγείται.

Βασικά στοιχεία του έργου που αντικατοπτρίζουν τα βεμπλενικά στάδια που αναφέραμε και συνηγορούν στον ισχυρισμό ότι το έπος ουσιαστικά περιγράφει μια εποχή μετάβασης από το ληστρικό στο ημι-φιλειρηνικό οικονομικό στάδιο είναι τα εξής.

Πρώτον, διαπιστώσαμε πως ο τρόπος που οργανώνεται η οικονομία της Ιλιαδικής κοινωνίας έρχεται σε συμφωνία με τον αντίστοιχο της βαρβαρικής οικονομίας του Veblen: “ένα σύστημα κυριαρχίας, όπου η συμπεριφορά των ατόμων της κοινότητας χαρακτηρίζεται και διαμορφώνεται με βάση τις σχέσεις προσωπικής κυριαρχίας και υποτέλειας” (Veblen, 1899: 286) και συνεπώς μπορεί να ταξινομηθεί ως τέτοια. Οι σχέσεις αυτές σύμφωνα με το Veblen εκδηλώνονται με διαφορετικούς τρόπους στα οικονομικά στάδια που αντιστοιχούν στο βαρβαρικό πολιτιστικό στάδιο, ως προς την εξασφάλιση αγαθών και επίλυση διαφορών.

Στο ληστρικό οικονομικό στάδιο εκφράζονται με μια ελεύθερη καταφυγή στη βία ενώ στο επόμενο (ημι-φιλειρηνικό) στάδιο με πιο ειρηνικούς τρόπους. Ο εντοπισμός στοιχείων και των δύο σταδίων στο κείμενο της Ιλιάδας, αποτελεί ένδειξη πως έχουμε να κάνουμε με ένα ενδιάμεσο, μεταβατικό στάδιο. Είναι σημαντικό να επισημάνουμε εδώ, ότι σε παρόμοιο συμπέρασμα καταλήγουν οι Σαμαρά και Τοπούζης (2015) οι οποίοι υπογραμμίζουν πως η εποχή του Ομήρου είναι πιο ειρηνική από τη Μυκηναϊκή (βαρβαρική), επιβεβαιώνοντας έτσι τα δικά μας συμπεράσματα.

Δεύτερον, κατά το Veblen, και αναφορικά με το αξιακό σύστημα της κοινωνίας, τα κριτήρια απόδοσης κοινωνικής εκτίμησης διαφοροποιούνται από στάδιο σε στάδιο. Κατά το πρώτο ληστρικό στάδιο η κοινωνική εκτίμηση αποδίδεται με κριτήριο την ανδρεία, ενώ στο ημι-φιλειρηνικό με χρηματικά κριτήρια. Στην ανάλυση της ομηρικής κοινωνίας, διαπιστώσαμε την ταυτόχρονη ύπαρξη και των δύο κριτηρίων. Αν και δε μπορέσαμε να διακρίνουμε τη διαδοχικότητα τους, το γεγονός πως συνυπάρχουν τόσο αντιφατικά κριτήρια, σε συνδυασμό με τις πολιτιστικές διαστρωματώσεις και τους αναχρονισμούς, παρέχει ενδείξεις πως η χρονική περίοδος της Ιλιάδας αφορά στην ουσία μεταβατικό Βεμπλενικό στάδιο.

Τρίτον, τα παραπάνω κριτήρια ορίζουν και το αντικείμενο του ανταγωνισμού. Ο βάρβαρος του Veblen ανταγωνίζεται στο ληστρικό στάδιο σε όρους κατορθώματος αντίστοιχα μέλη αντίπαλων ομάδων, και στη συνέχεια, στο ημι-φιλειρηνικό στάδιο, σε οικονομικούς όρους μέσα στην ίδια ομάδα. Όμοια με προηγούμενα εντοπίσαμε και τις δύο περιπτώσεις στην Ιλιάδα.

Τέταρτον, ο Veblen αναφέρει πως στο πρώτο ληστρικό στάδιο η ιδιοκτησία είναι ομαδική και εξελίσσεται σε ατομική στο ημι-φιλειρηνικό στάδιο. Και εδώ διαπιστώσαμε στοιχεία και των δύο σταδίων στην Ιλιάδα. Η ιδιοκτησία (τα λάφυρα) την εποχή της Ιλιάδας είναι μεν ατομική, αλλά περνάει πρώτα από την ομάδα πριν μοιραστεί και αποδοθεί στο άτομο-ήρωα (μέλος της ΑΤ)

Πέμπτον, στην ΘτΑΤ αναφέρεται η πρόιμη περίοπτη κατανάλωση της ΑΤ στο ληστρικό στάδιο, ως ανταμοιβή για την προσφορά ασφάλειας και θηραμάτων στην ομάδα, και η περίοπτη κατανάλωση στο ημι-φιλειρηνικό στάδιο ως ένδειξη πλούτου. Στο κείμενο της Ιλιάδας διαπιστώνεται όχι μόνο η συνύπαρξη, αλλά και η διαδοχικότητα των παραπάνω.

Έκτον, στην διάκριση των απασχολήσεων στη ΘτΑΤ, αναφέρεται πως ενώ στο ληστρικό στάδιο οι απασχολήσεις της ΑΤ είναι εξίσου παραγωγικές με της ΠΤ, στο ημι-φιλειρηνικό γίνονται αργόσχολες. Αν και στο παρόν της Ιλιάδας είναι ξεκάθαρο πως οι

δραστηριότητες της ΑΤ, είναι αργόσχολες, αναφορές σε προηγούμενα γεγονότα δείχνουν πως στο κοντινό παρελθόν ήταν και παραγωγικές.

Τα παραπάνω πέρα από τα σαφή ερείσματα που παρέχουν στη θεωρία του Veblen, παρέχουν σοβαρές ενδείξεις πως η εποχή της Ιλιάδας αντιπροσωπεύει ένα ενδιάμεσο μεταβατικό οικονομικό στάδιο. Ενώ ξεκάθαρα εντάσσεται στο βαρβαρικό πολιτιστικό στάδιο, στην οικονομική εξέλιξη φαίνεται να τοποθετείται ανάμεσα στο ληστρικό και ημι-φιλειρηνικό στάδιο, καθώς εντοπίσαμε στοιχεία και από τα δύο.

Το τελευταίο μπορεί να διατυπωθεί και αντίστροφα. Το γεγονός πως η Ιλιάδα περιλαμβάνει στοιχεία και από τα δύο στάδια του Veblen, ενισχύει την (ήδη ισχυρή) άποψη πως το περιεχόμενο της Ιλιάδας είναι ένα κράμα πολιτιστικής διαστρωμάτωσης λόγω των πολλών αναχρονιστικών στοιχείων.

Συμπληρώνουμε πως τα αγαθά που καταναλώνει η ΑΤ της ομηρικής κοινωνίας έχουν το βασικό χαρακτηριστικό των περίοπτων αγαθών του Veblen. Είναι κατά κανόνα δαπανηρά σε σχέση με τη λειτουργικότητά τους. Επιπλέον εντοπίσαμε και κάποια από τα δευτερεύοντα στοιχεία, όπως η σπατάλη χρόνου και προσπάθειας που απαιτήθηκε για την κατασκευή τους και η ενσωμάτωση ληστρικών χαρακτηριστικών, όπως η ανδρεία ή η ανωτερότητα των προηγούμενων κατόχων ή δωρητών.

Η διάκριση των απασχολήσεων σε τιμητικές (κατόρθωμα ή σχόλη της ΑΤ), οι οποίες ιεραρχούνται με κριτήριο το ληστρικό ένστικτο, και μη τιμητικές (παραγωγικές της ΠΤ) οι οποίες ιεραρχούνται με κριτήριο το ένστικτο της εργατικότητας κατά το βαρβαρικό στάδιο, επίσης επαληθεύεται στην Ιλιάδα.

Τέλος, στο κείμενο της Ιλιάδας εντοπίσαμε την άσκηση της αντιπροσωπευτικής σχόλης και κατανάλωσης, σε συμφωνία με τη θεωρία του Veblen. Ο ομηρικός ήρωας, σε πλήρη αντιστοιχία με τον Βεμπλενικό βάρβαρο, καταναλώνει με ένα πρώιμο “περίοπτο” τρόπο τόσο αγαθά και υπηρεσίες, όσο και τον χρόνο και την ενέργειά του. Τα όπλα, οι ναοί, τα σπίτια, ακόμη και καθημερινά σκεύη εντάσσονται στον κανόνα της Περίοπτης Κατανάλωσης του Veblen, όντας δυσανάλογα δαπανηρά σε σχέση με τη λειτουργικότητά τους. Η Περίοπτη Σχόλη των ομηρικών ηρώων έχει να κάνει με τη συμμετοχή στις μη παραγωγικές απασχολήσεις του πολέμου και του λατρευτικού τυπικού, αλλά και στα συμπόσια και τους αθλητικούς αγώνες. Εντοπίσαμε, επίσης, την αντιπροσωπευτική Περίοπτη Κατανάλωση. Η κατανάλωση των συζύγων, των υπηρετών, ακόμη και των ζώων για λογαριασμό της κεφαλής του οίκου, του ιερέα για λογαριασμό του θεού και του καλεσμένου στο συμπόσιο, του λήπτη του δώρου ή του επάθλου για λογαριασμό του παρόχου τους, είναι χαρακτηριστικά. Αντίστοιχα η αποχή από τις παραγωγικές δραστηριότητες της συζύγου, του

υπηρέτη συνοδείας και των ιερέων που παρατηρούμε στην Ιλιάδα επιβεβαιώνουν την Περίοπη Σχόλη του Veblen.

Συμπερασματικά μπορούμε να πούμε πως, καθώς ο Veblen αναπτύσσει μια δυναμική θεωρία για τους κοινωνικο-οικονομικούς θεσμούς της ανθρώπινης εξέλιξης, το γεγονός πως η Ιλιάδα παρέχει στήριξη σε ένα πολύ κομβικό σημείο αυτής, που είναι η μετάβαση από το ένα στάδιο στο επόμενο (με τη μετατροπή του ανταγωνισμού για κατορθώματα σε χρηματικό ανταγωνισμό), ενισχύει την ακρίβεια, συνέπεια και ορθότητα της προσέγγισής του.

ΚΕΦΑΛΑΙΟ 5^ο

Συμπεράσματα

Σκοπός της παρούσας εργασίας ήταν να αναλύσουμε την κοινωνία και οικονομία της Ιλιάδας, χρησιμοποιώντας το εννοιολογικό πλαίσιο της ΘτΑΤ του Veblen. Βασική προϋπόθεση για την επίτευξη το στόχου μας ήταν η όσο το δυνατόν πληρέστερη κατανόηση και παρουσίαση των βασικών, δομικών στοιχείων της ΘτΑΤ.

Αφιερώσαμε το δεύτερο κεφάλαιο στην παράθεση κάποιων εισαγωγικών στοιχείων για την ΘτΑΤ, το Veblen και την εποχή που το έγραψε. Ο Veblen, Αμερικανός οικονομολόγος των αρχών του προηγούμενου αιώνα, αναγνωρίζεται ως ο ιδρυτής της Σχολής των Αυθεντικών Θεσμικών Οικονομικών και το έργο του περιστρέφεται κυρίως γύρω από την ανάλυση των παραγόντων που καθορίζουν την οικονομική συμπεριφορά. Παρά την τεράστια αυτή συνεισφορά του στην οικονομική επιστήμη, η συμβατική οικονομική σκέψη αναγνωρίζει στον Veblen ένα μικρό κομμάτι της προσφοράς του συνδέοντας το όνομά του με τον μικροοικονομικό ορισμό των αγαθών πολυτελείας (“Veblen goods”). Η εποχή που έζησε είναι μια εποχή έντονων αλλαγών και κοινωνικών αντιθέσεων. Από τη μία πλευρά η πρόοδος της τεχνολογίας, με την θεαματική βελτίωση της βιομηχανικής και αγροτικής παραγωγής,

δημιουργούσε προϋποθέσεις για βελτίωση της ποιότητας ζωής, από την άλλη πλευρά αυτή την πρόοδο την καρπώθηκε μόνο η μεσαία (αστική) και ανώτερη τάξη. Η πλήρης αντίφαση της προκλητικά σπάταλης ζωής της άρχουσας τάξης και του αγώνα για επιβίωση της αγροτικής και εργατικής δικαιολογεί τον χαρακτηρισμό της εποχής (“Gilded Age”).

Η ΘτΑΤ (1899), το πιο γνωστό έργο του Veblen, μέσα από την κριτική που ασκεί στην αστική τάξη, επιχειρεί να αναλύσει τους κοινωνικούς και οικονομικούς θεσμούς της εποχής με μια εξελικτική προσέγγιση. Το ύφος της μελέτης, με διάχυτο το σαρκαστικό στοιχείο και πλήθος παραδειγμάτων, κάνει εύκολα κατανοητές και δίνει έμφαση στις βασικές θέσεις του Veblen. Από την άλλη πλευρά, ενώ η προσέγγιση των θεσμών γίνεται από μια εξελικτική σκοπιά (η οποία ήταν πολύ σημαντική για την παρούσα μελέτη), το γεγονός πως η δομή της ΘτΑΤ δεν ακολουθεί αυτή την εξέλιξη, αλλά μια συνεχή περιπλάνηση από εποχή σε εποχή και από θεσμό σε θεσμό (χωρίς να παραλείπει να επιστρέφει και να επαναλαμβάνεται), επιφύλαξε μια δυσκολία στην ανάγνωση, κατανόηση αλλά και ταξινόμηση της πληροφορίας. Σημειώνουμε πως για την ανάλυσή του χρησιμοποιεί μια κλίμακα οικονομικών/παραγωγικών σταδίων (διαδοχικά): ειρηνικό, ληστρικό, ημι-φιλειρηνικό, φιλειρηνικό.

Το δεύτερο έργο που αφορά η μελέτη μας είναι η *Ιλιάδα* του Ομήρου, ένα έπος με θέμα τον πόλεμο και τα κατορθώματα της άρχουσας τάξης της εποχής. Τα χαρακτηριστικά της κοινωνίας που περιγράφεται στην *Ιλιάδα* είναι μια σύνθεση στοιχείων από διαφορετικές εποχές, από τη μυκηναϊκή περίοδο, όπου τοποθετείται χρονικά ο Τρωικός πόλεμος (1200 π.Χ.), έως τους γεωμετρικούς χρόνους που έζησε ο Όμηρος (8^{ος} αιώνας π.Χ.). Αν και κατά βάσει λογοτεχνικό έργο, έχει και ιστορική σημασία καθώς είναι μια από τις ελάχιστες πηγές πληροφοριών για τη συγκεκριμένη ιστορική περίοδο.

Το τρίτο κεφάλαιο είναι μια παρουσίαση των βασικών εννοιών της ΘτΑΤ: του *Χρηματικού Ανταγωνισμού* και της *Περίοπτης Σπατάλης*. Ο *Χρηματικός Ανταγωνισμός* του Veblen αναφέρεται στην προσπάθεια του ατόμου να ξεπεράσει άλλα άτομα της ίδιας ή παραπλήσιας ομάδας σε οικονομικούς όρους. Η *Περίοπτη Σχόλη* αφορά τη μη παραγωγική αξιοποίηση (δηλ. σπατάλη) χρόνου και προσπάθειας, ενώ η *Περίοπτη Κατανάλωση* τη σπατάλη πόρων. Τα δύο αυτά συνιστούν τον κανόνα της *Περίοπτης Σπατάλης* του Veblen και σκοπό έχουν την επίδειξη του κατεχόμενου πλούτου. Η ανάλυση ακολούθησε την εξελικτική προσέγγιση του Veblen, με μια δομή όμως που να γίνεται ξεκάθαρη η εξέλιξη της κάθε έννοιας και σταδίου.

Εξχωριστή σημασία δόθηκε στην *Ιδιωτική Περίοπτη Σχόλη* και στην *Αντιπροσωπευτική Περίοπτη Σπατάλη*. Η πρώτη αφορά την παροχή ενδείξεων για την περεταίρω περίοπτη σχόλη του ατόμου (μακριά από το βλέμμα της κοινής γνώμης), ενώ η

δεύτερη τη σπατάλη πόρων, χρόνου και προσπάθειας που γίνεται για λογαριασμό του ατόμου από την οικογένεια και συχνά το υπηρετικό προσωπικό, φιλικό περιβάλλον κ.λπ. Κοινό σημείο είναι πως το αποτέλεσμα, η “τιμή”, που συνεπάγεται η κατανάλωση, δεν αφορά μόνο το ίδιο το άτομο που καταναλώνει, αλλά κυρίως αυτόν που του τα παρέχει.

Η βιβλιογραφία που αναφέρεται στη θεωρία του Veblen παρατηρούμε πως παρέχει σε μεγάλο βαθμό υποστήριξη, όσον αφορά το *Χρηματικό Ανταγωνισμό* και την *Περίοπτη Κατανάλωση*, και σε μικρότερο σε ότι αφορά την *Περίοπτη Σχόλη*. Παρ’ όλα αυτά επικεντρώνεται κυρίως στην τελική (τρέχουσα) μορφή της θεωρίας.

Στο τέταρτο κεφάλαιο προσπαθήσαμε να εντοπίσουμε τις παραπάνω έννοιες στην ομηρική κοινωνία, όπως σκιαγραφείται στους στίχους της Ιλιάδας. Διαπιστώσαμε πως οι πληροφορίες σχετικά με τον ανταγωνισμό, την κατανάλωση, την απασχόληση και εργασία, τα ήθη και τις αξίες και την ταξική κοινωνική δομή της ομηρικής κοινωνίας επιβεβαιώνουν σε μεγάλο βαθμό την ανάλυση του Veblen. Για την ακρίβεια εντοπίσαμε χαρακτηριστικά τα οποία ο Veblen αποδίδει σε διαφορετικά στάδια εξέλιξης των θεσμών (ληστρικό και ημι-φιλειρηνικό οικονομικό στάδιο). Το γεγονός πως στην ΘτΑΤ αυτά είναι διαδοχικά στάδια ανάγουν την εποχή της Ιλιάδας σε ένα μεταβατικό στάδιο, από το ληστρικό στο ημι-φιλειρηνικό. Και η πληροφόρηση που έχουμε για την Ιλιάδα, όμως συνηγορεί σε αυτό, καθώς οι Σκοτεινοί Αιώνες από τους οποίους έρχονται οι προφορικές παραδόσεις στις οποίες στηρίχτηκε ο Όμηρος παρουσιάζουν ομοιότητες με τα ληστρικό στάδιο του Veblen, ενώ οι Γεωμετρικοί χρόνοι του Ομήρου, με το πρώιμο ημι-φιλειρηνικό στάδιο.

Στο μοντέλο του Veblen, αντικείμενο του ανταγωνισμού κατά το πρώιμο ληστρικό στάδιο ήταν η ανδρεία και, καθώς πεδίο του ανταγωνισμού ήταν το πεδίο της μάχης, τα λάφυρα αποτελούσαν ενδείξεις ανδρείας της ομάδας. Με την πάροδο του χρόνου τα λάφυρα γίνονται ατομική ιδιοκτησία και αποτελούν ένδειξη ατομικής ανδρείας. Καθώς τα λάφυρα περνούν από γενιά σε γενιά, απομακρύνονται χρονικά από το κατόρθωμα και τελικά αποσυνδέονται πλήρως από αυτό. Στο ημι-φιλειρηνικό στάδιο του Veblen το αντικείμενο του ανταγωνισμού είναι, πλέον, ο πλούτος. Μελετώντας την Ιλιάδα, διαπιστώνουμε πως συνυπάρχουν όλα τα παραπάνω. Μάλιστα οι συχνές αναφορές σε παλαιότερα κατορθώματα, σε συνδυασμό με την εκτίμηση των λαφύρων στο παρόν της Ιλιάδας και τις - περιορισμένες - αναφορές στον ανεξάρτητο πλούτο, ταυτίζονται με το εξελικτικό μοντέλο του Veblen και καθιστούν την εποχή της Ιλιάδας ένα Βεμπλενικό μεταβατικό. Το αποτέλεσμα αυτό είναι πολύ σημαντικό, καθώς στην έννοια του Χρηματικού Ανταγωνισμού, στηρίζεται ο Veblen για να αναλύσει την Περίοπτη Κατανάλωση και Περίοπτη Σχόλη.

Η ανάλυση της Ιλιάδας παρείχε περαιτέρω στήριξη στη θεωρία του Veblen, στο πεδίο της Περίοπτης Σπατάλης. Ο ομηρικός ήρωας, σε πλήρη αντιστοιχία με τον Βεμπλενικό βάρβαρο καταναλώνει με ένα πρώιμο “περίοπτο” τρόπο τόσο αγαθά και υπηρεσίες, όσο και τον χρόνο και την ενέργειά του. Τα όπλα, οι ναοί, τα σπίτια, ακόμη και καθημερινά σκεύη εντάσσονται στον κανόνα της Περίοπτης Κατανάλωσης του Veblen, όντας δυσανάλογα δαπανηρά σε σχέση με τη λειτουργικότητά τους. Η Περίοπτη Σχόλη των ομηρικών ηρώων έχει να κάνει με τη συμμετοχή στις μη παραγωγικές απασχολήσεις του πολέμου και του λατρευτικού τυπικού, αλλά και στα συμπόσια και τους αθλητικούς αγώνες. Εντοπίσαμε, επίσης, την αντιπροσωπευτική Περίοπτη Κατανάλωση. Η κατανάλωση των συζύγων, των υπηρέτων, ακόμη και των ζώων για λογαριασμό της κεφαλής του οίκου, του ιερέα για λογαριασμό του θεού και του καλεσμένου στο συμπόσιο, του λήπτη του δώρου ή του επάθλου για λογαριασμό του παρόχου τους, είναι χαρακτηριστικά. Αντίστοιχα η αποχή από τις παραγωγικές δραστηριότητες της συζύγου, του υπηρέτη συνοδείας και των ιερέων που παρατηρούμε στην Ιλιάδα επιβεβαιώνουν την Περίοπτη Σχόλη του Veblen.

Μια προφανής πρόταση για περαιτέρω έρευνα είναι η ανάλυση και άλλων εποχών-κοινωνιών μέσα από το πρίσμα της θεωρίας της αργόσχολης τάξης, σε μια προσπάθεια να ελέγξουμε την εγκυρότητα και αξιοπιστία της θεωρίας, να αποσαφηνίσουμε περαιτέρω τα επιμέρους στοιχεία της, και να διαλευκάνουμε τις σχέσεις και τις δυναμικές των εννοιών της. Τέτοιες κοινωνίες αφορούν τόσο την περίοδο του προκλασικού και του κλασικού πολιτισμού (μελετώντας π.χ. την Οδύσσεια και άλλα έργα της κλασικής και της ύστερης εποχής), αλλά και άλλες εποχές όπως ο μεσαίωνας ή η νεότερη (βλπ. αναγέννηση, διαφωτισμός, αποικιοκρατία, κ.λπ.).

ΒΙΒΛΙΟΓΡΑΦΙΚΕΣ ΑΝΑΦΟΡΕΣ

Ξένη βιβλιογραφία

- Almeida, F. (2015). The psychology of early institutional economics: The instinctive approach of Thorstein Veblen's conspicuous consumer theory. *Economia*, 16(2), 226-234.
- Amaldoss, W., & Jain, S. (2005). Conspicuous consumption and sophisticated thinking. *Management Science*, 51(10), 1449-1466.
- Ando, A., & Modigliani, F. (1963). The "life cycle" hypothesis of saving: Aggregate implications and tests. *The American Economic Review*, 53(1), 55-84.
- Aronowitz, S. (1981). Why Work?. *Social Text* , 12, 19-42.
- Arrow, K. J., & Dasgupta, P. S. (2009). Conspicuous consumption, inconspicuous leisure. *The Economic Journal*, 119(541), F497-F516.
- Arvanitidis, P. (2015) *The Economics of Urban Property Markets, An institutional economic analysis*, London: Routledge
- Bagwell, L. S., & Bernheim, B. D. (1996). Veblen effects in a theory of conspicuous consumption. *The American Economic Review*, 86 (3), 349-373.

- Barnett, R. C., Bhattacharya, J., & Bunzel, H. (2010). Choosing to keep up with the Joneses and income inequality. *Economic Theory*, 45(3), 469-496.
- Baumeister, R. F., & Leary, M.R. (1995). The Need to Belong: Desire for Interpersonal Attachments as a Fundamental Human Motivation. *Psychological Bulletin*, 117, 497-529.
- Bearden, W. O., & Etzel, M. J. (1982). Reference group influence on product and brand purchase decisions. *Journal of Consumer Research*, 9(2), 183-194.
- Beatty, J. E., & Torbert, W. R. (2003). The false duality of work and leisure. *Journal of Management Inquiry*, 12(3), 239-252.
- Belk, R. W. (1986). Yuppies As Arbiters of the Emerging Consumption Style. *Advances in Consumer Research*, 13, 514-519
- Belk, R. W. (1988). Possessions and the extended self. *Journal of Consumer Research*, 15(2), 139-168.
- Bernheim, D. B. 1994. A theory of conformity. *Journal of Political Economy*, 102(5) 841–877.
- Bourdieu, P. (1984), *Distinction: a social critique of the judgment of taste*. London: Routledge and Kegan Paul.
- Bowles, S., & Park, Y. (2005). Emulation, inequality, and work hours: Was Thorsten Veblen right?. *The Economic Journal*, 115(507), F397-F412.
- Burling, R., (1962). Maximization theories and the study of economic anthropology. *American Anthropologist*, 64, 802-821.
- Charles, K. K., Hurst, E., & Roussanov, N. (2007). *Conspicuous consumption and race*. National Bureau of Economic Research, No. w13392.
- Corneo, G., & Jeanne, O. (1997). Conspicuous consumption, snobbism and conformism. *Journal of Public Economics*, 66(1), 55-71.
- Corneo, G., & Jeanne, O. (1999). Pecuniary emulation, inequality and growth. *European Economic Review*, 43(9), 1665-1678.
- Corneo, G., & Mason, R. (1999). The Economics of Conspicuous Consumption: Theory and Thought since 1700. *Journal of Economics*, 70(1), pp. 95-98.
- Dowd, D. F. (1966). *Thorstein Veblen*. New York: Transaction.
- Dubois, B., & Laurent, G. (1994). Attitudes towards the concept of luxury: An exploratory analysis. *Asia Pacific Advances in Consumer Research*, 1, 273-278.
- Dubois, B., & Paternault, C. (1995). Understanding the world of international luxury brands: the "dream formula". *Journal of Advertising Research*, 35(4), 69-77.

- Duesenberry, J. S. (1948). "Income-consumption relations and their implications". In Metzler, L. A. (ed) *Income Employment and Public Policy: Essays in Honor of Alvin H Hansen*. New York: WW Norton, pp. S.54-S.81
- Duesenberry, J. S. (1967), *Income, Savings, and the Theory of Consumer Behavior*, New York: Oxford University Press.
- Ewen, S. B. (1976). *Captains of Consciousness: Advertising and the Social Roots of the Consumer Culture*. New York: McGraw-Hill.
- Frank, R. H. (2007). *How Growing Inequality Hurts the Middle Class*. Clemens Lecture Series. Paper 15.
- Friedman, M. (1957). "The Permanent Income Hypothesis". In Friedman, M. (ed) *A Theory of The Consumption Function*. Princeton: Princeton University Press. pp. 20-37.
- Fromm, E. (1947). *Manfor himself*. Greenwich: Fawcett.
- Galbraith, J. K. (1984). *The Affluent Society*, Boston: Houghton Mifflin Company.
- Gali, J. (1994). Keeping up with the Joneses: Consumption externalities, portfolio choice, and asset prices. *Journal of Money, Credit, and Banking*, 26, 1-8.
- Gallman, R. E. (1966). Gross national product in the United States, 1834–1909. In Output, employment, and productivity in the United States after 1800, NBER, pp. 3-90.
- Goffman, E. (1952). On cooling the mark out: Some aspects of adaptation to failure. *Psychiatry*, 15(4), 451-463.
- Gorz, A. (1980). *Farewell to the Working Class*. London: Pluto.
- Groth, J. C., & McDaniel, S. W. (1993). The Exclusive Value Principle: The Basis for Prestige Pricing. *Journal of Consumer Marketing*, 10(1), 10-16.
- Haight, A. D. (1997) Padded Prowess: A Veblenian Interpretation of the Long Hours of Salaried Workers, *Journal of Economic Issues*, 31(1), 29-38.
- Hauser, R. M., & Warren, J. R. (1997). Socioeconomic indexes for occupations: A review, update, and critique. *Sociological Methodology*, 27(1), 177-298.
- Henry, P. J., & Hardin, C. D. (2006). The Contact Hypothesis Revisited Status Bias in the Reduction of Implicit Prejudice in the United States and Lebanon. *Psychological Science*, 17(10), 862-868.
- Hodgson, G. M. (1998). The approach of institutional economics. *Journal of Economic Literature*, 36(1), 166-192.
- Kapferer, J. N. (2010). Luxury after the crisis: Pro logo or no logo. *The European Business Review*, (September-October), 42-46.

- Kapteyn, A., P. Kooreman, P. Kuhn, and A.R. Soetevent (2007). Measuring Social Interactions: Results from the Dutch Post Code Lottery, Discussion Paper, Department of Economics, Tilburg University.
- Katz-Gerro, T. (1999). Cultural consumption and social stratification: leisure activities, musical tastes, and social location. *Sociological Perspectives*, 42(4), 627-64
- Keynes, J. M. (1936). *The General Theory of Employment, Interest and Money*. London: McMillan.
- Leary, M.R., Tambor, E.S., Terdal, S.K., & Downs, D.L. (1995). Self-esteem as an interpersonal monitor: The sociometer hypothesis. *Journal of Personality and Social Psychology*, 68, 518–530.
- Leibenstein, H. (1950). Bandwagon, snob, and Veblen effects in the theory of consumers' demand. *The Quarterly Journal of Economics*, 64(2), 183-207.
- Lichtenstein, D. R., Ridgway, N. M., & Netemeyer, R. G. (1993). Price perceptions and consumer shopping behavior: a field study. *Journal of Marketing Research*, 30(2), 234-245.
- Luttmer, E. F. (2004). *Neighbors as negatives: Relative earnings and well-being*. National Bureau of Economic Research, No. w10667.
- Mason, R. (1992), "Modelling the Demand For Status Goods". In Rudmin, F. W. and Richins, M. (eds) *Meaning, Measure, and Morality of Materialism*. Provo, UT: Association for Consumer Research, pp.: 88-95.
- Mason, R. S. (1981), *Conspicuous Consumption*, New York: St. Martin's Press.
- Mauss, M. (1967). *The Gift: Forms and Functions of Exchange in Archaic Societies*. New York: Norton.
- Mazzocco, P. J., Rucker, D. D., Galinsky, A. D., & Anderson, E. T. (2012). Direct and vicarious conspicuous consumption: Identification with low-status groups increases the desire for high-status goods. *Journal of Consumer Psychology*, 22(4), 520-528.
- McCracken, G. (1986). Culture and consumption: A theoretical account of the structure and movement of the cultural meaning of consumer goods. *Journal of Consumer Research*, 13(1), 71-84.
- Mills, W. (1953). "Introduction". In Veblen, T. *The Theory of the Leisure Class*, London: Allen and Unwin, pp. 7-25.
- Morgan, L. H. (1877). *Ancient society; or, researches in the lines of human progress from savagery, through barbarism to civilization*. London: MacMillan & Company.

- Page, C. (1992). "A History of Conspicuous Consumption". In Rudmin, F. W. and Richins, M. (eds) *Meaning, Measure, and Morality of Materialism*. Provo, UT: Association for Consumer Research, pp. 82-87.
- Palley, T. I. (2008). *The relative income theory of consumption: a synthetic Keynes-Duesenberry-Friedman model*. PERI Working Paper no 140.
- Pantzalis, I. (1995). *Exclusivity Strategies in Pricing and Brand Extension*, Unpublished Doctoral Dissertation, University of Arizona.
- Powell, B. B. & Morris, I. (2009). *A New Companion to Homer, Εγχειρίδιο Ομηρικών Σπουδών*, Μετάφραση: Πέτικα, Φ., Σκέμπης, Μ. και Μουρατίδης, Μ., Επιμέλεια: Ρεγκάκος, Α., Αθήνα: Παπαδήμας.
- Richardson, J. G. (Ed.). (1986). *Handbook of Theory and Research for the Sociology of Education*. New York: Greenwood.
- Riesman, D. (1950). *The Lonely Crowd*. New York: Doubleday.
- Rojek, C. (1995). Veblen, leisure and human need. *Leisure Studies*, 14(2), 73-86.
- Settle, R. B., Alreck, P. L. and Belch, M. A. (1979), "Social Class Determinants of Leisure Activity". In Wilkie, W. (ed) *Advances in Consumer Research, Volume 06*. Ann Arbor, MI: Association for Consumer Research, pp.: 139-145.
- Solnick, S. J., & Hemenway, D. (1998). Is more always better?: A survey on positional concerns. *Journal of Economic Behavior & Organization*, 37(3), 373-383.
- Solomon, M. R. (1983). The role of products as social stimuli: A symbolic interactionism perspective. *Journal of Consumer Research*, 10(3), 319-329.
- Tilman R. (1993), *A Veblen Treasury: From Leisure Class to War, Peace and Capitalism: From Leisure Class to War, Peace, and Capitalism*, New York: Routledge.
- Trigg, A. B. (2001). Veblen, Bourdieu, and conspicuous consumption. *Journal of Economic Issues*, 35(1), 99-115.
- Whyte, W. H. (1956) *The Organization Man*. New York: Simon & Schuster.

Ελληνική Βιβλιογραφία

- Γεωργοπαπαδάκος, Α. (1995). *Ελληνική γραμματολογία : Από τις αρχές ως το τέλος του βου μ.Χ. αιώνα*, Θεσσαλονίκη: Κατώφλι.
- Κακριδής Ε. (1988). *Η Διδασκαλία των Ομηρικών Επών*. Αθήνα: ΟΕΔΒ.

Μαρωνίτης Δ. και Πόλκας Λ. (2007). *Αρχαϊκή Επική Ποίηση: από την Ιλιάδα στην Οδύσσεια*.
Ινστιτούτο Νεοελληνικών Σπουδών. Θεσσαλονίκη: Ίδρυμα Μανώλη Τριανταφυλλίδη.
Σπανάκου Ζ. (2004). *Ομηρικά Έπη, Ιλιάδα*, Αθήνα: Ελληνικά Γράμματα.

Διαδικτυακές Πηγές

Καζαντζάκης Ν. και Κακριδής Ι., (1955). *Ομήρου Ιλιάδα*. Retrieved from
<http://users.uoa.gr/~nektar/arts/tributes/omhros/il.htm>, 10-09-2016

Bolender (n.d.), *Thorstein Bunde Veblen 1857-1929*. Retrieved from
<http://www.bolenderinitiatives.com/sociology/thorstein-bunde-veblen-1857-1929/> /
25-05-2016 (ανενεργό)

Beam A., (1997). *The Naughty Professor*. Retrieved from
http://alumni.stanford.edu/get/page/magazine/article/?article_id=42487 10-09-2016

Blaug M., (1986), *Veblen, Torstein Bunde (1857-1929)*. Retrieved from
<http://qed.econ.queensu.ca/walras/bios/veblen.html> 27-09-2016

Plotkin S., (n.d.). *A Brief Biographical Sketch*. Retrieved from
<http://projects.vassar.edu/itva/> 10-09-2016

Shmoop Editorial Team, (2008). *The Gilded Age*. <http://www.shmoop.com/gilded-age/> 20-06-2016

Σαμαρά Μ. και Τοπούζης Κ., (2015). Ομηρικά Έπη, Οδύσσεια. Retrieved from
<http://ebooks.edu.gr/modules/ebook/show.php/DSGYM-A115/461/3014,12200/>